

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2294

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Экономические науки»

№ 2 (22) / 2019

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Економічні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Economic sciences»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Экономические науки»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22443-12343Р*

№ 2(22)

Київ 2019

ББК 65
УДК 33
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» представлено в: **Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене у Перелік наукових фахових видань України,
відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 693 від 10 травня 2017 року.

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу і права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем економічної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2019

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Економічні науки», 2019

ISSN 2520-2294 = Internauka. Seria: Ekonomičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ekonomičeskie nauki

Редакція:

Головний редактор: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Заступник головного редактора: **Коваленко Дмитро Іванович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)

Секретар: **Колодич Юлія Ігорівна**

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Тарасенко Ірина Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Баланюк Іван Федорович** — доктор економічних наук, професор (Івано-Франківськ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бардаш Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондар Микола Іванович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Вдовенко Наталія Михайлівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гоблик Володимир Васильович** — доктор економічних наук, кандидат філософських наук, доцент, Заслужений економіст України (Мукачеве, Україна)

Член редакційної колегії: **Гринько Алла Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Гуцаленко Любов Василівна** — доктор економічних наук, професор (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Дерій Василь Антонович** — доктор економічних наук, професор (Тернопіль, Україна)

Член редакційної колегії: **Дмитренко Ірина Миколаївна** — доктор економічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зеліско Інна Михайлівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зось-Кіор Микола Валерійович** — доктор економічних наук, професор (Полтава, Україна)

Член редакційної колегії: **Клочан В'ячеслав Васильович** — доктор економічних наук, професор (Миколаїв, Україна)

Член редакційної колегії: **Копилюк Оксана Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Кравченко Ольга Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Курило Людмила Ізидорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоханова Наталя Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Малік Микола Йосипович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Олександр Васильович** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Осмятченко Володимир Олександрович** — доктор економічних наук, професор (Ірпінь, Україна)

Член редакційної колегії: **Охріменко Ігор Віталійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Паска Ігор Миколайович** — доктор економічних наук, професор (Біла Церква, Україна)

Член редакційної колегії: **Разумова Катерина Миколаївна** — доктор економічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Танклевська Наталія Станіславівна** — доктор економічних наук, професор (Херсон, Україна)

Член редакційної колегії: **Токар Володимир Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Чижевська Людмила Віталіївна** — доктор економічних наук, професор (Житомир, Україна)

Член редакційної колегії: **Шпак Валентин Аркадійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Белялов Талят Енверович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Дудко Павло Миколайович** — кандидат економічних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Peter Bielik** — Dr. hab. (Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Eva Fichtnerová** — University of South Bohemia in České Budějovice (Чеська Республіка)

Член редакційної колегії: **József Káposzta** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Henrietta Nagy** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Anna Törő-Dunay** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Mirosław Wasilewski** — Dr. hab., Associate professor WULS-SGGW (Польща)

Член редакційної колегії: **Natalia Wasilewska** — Doctor of Economic Sciences, professor UJK (Польща)

№ 2 (22)

2019
ЛЮТИЙ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «ECONOMIC SCIENCES»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
СЕРИЯ: «ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Поливняний Андрій Анатолійович
ЩОДО СУТНОСТІ ПОЗИКОВОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА..... 9

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Василиха Наталія Василівна
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ
ПОСЛУГ 18

Лозинська Тамара Миколаївна, Руденко Руслан Юрійович
ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИГОТОВЛЕННЯ ПАЛИВА З ВІДХОДІВ РОСЛИННИЦТВА 24

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ В ЕКОНОМІЦІ

Комчатних Олена Вікторівна
КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ В ОЦІНЮВАННІ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ
ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ..... 31

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Дікань Лариса Василівна
ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЙОГО РОЗВИТКУ 38

**Соловей Надія Василівна, Турова Лариса Леонідівна,
П'ятецька Богдана Миколаївна**
АНАЛІЗ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ 52

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Даллакян Светлана Аркадьевна
КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ АРМЕНИИ 58

Зейналова Нармина Ариф кызы
ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ И СРЕДА ЕЕ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НЕФТЯНОМ СЕКТОРЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ 63

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

**Мрихіна Олександра Борисівна, Данилович Тарас Богданович,
Гавриляк Анатолій Степанович, Міркунова Тамара Ігорівна**
ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
УКРАЇНИ 68

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Варналій Захарій Степанович, Мехед Андрій Миколайович
ВИКОРИСТАННЯ ТЕОРІЇ НЕЧІТКИХ МНОЖИН ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ
БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА 81

Миненко Сергій Володимирович, Золковер Андрій Олександрович
ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ДОХОДІВ 88

CONTENTS

ECONOMIC THEORY

- Polyvianyi Andrii**
ABOUT THE ESSENCE OF THE ENTERPRISE BORROWED CAPITAL 9

ECONOMICS AND ENTERPRISE MANAGEMENT

- Vasylykha Nataliya**
METHODICAL APPROACHES TO THE ELABORATION OF THE TOURIST MARKET SERVICES
STRATEGY DEVELOPMENT 18
- Lozynska Tamara, Rudenko Ruslan**
ECONOMIC EFFICIENCY OF FUEL PRODUCTION FROM CROP WASTE 24

MATHEMATICAL METHODS AND MODELS IN ECONOMICS

- Komchatnykh Olena**
CLUSTER ANALYSIS IN THE ASSESSMENT OF INNOVATIVE POTENTIAL OF TRANSPORT
LOGISTICS ENTERPRISES 31

ACCOUNTING AND TAXATION

- Dikan Larisa**
STATE FINANCIAL CONTROL: CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF ITS DEVELOPMENT 38
- Solovei Nadiia, Turova Larysa, Piatrtska Bogdana**
FINANCIAL RESULTS ANALYSIS OF THE AVIATION INDUSTRY ACTIVITIES OF UKRAINE 52

PROBLEMS OF NATIONAL ECONOMY

- Dallakyan Svetlana**
CLUSTERING ECONOMICS AND PROSPECTS OF ARMENIA 58
- Zeynalova Narmina Arif**
FORMATION OF A SYSTEM FOR STIMULATING MODERNIZATION AND THE ENVIRONMENT
FOR ITS ACTIVITIES IN THE NON-OIL SECTOR OF INDUSTRY 63

REGIONAL ECONOMICS

Mrykhina Oleksandra, Danylovyh Taras, Havryliak Anatolii, Mirkunova Tamara
FEATURES OF ECONOMIC ENTITIES INNOVATIVE ACTIVITIES IN THE CONTEXT
OF THE MODERN STAGE DEVELOPMENT INNOVATION IN INFRASTRUCTURE OF UKRAINE ... 68

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Varnalii Zakharii, Mekhed Andrey
USE OF THEORY OF FUZZY SETS OF THE FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE..... 81

Mynenko Serhii, Zolkover Andrii
EVOLUTION OF THE ANTI-MONEY LAUNDERING SYSTEM..... 88

Поливняний Андрій Анатолійович

*аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства
Київського національного торговельно-економічного університету*

Поливняний Андрей Анатольевич

*аспірант кафедры экономики и финансов предприятия
Киевского национального торгово-экономического университета*

Polyvianyi Andrii

*Postgraduate Student of Economic and Enterprise Finance Department of the
Kyiv National University of Trade and Economics*

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4693

ЩОДО СУТНОСТІ ПОЗИКОВОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА О СУЩНОСТИ ЗАЕМНОГО КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ ABOUT THE ESSENCE OF THE ENTERPRISE BORROWED CAPITAL

Анотація. Стаття присвячена дослідженню та обґрунтуванню теоретичних підходів трактування позикового капіталу у забезпеченні розвитку підприємства. Особливу увагу приділено тлумаченню сутності позикового капіталу, його складовим та характеристикам.

Актуальність теми обумовлена постійним зростанням потреби у позиковому капіталі підприємств для ефективної діяльності та розширення господарської діяльності в умовах обмеженості фінансових ресурсів та появою нових форм позикового капіталу.

Проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення поняття «позиковий капітал». Розглянуто проблему ототожнення позикового капіталу з поняттями «позичковий капітал», «позичений капітал» та «залучений капітал» внаслідок різночитання сутності позикового капіталу і розвитку його форм, що призводить до неточного, а іноді й неправильного тлумачення цього поняття. Проаналізовано історичне походження цих понять, розмежовано терміни та виокремлено їх сутність.

На основі дослідження наголошується, що поняття «залучений капітал» являється більш широким поняттям ніж «позиковий капітал», а ці поняття не можуть підмінятися один одним, як це часто відбувається на практиці. Важливість такого порівняння полягає в тому, що в сучасній економічній літературі немає чіткого визначення місця позикового капіталу по відношенню до залучених коштів, а деякі автори, не вдаючись у відмінності цих понять, часто використовують їх як синоніми, підміняючи одне іншим.

Зроблено висновок, що позиковий капітал – це частина залученого капіталу організації. Організація може залучати капітал різними способами – як позиковими, які збільшують суму позикового капіталу, так і способами, що збільшують розмір власного капіталу. Обґрунтовано основні відмінності позикового капіталу від власного капіталу. Запропоновано класифікацію структури залученого, позикового та власного капіталів.

На основі критично-конструктивного аналізу робіт різних науковців визначено характеристики позикового капіталу. У статті досліджується роль позикового капіталу в забезпеченні розвитку підприємства, виокремлюються його основні змістовні характеристики та надано розвитку поняття «позиковий капітал».

Ключові слова: позиковий капітал, залучений капітал, сутність позикового капіталу, складові позикового капіталу, характеристики позикового капіталу, роль позикового капіталу, форми позикового капіталу, позичковий капітал, позичений капітал, структура позикового капіталу.

Аннотация. Статья посвящена исследованию и обоснованию теоретических подходов трактовки заемного капитала в обеспечении развития предприятия. Особое внимание уделено толкованию сущности заемного капитала, его составляющим и характеристикам.

Актуальность темы обусловлена постоянным ростом потребности в заемном капитале предприятий для эффективной деятельности и расширения хозяйственной деятельности в условиях ограниченности финансовых ресурсов и появлением новых форм заемного капитала.

Проанализированы подходы отечественных и зарубежных ученых к определению понятия «заемный капитал». Рассмотрена проблема отождествления заемного капитала со схожими понятиями в результате разночтения сущности заемного капитала и развития его форм, что приводит к неточному, а иногда и неправильному толкованию этого понятия. Проанализировано историческое происхождение этих понятий, разграничены определения и выделена их сущность.

На основе исследования отмечается, что понятие «привлеченный капитал» является более широким понятием чем «заемный капитал», а эти понятия не могут подменяться друг другом, как это часто происходит на практике. Важность такого сравнения заключается в том, что в современной экономической литературе нет четкого определения заемного капитала по отношению к привлеченным средствам, а некоторые авторы, не вдаваясь в различия этих понятий, часто используют их как синонимы, подменяя одно другим.

Сделан вывод, что заемный капитал – это часть привлеченного капитала организации. Организация может привлекать капитал разными способами – как заемными, которые увеличивают сумму заемного капитала, так и способами, увеличивающие размер собственного капитала. Обоснованы основные отличия заемного капитала от собственного капитала. Предложена классификация структуры привлеченного, заемного и собственного капиталов.

На основе критически-конструктивного анализа работ различных ученых определены характеристики заемного капитала. В статье исследуется роль заемного капитала в обеспечении развития предприятия, выделяются его основные содержательные характеристики и дается развитие понятию «заемный капитал».

Ключевые слова: заемный капитал, привлеченный капитал, сущность заемного капитала, составляющие заемного капитала, характеристики заемного капитала, роль заемного капитала, формы заемного капитала, структура заемного капитала.

Summary. The article is devoted to the study and justification of theoretical approaches to the interpretation of borrowed capital in ensuring the enterprise development. Particular attention is paid to the interpretation of the essence of borrowed capital, its components and characteristics.

The relevance of the topic is due to the constant increase in the need for borrowed capital of enterprises for efficient operation and expansion of economic activity in the context of limited financial resources and the emergence of new forms of borrowed capital.

The paper analyzed approaches of domestic and foreign scientists to the definition of the concept of «borrowed capital». The problem is considered the identifying borrowed capital with similar concepts as a result of a misunderstanding of the essence of borrowed capital and the development of its forms, which leads to inaccurate and sometimes incorrect interpretation of this concept. The historical origin of these concepts is analyzed, definitions are delimited and their essence is highlighted.

Based on the research, it is noted that the concept of «attracted capital» is a broader concept than «borrowed capital», and these concepts cannot be replaced by each other, as often happens in practice. The importance of such a comparison lies in the fact that in modern economic literature there is no clear definition of borrowed capital in relation to the funds raised, and some authors, without going into the differences of these concepts, often use them as synonyms, replacing one with another.

It is concluded that borrowed capital is part of the organization's attracted capital. An organization can raise capital in different ways – either borrowed, which increases the amount of borrowed capital, or in ways that increase the amount of equity capital. The main differences of borrowed capital from equity are substantiated. A structure classification of attracted, borrowed and own capital is proposed.

On the basis of a critically constructive analysis of the work of various scientists, the characteristics of borrowed capital are determined. The article examines the role of borrowed capital in ensuring the development of the enterprise, highlights its main informative characteristics and gives the development of the concept of «borrowed capital».

Key words: borrowed capital, attracted capital, the essence of borrowed capital, components of borrowed capital, characteristics of borrowed capital, the role of borrowed capital, forms of borrowed capital, the structure of borrowed capital.

Постановка проблеми. Необхідною умовою підприємницької діяльності є формування достатнього обсягу капіталу. Він виступає базисом для створення та розширення бізнесу. Фундаментом започаткування підприємства безумовно є власний

капітал. Проте, в умовах обмеженості фінансових ресурсів його не вистачає для подальшого розвитку підприємства та розширення господарської діяльності. Розв'язати цю проблему можна за допомогою залучення позикового капіталу. Емпіричний аналіз

свідчить, що більшість підприємств України різних видів економічної діяльності вдаються до такої практики і активно залучають позики у різних формах. Так, станом на кінець 2016 року частка позикового капіталу в структурі джерел фінансування на підприємствах України становила: 81% у промисловості; 101,5% у торгівлі; 104,5% у будівництві; 76% у сільському господарстві [20]. Як бачимо, підприємства провідних галузей економіки України акумулюють великі обсяги позикового капіталу, а в деяких галузях його обсяг значно перевищує обсяги власного капіталу. Така ситуація потребує вдосконалення та розвитку теоретичних основ та методичного інструментарію управління позиковим капіталом на підприємствах.

Аналіз досліджень та публікацій. Теорії та методології управління позикового капіталу присвячені роботи значної кількості вітчизняних та закордонних дослідників, починаючи з часів формування класичної економічної теорії по теперішній час. Серед дослідників варто виокремити роботи: І. А. Бланка [22], Р. Ентоні [2], О. Зелениної [1], Г. О. Крамаренка [14], К. Маркса [8], С. В. Мочерного [10], А. А. Пересада [11], А. М. Поддєрьогіна [15], Дж. Ріса [2], О. Р. Романенка [6], Н. А. Сафронова [5], В. М. Семененка [9], А. Сміта [19], О. Є. Чорної [14], Н. Б. Ярошевича [17], в яких вивчаються сутнісні характеристики, роль позикового капіталу у розвитку підприємства, формуються методологічні принципи та методичні підходи до управління ним на підприємстві. Не зважаючи на таку кількість праць, залишаються окремі різночитання у визначенні сутності позикового капіталу, розмежуванні термінологічного апарату, відсутні єдині підходи до формування принципів та методів управління ним на підприємстві. Окрім цього, суттєві зміни умов господарювання, поява нових форм позикового капіталу потребують подальшого дослідження зазначеної проблематики.

Метою статті є виокремлення основних сутнісних характеристик позикового капіталу, уточнення сутності поняття «позиковий капітал» та його ролі у забезпеченні розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Позиковий капітал стимулює підприємницьку діяльність підприємств та сприяє розвитку економіки держави в цілому. Він надає можливість розширювати обсяги виробництва та збуту, проводити інвестиції у технологічний розвиток та залучатися фінансовою підтримкою в умовах обмеженості ресурсів.

На сьогодні, по-перше, не існує єдиної точки зору щодо визначення сутності позикового капіталу підприємства, а, по-друге, паралельного вжитку і отождолення набули поняття «позиковий капітал» та

«позичковий капітал». З позиції економічної теорії позичковий капітал розглядається як тимчасово вільні ресурси для фінансування господарської діяльності підприємства, що залучаються на умовах строковості, платності та повернення. Проте, і окремі фахівці у дослідженнях управління позиковим капіталом на рівні підприємства також вживають термін «позичковий капітал» [15]. Дійсно, на момент виникнення позикового капіталу, як явища в економіці, він акумулювався банками та надавався у тимчасове користування суб'єктам господарства. Саме такий термін, на нашу думку, варто використовувати, говорячи про позиковий капітал з позицій його власника, тобто кредитора.

К. Маркс у своїй праці «Капітал» характеризував позиковий капітал як такий, що не вкладається власником у виробництво, а віддається ним у позику, тобто продається іншому власнику для його використання у господарській діяльності [8]. Маються на увазі вільні грошові накопичення підприємства, які можна «позичити» (інвестувати) іншому господарству для отримання власного додаткового прибутку у вигляді відсотків на підставі повернення боргу. З цього можна зробити висновок, що поняття позикового капіталу можна характеризувати різним чином. Це залежить від того, ким виступає дослідник фінансових відносин — позичальником чи власником грошових ресурсів.

А. Сміт у своїй роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» зазначає: «запаси, нагромаджені у вигляді капіталів, можуть або застосовуватися тією особою, якій вони належать, або позичатися якій-небудь іншій особі». Таким чином, позикові кошти в результаті продуктивного використання з метою збільшення їх вартості стають позиковим капіталом. Так, А. Сміт писав, що «на свої запаси, позичені під відсотки, позикодавець завжди дивиться як на капітал» [19].

Джерелами позикового капіталу підприємства, як власника, для надання його у позику є нерозподілений прибуток, залишки грошових коштів на рахунках в банках, резервні фонди та ін. Слід відзначити, що позиковим такий капітал стане тільки в момент його передачі у користування до іншого господарства. З точки зору підприємства-позичальника — це всі довгострокові та короткострокові зобов'язання.

Саме ці відносини відображені у визначенні Семененко В. М.. Він вважає, що позиковий капітал — це грошовий капітал, який передається підприємцем-власником підприємцю-позичальнику в тимчасове користування за відповідну плату з метою отримання прибутку [9].

В економічному словнику доктора економічних наук, професора С. В. Мочерного позиковий капітал

тракується як грошовий капітал, власник якого надає його іншим особам на певний термін у користування за заздалегідь обумовлену плату у вигляді відсотка. Позиковий капітал є відокремленою формою промислового капіталу, він формується із тимчасово вільних коштів, які утворюються в процесі обороту продуктивного та торгового капіталу із трудових заощаджень населення та інших джерел. В політ-економічному контексті позиковий капітал — специфічна форма колективного капіталу, що виражає відносини економічної власності між різними класами і соціальними верствами і всередині них з приводу надання позики та сплати за неї частини необхідного і додаткового продуктів у сфері обміну і розподілу [10]. Схоже визначення надає Пересада А. А.: «позиковий капітал — відокремлена форма промислового капіталу, що формується із тимчасово вільних коштів, які утворюються в процесі обороту продуктивного та торгового капіталу із трудових заощаджень населення та інших джерел» [11].

Можна зробити висновок, що в процесі залучення підприємством позикових ресурсів на ринку капіталів або з інших джерел відбувається трансформація позичкового капіталу як об'єкта купівлі-продажу на ринку капіталів у, так званий, «позичений капітал» або «позиковий капітал» конкретного суб'єкта господарювання. Цей капітал являє собою той самий «позичковий капітал», але набуває іншого характеру власності стосовно фінансових відносин між суб'єктами господарювання. Отже, на макро-рівні, з точки зору власника капіталу, який може бути наданий у тимчасове користування іншому господарству являється позичковим капіталом. При цьому капітал, що фактично отриманий цим господарством на умовах власника, з точки зору позичальника, це позиковий капітал.

Характеризуючи суть позиченого капіталу, науковці зазвичай наголошують на формах, умовах або причинах його залучення. Так, на думку Н. Сафронова позичений капітал залучається у вигляді кредитів, фінансової допомоги, сум, отриманих під заставу, з інших зовнішніх джерел на конкретний термін, на визначених умовах під певні гарантії [5].

Романенко О. Р. називає позиковий капітал саме позичковим і стверджує, що це — грошові кошти власника, призначені для надання кредиту на принципах зворотності та платності у розмірі процентів до суми боргу. Джерелом позичкового капіталу є тимчасово вивільнені кошти різних підприємств, організацій та фізичних осіб, акумульованих в кредитній установі. Позичковий капітал створюється в результаті неспівпадання часу продажу товарно-матеріальних цінностей та послуг з їх покупкою, придбанням [6].

Барто відзначити, що Романенко О. Р. виділяє грошові активи, що мають змогу надати у тимчасове користування кредитні фінансові установи. Тобто мова йде не про ресурси, якими володіє підприємство, а навпаки — які не числяться на її рахунках.

Те саме підкреслює Поддєрьогін А. М. відносячи до залучених коштів саме кошти інших кредиторів, які надаються підприємствам у позику під певний (обумовлений) відсоток на термін до одного року з оформленням векселя чи іншого боргового зобов'язання [7].

На практиці відбувається ототожнення позикового капіталу з поняттями «позичковий капітал», «позичений капітал» та «залучений капітал». Зважаючи на предмет нашого дослідження, принциповим є чітке розмежування цих термінів. Хоча в основі позначених вище понять лежать відносини позики, джерела їхнього формування є різними.

Ще Р. Ентоні та Дж. Ріс визначали позиковий капітал, як той капітал, що отриманий шляхом позики [2]. Професор В. В. Ковальов висловлював сутність поняття називаючи це «позиковими засобами» та говорив, що це заборгованість по довгостроковим і короткостроковим позикам, погашення яких повинно мати місце на визначену дату, починаючи з дати, на яку складено баланс» [3]. На думку П. Багрія і С. Дорогунцова, позиковий капітал — це грошовий капітал, який його власник надає на певний час за певну плату у вигляді процента [4]. Звісно, саме слово «позиковий» було створено від трансформації слова «позика», тому ці поняття досить наближені одне до одного.

На думку О. Зеленіної, причина термінологічної плутанини криється у недоліках перекладу іншомовних джерел, а також неглибокому ознайомленні з правовим полем, оскільки Цивільний кодекс України чітко розмежує поняття «позика» і «позичка» [1]. Позика характеризується передачею активів на певний час на умовах повернення в однорідному стані та отриманням процента по договору, а позичка — відносинами про безоплатну оренду.

У підприємницькій практиці України існує явище поворотної фінансової допомоги. Іноді його називають «безпроцентна позика». За визначенням Податкового кодексу України, поворотна фінансова допомога — сума коштів, що надійшла платнику податків у користування за договором, який не передбачає нарахування процентів або надання інших видів компенсацій у вигляді плати за користування такими коштами та є обов'язковою до повернення (пп. 14.1.257 ПКУ).

Тобто власник умовно вільних грошових коштів може надати тимчасову фінансову підтримку на

безпроцентній основі за умови повернення в оголошений строк. За сутністю така операція дуже схожа на визначення поняття «позичка», але предметом договору є не майнові цінності, а саме фінансові ресурси. Отже, позика та позичка характеризуються наданням активів у користування іншій особі на поворотній основі, але мають різне цільове призначення. На мою думку, існування цих різних за сутністю, але схожих понять, стало однією з причин плутанини поняття «позиковий капітал» та «позичковий капітал». Адже у підприємницькій діяльності юридичних осіб ці поняття ніяк не розмежовуються, тому що залучення ресурсів як у майновій, так і не майновій формі являються складовими позикового капіталу.

Інші вчені, формулюючи власне бачення сутності позикового капіталу підприємства, зосереджують увагу на його формах. Зокрема, Дж. Сигел та Дж. Шим розуміють під ним кошти, отримані від продажу облігацій, векселів чи заставних або прямих позик у фінансових організаціях [17]. Ярошевич Н. Б. стверджує, що позиковий капітал — це капітал, який використовується у процесі інвестування в грошові інструменти (короткострокові та довгострокові депозитні вклади в комерційних банках), а також боргові фондові інструменти (облігації, депозитні сертифікати, векселі тощо) [18]. Такий підхід не може бути пристосований, адже розкриває лише окремі форми мобілізації грошових зобов'язань підприємства. Він повністю ігнорує кредиторську заборгованість, яка є одним із головних джерел позикового капіталу вітчизняних підприємств.

Але, сьогодні поняття позиковий капітал значно ширше, ніж фінансові форми позик, а окремі їх види залучення проводяться на безкоштовній основі. Тому, платність — не є універсальною ознакою позикового капіталу.

Як економічна категорія, позиковий капітал — це сукупність боргових фінансових відносин з приводу залучення грошових коштів чи майнових цінностей підприємству в тимчасове користування на визначених умовах для досягнення економічного чи соціального ефекту.

На основі критично-конструктивного аналізу робіт різних науковців визначимо основні сутнісні характеристики позикового капіталу:

1. Строковість та повернення. Позиковий капітал залучається на умовах повернення до власника, що надав його у тимчасове користування на певний строк.

2. Незмінна форма. У процесі руху позикового капіталу від власника до позичальника і навпаки його форма не може бути змінена. Наприклад, якщо

капітал був наданий у грошовій формі, він не може бути повернений за рахунок майнових цінностей.

3. Різні функціональні форми. Позиковий капітал може бути сформований за допомогою різноманітних зовнішніх та внутрішніх джерел.

4. Форма розширеного відтворення підприємства. Позиковий капітал виступає основним джерелом фінансування та рефінансування підприємства для підвищення його продуктивності.

5. Зобов'язання перед позикодавцями. Залучення позикового капіталу супроводжується виконанням зобов'язань за визначеними умовами отримання позикових ресурсів.

6. Фінансовий ризик. Залучення позикового капіталу пов'язане з ризиком для фінансового стану підприємства. Ріст питомої ваги позикового капіталу та підвищення його вартості призводить до зниження фінансової стійкості підприємства та виникнення загрози банкрутства.

7. Цілеспрямованість. Залучення позикового капіталу має цільовий характер досягнення фінансових або соціальних цілей та результатів.

Отже, позиковий капітал — це грошові кошти або майнові цінності, що залучаються для цільового фінансування розвитку підприємства на принципах строковості та повернення у однорідній формі на визначених умовах, характеризується підвищенням рівня фінансового ризику підприємства та створенням зобов'язань перед кредиторами.

Низка авторів, зокрема Філімоненко О. С., Онисько С. М., Марич П. М., Крамаренко Г. О. та Чорна О. Є. розмежовують поняття позикового та залученого капіталу. На їх думку, позиковий капітал — це капітал, переданий підприємству в тимчасове користування на умовах платності і повернення, а залучений капітал являє собою частину грошових ресурсів, що не належать підприємству, але знаходяться у його користуванні в результаті функціонування діючої системи розрахунків [12, 13, 14]. Таким чином, вітчизняні науковці розмежовують внутрішні джерела формування у вигляді «сталих пасивів» (заробітна плата та ін.) та кредиторську заборгованість (за товари та послуги) з зовнішніми джерелами, такими як кредити банків, векселі, облігації тощо. На нашу думку, такий підхід є недоречним, з огляду на те, що будь-яка форма капіталу залучається, як власний, так і позиковий капітал. Проте, механізми залучення є відмінними залежно від виду власності, функціональної форми та джерела (зовнішнього чи внутрішнього) залучення. Тому, на наш погляд, будь-які форми капіталу, що не належать підприємству на правах власності, тобто потребують погашення — слід називати виключно одним терміном «позиковий капітал».

Важливість такого порівняння полягає в тому, що в сучасній економічній літературі немає чіткого визначення місця позикового капіталу по відношенню до залучених коштів, а деякі автори, не вдаючись у відмінності цих понять, часто використовують їх як синоніми, підміняючи одне іншим. Можна констатувати, що позиковий капітал — це частина залученого капіталу організації.

«Залучений капітал» являється більш широким поняттям ніж «позиковий капітал». Воно характеризує всі відносини стосовно залучення капіталу для діяльності підприємства. Організація може залучати капітал різними способами — як позиковими, які збільшують суму позикового капіталу, так і способами, що збільшують розмір власного капіталу, наприклад, шляхом випуску акцій. Власник акцій не тільки має право на отримання дивіденду, а може мати право голосу і навіть бути обраним до керівництва акціонерного товариства. У той самий час облігації такого права не надають і тому являються джерелом залучення саме позикового капіталу, а не власного. Наглядно різниця між позиковим та власним капіталами наведена нижче в таблиці 1.

Строк залучення та платності стосовно позикового капіталу чітко визначені за умовами договору. У першу чергу виплачуються зобов'язання по позиковому капіталу, а вже потім, по власному (у разі отримання прибутку). Це стосується й виплат з приводу ліквідації підприємства. При цьому, тільки власники підприємства чи акціонери мають право на грошові та майнові цінності, що залишилися після боргових розрахунків.

Однією з відмінностей між позиковим та власним капіталом є можливість зниження суми податку на дохід за рахунок витрат на позиковий капітал. Серед таких витрат можуть бути виплати за кредит, облігації, лізинг, амортизаційні відрахування тощо.

Отже, щоб виокремити поняття «залучений капітал» та «позиковий капітал», які між собою помилково ототожнюють схематично відобразимо структуру залученого капіталу в рис. 1.

Залучений капітал формується з позикового та власного капіталу, які виникають з приводу залучення фінансових або майнових ресурсів для діяльності підприємства. У власному капіталі це статутний або пайовий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток та безповоротна фінансова допомога. Остання набуває такого статусу, тому що оподатковується як дохід підприємства та не повертається власникові на відміну від поворотної фінансової допомоги. До позикового капіталу належать: кредити банків, фінансові боргові інструменти, поворотна фінансова допомога, лізинг, факторинг, кредиторська заборгованість (за товари, роботи, послуги) та спонтанне фінансування. Спонтанне фінансування являє собою грошові кошти, що не належать підприємству, але в силу діючої системи розрахунків знаходяться у його користуванні та являються під структурною частиною позикового капіталу. При цьому, залучений капітал охоплює всі види джерел утворення ресурсів підприємства.

Висновки. Одна з причин плутанини тлумачення терміну «позиковий капітал» як «позичковий капітал» обумовлена існуванням понять «позика» та «позичка» у Податковому кодексу України. Доречно застосовувати дефініцію «позичковий капітал» з точки зору власника капіталу і на макрорівні. При цьому, позиковий капітал — це найбільш достовірний термін для відображення відносин з приводу боргових зобов'язань, з точки зору підприємства-позичальника. Також непорозуміння було викликане еволюцією позикового капіталу, як економічної категорії. З проходженням часу з'являлися нові джерела та форми залучення ресурсів для фінан-

Таблиця 1

Основні відмінності позикового та власного капіталу

Ознака відмінності	Позиковий капітал	Власний капітал
Право голосу та управління	Немає	Повне або обмежене
Отримання прибутку чи майна	Першочергове	За залишковим принципом
Строк залучення та платності	За умовами договору	Немає
«Пільга» податку на прибуток	Існує	Немає
Юридична (при ліквідації підприємства)	Позичальник не має права на грошові та майнові цінності, що залишилися після розрахунків з третіми особами	Власник має право на грошові та майнові цінності організації, що залишилися після розрахунку з третіми особами
Відношення до ринку капіталів	Зберігає свою структурну форму	Приймає форму інвестицій

Джерело: складено автором на основі [25]

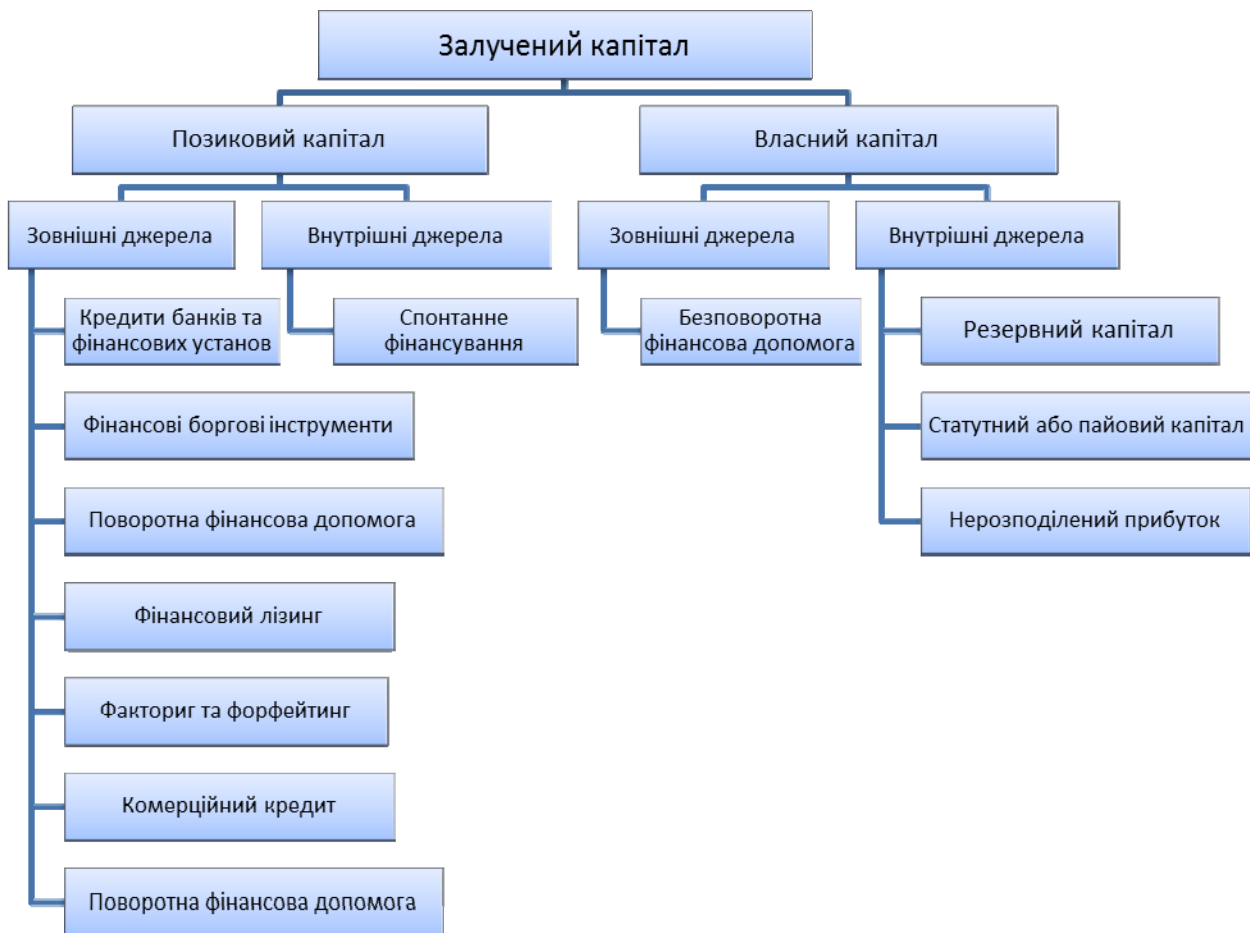

Рис. 1. Структура залученого капіталу
Джерело: складено автором

сування підприємств. Описуючи новоутворення та досліджуючи ці форми з різних напрямків, науковці надавали дефініції боргових зобов'язань. Проаналізувавши роботи дослідників, виокремлено актуальні сутнісні характеристики та скомпонували визначення позикового капіталу, — це грошові кошти або майнові цінності, що залучаються для цільового фінансування розвитку підприємства на принципах строковості та повернення у однорідній формі на визначених умовах, характеризується підвищенням рівня фінансового ризику підприємства та створенням зобов'язань перед кредиторами.

Деякі автори ототожнюють поняття «залучений капітал» та «позиковий капітал», або описують

залучений капітал, як той, що не належить підприємству, але користується ним за умов діючої системи розрахунку. Останнє, фактично, являється спонтанним фінансуванням. Обидва підходи не мають підстав для існування. Тому що, залучається як власний, так і позиковий капітал, але їх механізми є відмінними в залежності від джерел їх формування. Проте, існують науковці, які використовують ці поняття, як синоніми, підмінюючи одне іншим. Залучений капітал — це поняття, яке структурно вміщує в собі позиковий та власний капітал. Отже, будь-які форми капіталу, що не належать підприємству на правах власності та потребують погашення, являються позиковим капіталом.

Література

1. Зеленіна О. Позиковий капітал як складова капіталу підприємства: місце та бухгалтерська природа / О. Зеленіна // Вісник ЖДТУ. — 2010. — Вип. 1(51) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/Vzhdtu_econ/2010_1/11.pdf
2. Энтони, Р. Учет: ситуации и примеры / Р. Энтони, Дж. Рис. — М.: Финансы и статистика, 1993. — 560 с.

3. Ковалев В. В. Введение в финансовый менеджмент: учебник / В. В. Ковалев. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 768 с. — ISBN5-279-01907-0.
4. Економічний словник / За ред. П. І. Багрія та С. І. Дорогунцова. — К.: Головна редакція УРЕ, 1973. — 621 с.
5. Сафронов Н. А. Экономика предприятия: [учебн.] / Под ред. Н. А. Сафронова. — М.: Юристъ, 1998. — 584 с.
6. Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. 4-те вид. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 312 с.
7. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: Підручник 3-тє вид., перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 460 с.
8. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала / К. Маркс. — М.: политиздат, 1978. — 907 с.
9. Семененко В. М. Економічна теорія. Політекономія: навчальний посібник / В. М. Семененко. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 632 с.
10. Економічна енциклопедія: у 3-х тт. / [відп. ред. С. В. Мочерний та ін.]. — К.: Видавничий центр «Академія». — Т. 3. — 2002. — 952 с.
11. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом: підручник / А. А. Пересада — К.: Лібра, 2002. — 472 с.
12. Філімоненко О. С. Фінанси підприємства: Навчальний посібник. — К.: Кондор, 2005. — 400 с.
13. Онисько С. М., Марич П. М. Фінанси підприємства: Підручник для студентів вищих закладів освіти. 2-ге видання виправлене і доповнене. — Львів: «Магнолія Плюс», 2006. — 367 с.
14. Крамаренко, Г. О. Фінансовий менеджмент [Текст]: підручник / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна; Дніпропетровський ун-т економіки та права. — К.: ЦНЛ, 2006. — 520 с. — ISBN966-364-151-7.
15. Фінансовий менеджмент: [підруч.] / Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. — К.: КНЕУ, 2008. — 536 с.
16. Словарь бухгалтерских терминов: сост. Дж. Сигел, Дж. Шим / пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 2001. — Т. VIII. — 408 с.
17. Ярошевич Н. Б. Фінанси підприємств: навчальний посібник / Н. Б. Ярошевич. — К.: Знання, 2011. — 341 с.
18. Толковый словарь по управлению / [под ред. В. В. Познякова]. — М.: Аланс, 1994. — 252 с.
19. Антология экономической классики / [предисловие И. А. Столярова]. — М.: МП «ЭКОНОВ», «КЛЮЧ», 1993. — 475 с.
20. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання» 2016 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm
21. Сущность и содержание заемного капитала: концептуальные положения и оценка взглядов / Ю. И. Бахтурина — Вестник ВГУ, серия: экономика и управление, 2006, № 2 — УДК 311.216; 336.717.6
22. Бланк И. А. Управление формированием капитала. — К.: «Ника-Центр», 2008. — 510 с.

References

1. Zelenina O. Pozykovyj kapital jak skladova kapitalu pidpryjemstva: misce ta bukhghaltersjka pryroda / O. Zelenina // Visnyk ZhDTU. — 2010. — Vyp. 1(51) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vzhdtu_econ/2010_1/11.pdf
2. Antony, R. Uchet: situacyy u primery / R. Antony, Dzh. Rys. — М.: Fynansy y statystyka, 1993. — 560 s.
3. Kovalev V. V. Vvedeniye v fynansovyy menedzhment: uchebnyk / V. V. Kovalev. — М.: Fynansy y statystyka, 2004. — 768 s. — ISBN5-279-01907-0.
4. Ekonomichnyj slovnyk / Za red. P. I. Baghrija ta S. I. Doroghuncova. — К.: Gholovna redakcija URE, 1973. — 621 s.
5. Safronov N. A. Ekonomyka predpryjatya: [uchebn.] / Pod red. N. A. Safronova. — М.: Jurystj, 1998. — 584 s.
6. Romanenko O. R. Finansy: Pidruchnyk. 4-te vyd. — К.: Centr uchbovoji literatury, 2009. — 312 s.
7. Poddjerjoghin A. M. Finansy pidpryjemstv: Pidruchnyk 3-tje vyd., pererob. ta dop. — К.: KNEU, 2000. — 460 s.
8. Marks K. Kapytal. Krytyka polytycheskoj ekonomyy. T. 1. Kn. 1. Process proyzvodstva kapytala / K. Marks. — М.: polytyzdat, 1978. — 907 s.
9. Semenenko V. M. Ekonomichna teoriya. Politekonomija: navchalnyj posibnyk / V. M. Semenenko. — 2-ghe vyd., pererob. i dop. — К.: Centr uchbovoji literatury, 2009. — 632 s.
10. Ekonomichna encyklopedija: u 3-kh tt. / [vidp. red. S. V. Mochernyj ta in.]. — К.: Vydavnychyj centr «Akademiya». — Т. 3. — 2002. — 952 s.
11. Peresada A. A. Upravlinnja investycijnym procesom: pidruchnyk / A. A. Peresada — К.: Libra, 2002. — 472 s.
12. Filimonenko O. S. Finansy pidpryjemstva: Navchalnyj posibnyk. — К.: Kondor, 2005. — 400 s.
13. Onysjko S. M., Marych P. M. Finansy pidpryjemstva: Pidruchnyk dlja studentiv vyshhykh zakladiv osvity. 2-ghe vydannja vypravlene i dopovnene. — Ljviv: «Maghnolija Pljus», 2006. — 367 s.

14. Kramarenko, Gh. O. Finansovyj menedzhment [Tekst]: pidruchnyk / Gh. O. Kramarenko, O. Je. Chorna; Dnipropetrovs'kij un-t ekonomiky ta prava. — K.: CNL, 2006. — 520 s. — ISBN966-364-151-7.
15. Finansovyj menedzhment: [pidruch.] / Ker. kol. avt. i nauk. red. prof. A.M. Poddjeryoghin. — K.: KNEU, 2008. — 536 s.
16. Slovarj bukhhalterskykh terminov: sost. Dzh. Syghel, Dzh. Shym / per. s anghl. — M.: YNFRA-M, 2001. — T. VIII. — 408 s.
17. Jaroshevych N. B. Finansy pidpryjemstv: navchalnyj posibnyk / N. B. Jaroshevych. — K.: Znannja, 2011. — 341 s.
18. Tolkovyj slovarj po upravlenju / [pod red. V. V. Poznjakova]. — M.: Alans, 1994. — 252 s.
19. Antologyja ekonomycheskoj klasyky / [predyslovyje Y. A. Stoljarova]. — M.: MP «EKONOV», «KLJuCh», 1993. — 475 s.
20. Statystychnyj zbirnyk «Dijalnistj sub'ektiv ghospodarjuvannja» 2016 rik [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ9_u.htm
21. Sushhnostj y sodержanye zaemnogho kapytala: konceptualjne polozhenyja y ocenka vzghljadov / Ju. Y. Bakhturyna — Vestnyk VGHU, seryja: ekonomyka y upravlenye, 2006, # 2 — UDK 311.216; 336.717.6
22. Blank Y. A. Upravlenye formirovanyem kapytala. — K.: «Nyka-Centr», 2008. — 510 s.

Василиха Наталія Василівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри товарознавства та комерційної діяльності

Ужгородський торговельно-економічний інститут КНТЕУ

Василиха Наталия Васильевна

кандидат экономических наук,

доцент кафедры товароведения та коммерческой деятельности

Ужгородский торгово-экономический институт КНТЭУ

Vasylykha Nataliya

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the

Department of Commodity Science and Business

Uzhhorod Trade and Economic Institute of KNTEU

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4711

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАЗРАБОТКЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

METHODICAL APPROACHES TO THE ELABORATION OF THE TOURIST MARKET SERVICES STRATEGY DEVELOPMENT

Анотація. В статті розглянуто роль та значення органів виконавчої влади у формуванні і просуванні туристичних послуг і підтримання їх ефективного розвитку на відповідному ринку. Систематизовано чинники, що стримують розвиток вітчизняного ринку туристичних послуг. Розкрито зміст методичних підходів певних вимог, які впливають на стратегію розвитку ринку туристичних послуг. Обґрунтовано роль та значення державного регулювання для забезпечення правового, організаційного й економічного середовища для розвитку національного і регіонального ринків туристичних послуг. А також запропоновані основні методичні підходи до розробки стратегії розвитку ринку туристичних послуг та практичні підходи до реалізації цього процесу. Доведено, що важливо визначити туристичний імідж регіону і його позиціонування на туристичному ринку із формулюванням конкурентної пропозиції. Позиціонування дозволяє диференціювати регіон стосовно інших туристичних напрямів і сконцентрувати зусилля держави й приватного сектора на створенні гармонійної туристичної пропозиції для цільового сегменту. Концентрація зусиль дозволяє досягти збалансованого розвитку основних елементів туристичної пропозиції й тим самим максимізувати відгачу від державних і приватних інвестицій.

В роботі виділено стратегічні пріоритети для реалізації стратегії розвитку ринку туристичних послуг: маркетинг та інновації туризму, розвиток інфраструктури ринку туристичних послуг, сприятливе інвестиційне середовище розвитку туризму. Важливий елемент маркетингу – це створення й розвиток брендів. Вибір брендів обумовлений цілою низкою чинників, включаючи прив'язку до курортів, історичну впізнаваність, репутацію.

Ключові слова: туристичний ринок, послуга, регіон, стратегія, прогнозування, стратегічні пріоритети.

Аннотация. В статье рассмотрена роль и значение органов исполнительной власти в формировании и продвижении туристических услуг и поддержания их эффективного развития на соответствующем рынке. Систематизированы факторы, которые сдерживают развитие отечественного рынка туристических услуг. Раскрыто содержание методических подходов определенных требований, которые влияют на стратегию развития рынка туристических услуг. Обоснована роль и значение государственного регулирования для обеспечения правовой, организационной и экономической среды для развития национального и регионального рынков туристических услуг. А также предложены основные методиче-

ские подходы к разработке стратегии развития рынка туристических услуг и практические подходы к реализации этого процесса. Доказано, что важно определить туристический имидж региона и его позиционирования на туристическом рынке с формулировкой конкурентного предложения. Позиционирование позволяет дифференцировать регион относительно других туристических направлений и сконцентрировать усилие государства и частного сектора на создании гармоничного туристического предложения для целевого сегмента. Концентрация усилий позволяет достичь сбалансированного развития основных элементов туристического предложения и тем же максимизировать отдачу от государственных и частных инвестиций.

В работе выделены стратегические приоритеты для реализации стратегии развития рынка туристических услуг: маркетинг и инновации туризма, развитие инфраструктуры рынка туристических услуг, благоприятная инвестиционная среда развития туризма. Важный элемент маркетинга – это создание и развитие брендов. Выбор брендов обусловлен целым рядом факторов, включая привязку в курорты, историческую розпознаваемость, репутацию.

Ключевые слова: туристический рынок, услуга, регион, стратегия, прогнозирование, стратегические приоритеты.

Summary. The article examines the role and value of the executive authorities in the formation and advancement of tourism services and their effective maintenance development in the relevant market. The factors that hinder the development of tourism services in the domestic market were systemized. The content of methodological approaches of certain requirement that affect development strategy of the tourism market disclosed. The role and importance of state regulation for providing the legal, organizational and economic environment for the national and regional tourist services markets development is substantiated. Further, the main methodological approaches to the strategy advancement development of the tourism services market and practical approaches to the implementation of this process were proposed. It is proven, that the determination of the tourist image of the region and region positioning in the tourist market alongside the wording of the competitive offer is important. Positioning allows to differentiate the region in comparison to other tourist destinations and to concentrate the state and private sector efforts on creating a harmonious tourist offer for the targeted segment. The concentration of efforts allows achieving the balanced development of the main elements of the tourist offer and the maximization of the return from public and private investments.

The work highlights strategic priorities for the implementation of the development strategy for the tourism services market: marketing and tourism innovations, development of the tourism services market infrastructure, and a favorable investment climate for tourism growth. An important element of marketing is the creation and development of brands. The choice of brands is determined to a number of factors, including binding to resorts, historical notability and reputation.

Key words: tourism market, service, region, strategy, forecasting, strategic priorities.

Постановка проблеми. За прогнозами Всесвітньої організації подорожей і туризму встановлено, що незважаючи на наслідки фінансової кризи, туризм збереже позитивну динаміку щодо формування ВВП та доходів бюджету для більш як 110 країн, оскільки до 2020 р. надходження від туризму збільшаться до 2 трлн. дол. [1]. Загострення конкуренції на міжнародному туристичному ринку за перерозподіл глобального туристичного потоку зумовлює посилення ролі органів виконавчої влади у формуванні і просуванні туристичних послуг і підтримання ефективного розвитку на відповідному ринку. Відбувається активна розробка і реалізація відповідних державних програм, вдосконалення нормативно-правового забезпечення та встановлення податкового режиму, сприятливого для розвитку ринку туристичних послуг, у тому числі залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика в тій чи іншій мірі була предметом вивчення таких вчених, як С. Мельниченко [1], Є. Козловського [2], В. Дмитренко [3],

Ф. Шандора [10], та ін. Не зважаючи на актуальність розвитку ринку туристичних послуг, слід зазначити, що питання стратегічних засад регулювання та розвитку ринку туристичних послуг в Карпатському економічному районі до сьогодні не отримали достатньої уваги. Зокрема, це стосується стимулювання розвитку згадуваного туристичного регіону із врахуванням стратегічних пріоритетів розвитку, зокрема маркетинг та інновації туризму, сприятливе інвестиційне середовище розвитку туризму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження методичних підходів до розробки стратегії розвитку ринку туристичних послуг як важливої складової розвитку ринку туристичних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідженнями встановлено, що через відсутність системного підходу до розвитку ринку туристичних послуг в Україні, національний туристичний продукт стає менш привабливим та конкурентоспроможним. Як наслідок, ринок не спроможний забезпечити повноцінного виконання ним соціально-економічних

функцій, не сприяє збереженню довкілля та культурної спадщини, наповненню бюджетів різних рівнів, створенню робочих місць, збільшенню частки сфери послуг у структурі ВВП. Основними чинниками, що стримують розвиток вітчизняного ринку туристичних послуг на даний час є:

- образ України як країни, несприятливої для туризму, створюваний окремими закордонними й вітчизняними засобами масової інформації;
- нерозвинена туристична інфраструктура, значне моральне й фізичне зношування існуючої матеріальної бази, мала кількість готельних засобів розміщення туристичного класу (2–3 зірки) із сучасним рівнем комфорту й невідповідність ціни і якості розміщення в готелях;
- відсутність практики створення на регіональному рівні сприятливих умов для інвестицій у засоби розміщення туристів та іншу туристичну інфраструктуру;
- низька якість обслуговування у всіх секторах туристичної індустрії;
- низький рівень підготовки кадрів і відсутність досвіду роботи в умовах ринкової економіки.

У дослідженні Є. В. Козловського зазначається, що на сучасному етапі розвитку туристичної галузі відсутність державної підтримки призвела до виживання переважно комерційних форм і видів туризму. Соціальному туризму, як фактору розвитку суспільства, не приділяється належної уваги з боку держави [2, с. 210]. Крім того, автор наголошує на необхідності реалізації декларованого, але фактично не виконуваного, завдання співробітництва органів державної влади в сфері туризму з територіальними громадами, що, на його думку, могло б значно розширити сферу застосування «зеленого» туризму.

В. М. Дмитренко в своїх дослідженнях наголошує на необхідності приділяти більш значну увагу проблемам розвитку регіональних туристичних ринків. На її думку (авторка спирається на проведений нею повномасштабний SWOT-аналіз туристичного ринку), основними вадами в державному управлінні розвитком регіональних туристичних ринків є відсутність цілісної системи державного управління туризмом і курортами в регіонах; незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури курортних зон; незбалансованість соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів та необхідність їх збереження; відсутність інноваційних проектів та наукових досліджень з питань розвитку туризму і курортів; надмірний податковий тиск на підприємства галузі; недоліки територіальної організації туристично-екскурсійних маршрутів та інформаційної інфраструктури [3, с. 170–180].

У зв'язку з цим виникає необхідність забезпечення високої технічної та функціональної якості національного туристичного продукту, що формується на рівні його складових. Як показують дослідження, значна частина туристичних ресурсів непристосована відповідно до міжнародних вимог для туристичних відвідувань, а туристичні послуги у більшості випадків не відповідають вимогам щодо якості обслуговування. Як наслідок, вітчизняний ринок туристичних послуг не забезпечує підвищення якості життя населення, збільшення частки туризму у ВВП, надходжень до державного та місцевих бюджетів. Вважаємо, що подолання означених негативних тенденцій, створення системних та комплексних передумов для розвитку ринку туристичних послуг повинно стати одним з пріоритетних напрямів забезпечення сталого розвитку України в цілому та суттєвою складовою у вирішенні питань підвищення якості життя населення.

Комплексне розв'язання проблем розвитку ринку туристичних послуг як на національному, так і регіональному рівні можливе, на нашу думку, шляхом розроблення державної (регіональної) стратегії розвитку ринку, метою якої є захист інтересів України шляхом формування конкурентоздатного національного туристичного продукту на внутрішньому і міжнародному ринках на основі раціонального використання туристичних ресурсів, збереження історико-культурних надбань, цінних та унікальних природних лікувальних ресурсів, а також створення умов для перерозподілу міжнародних туристичних потоків на користь України та їх диверсифікація з урахуванням економічних та політичних інтересів держави. Адже, Україна є багатогранна на туристичний потенціал. На державному обліку перебуває понад 130 тис. пам'яток, функціонує 458 музеїв та 61 історико-культурний заповідник [4].

Не можна не відзначити, що за роки незалежності як на державному, так і на регіональному рівні приймалися і реалізовувалися різноманітні концепції, стратегії, програми як загального соціально-економічного розвитку, так і галузевого, зокрема туризму і курортів. Наприклад, Закон України «Про туризм» [5], Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року [6] ін. Означені документи були спрямовані на забезпечення правового, організаційного й економічного середовища для розвитку національного і регіонального ринків туристичних послуг. Держава у відповідних програмах задекларувала, що головною метою її політики в галузі туризму є створення в Україні, зокрема в Карпатському економічному районі, сучасного високоефективного й конкурентоспроможного ринку туристичних послуг,

що забезпечить широкі можливості для задоволення потреб українських та іноземних громадян у різноманітних туристичних послугах. Але, як показав проведений аналіз, ефективність цих програм була низькою, оскільки, незважаючи на високий туристичний потенціал, Україна займає незначне місце на світовому туристичному ринку. Також, підприємства туристичного комплексу Карпатського економічного регіону далеко не повною мірою використовують наявні туристичні ресурси регіону.

При розробці стратегії розвитку ринку туристичних послуг, на нашу думку, необхідно дотримуватися певних вимог. По-перше, обов'язкове врахування Глобального етичного кодексу туризму, який був прийнятий Генеральною асамблеєю ЮНВТО в 1999 р. і затверджений спеціальною резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй в 2001 р. Це план, який спрямований на збереження ресурсів, від яких залежить розвиток туризму. Він визначає «умови гри» для туристських центрів, урядів, туроператорів, турагентств, працівників і підприємців у сфері туризму, а також для самих мандрівників.

По-друге, при розробці стратегії розвитку ринку туристичних послуг надзвичайно важливо врахувати публікації ЮНВТО, найважливішими з яких є: Стійкий розвиток туризму (посібник для місцевих адміністрацій із трьома регіональними додатками); Практична допомога із застосування показників стійкого розвитку туризму; Порядок денний 21 для індустрії туризму й подорожей; Рекомендації з розвитку національних парків і охоронних територій; Стійкий розвиток екотуризму (збірник вдалих прикладів), Добровільні ініціативи по стійкому розвитку туризму.

По-третє, при розробці стратегії розвитку ринку туристичних послуг необхідно базуватися на міжнародних стандартах виміру й звітності в туристській діяльності, які встановлені ЮНВТО, і створюють єдині вимоги до туристської статистики й дають можливість порівнювати свої успіхи з досягненнями конкурентів [7].

І останньою, на нашу думку, вимогою, яка повинна виконуватися при розробці стратегії розвитку ринку туристичних послуг, є врахування потреб споживачів туристичних послуг. Для цього дуже важливо мати інформацію про наявні короткострокові й довгострокові прогнози, результати аналізу світових ринків виїзного туризму та досліджень окремих ринкових ніш.

Створення сучасного престижного туристичного ринку послуг — складна, але досяжна мета. Для її реалізації необхідно виділити найбільш важливі, стратегічні пріоритети розвитку, для реалізації

яких необхідно вирішити ряд завдань (табл. 1). Так, нами виділено такі основні пріоритети: маркетинг та інновації туризму, розвиток інфраструктури ринку туристичних послуг, сприятливе інвестиційне середовище розвитку туризму.

Важливо визначити туристичний імідж Карпатського регіону і його позиціонування на туристичному ринку із формулюванням конкурентної пропозиції. Позиціонування дозволяє диференціювати регіон стосовно інших туристичних напрямів і сконцентрувати зусилля держави й приватного сектора на створенні гармонійної туристичної пропозиції для цільового сегменту. Як показує досвід розвитку туристичних напрямків, всі успішні програми розвитку туризму починалися з вибору найбільш перспективної для розвитку туристичної території й концентрації зусиль держави й приватного сектору на її розвиток. Концентрація зусиль дозволяє досягти збалансованого розвитку основних елементів туристичної пропозиції й тим самим максимізувати віддачу від державних і приватних інвестицій.

Важливий елемент маркетингу — це створення й розвиток брендів. Вибір брендів обумовлений цілою низкою чинників, включаючи прив'язку до курортів, історичну впізнаваність, репутацію.

Нині туристичні підприємства повинні діяти за аналогією зі світовими корпораціями, які у разі потреби зосереджують зусилля на створенні брендів як нематеріального активу для успішної конкуренції [8, ст. 135].

Сьогодні Європа популяризує бренди «Альпи», «Балкани», «Піренеї», тому прямим економічним та соціо-політичним інтересом кожної карпатської країни є просування торгової марки «Карпати». Для цього необхідна тісна і постійна співпраця державних органів, науки і бізнесу. Науковці повинні аналізувати, пропонувати нові ідеї, концепції, плани, стратегії, розробляти їх, державні органи — забезпечувати законодавчими актами, дозволами, сертифікацією та стандартизацією, а бізнес — вкладати ресурси і отримувати прибуток [9].

Так, наприклад, пропонується розробити окремі туристичні бренди, в основі яких покладено туристичні особливості потенціалу дестинації Закарпаття — «Сонячне Закарпаття», «Перлина Закарпаття», «Тур'янська долина», «Центр Європи», «Синевірське озеро». Створення туристичного бренду дозволить по новому ідентифікувати туристичні продукти, підвищить привабливість для розвитку туристичної території й концентрації зусиль держави й приватного сектору.

Реалізація запропонованої стратегії розвитку ринку туристичних послуг створить сприятливі

Таблиця 1

**Стратегічні пріоритети концепції стратегії розвитку ринку туристичних послуг
Карпатського економічного району**

Стратегічний пріоритет	Операційна мета	Заходи
Маркетинг та інновації	1.1. Створення позитивного туристичного іміджу регіону	<ul style="list-style-type: none"> розробка бренду регіону; реклама, інформаційно-аналітична кампанія (видання книг, фільмів і т.д.); знання, промоційні заходи туристичного потенціалу
	1.2. Створення баз даних туристичного продукту	<ul style="list-style-type: none"> підвищення якості туристичних послуг; дистрибуція туристичного продукту через мережу Інтернет; розробка концепції маркетингу туристичних продуктів.
	1.3. Тематична спеціалізація «туристичних районів»	<ul style="list-style-type: none"> розробка інноваційних туристичних продуктів з урахуванням регіональних можливостей розвитку; сприяння розвитку потенціалу сільського туризму; розвиток туристичних послуг у гірській місцевості.
Розвиток інфраструктури ринку туристичних послуг	2.1. Поліпшення туристичної інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> запровадження успішного розвитку туристичної території; розвиток готельної і тематичної інфраструктури; розвиток транспортної інфраструктури;
	2.2. Вдосконалення прикордонної інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> поліпшення транспортної інфраструктури прикордонної зони; створення нових пунктів перетину кордонів; впровадження сучасних технологій обслуговування.
	2.3. Благоустрій туристичних територій	<ul style="list-style-type: none"> покращення матеріально-технічної бази туристичних підприємств; підвищення рівня сервісу та комфортності туристів; будівництво нових об'єктів туристичної інфраструктури.
Сприятливе інвестиційне середовище розвитку туризму	3.1. Запровадження інституту партнерства	<ul style="list-style-type: none"> впровадження позитивного досвіду індустріально розвинутих країн; співпраця на основі «зацікавленого управління»; розробка проекту вільної туристичної зони
	3.2. Формування системи підготовки кадрів	<ul style="list-style-type: none"> підвищення кваліфікації персоналу; створення і реалізація навчальних програм; організація заходів для населення щодо готової туристичної інформації.

Джерело: авторська розробка

передумови для концентрації наявних організаційних, фінансових, інтелектуальних, матеріально-технічних та інших ресурсів розв'язання проблем у функціонуванні ринку туристичних послуг.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Концепція стратегії розвитку ринку туристичних послуг

передбачає створення конкурентоспроможного туристичного ринку. Для її реалізації необхідно виділити найбільш важливі стратегічні пріоритети розвитку, зокрема маркетинг та інновації туризму, розвиток інфраструктури ринку туристичних послуг, сприятливе інвестиційне середовище розвитку туризму.

Література

1. Мельниченко С. В. Маркетингова політика в готельному бізнесі: монографія / С. В. Мальниченко, А. В. Магалецький. — К.: Київ. нац. торг.-екоп. ун-т, 2011. — 344 с.
2. Козловський С. В. Державне регулювання та підтримка розвитку туризму в Україні: досвід країн Центральної та Східної Європи / С. В. Козловський // Актуальні проблеми внутрішньої політики. — 2004. — Вип. 4. — С. 209–218.
3. Дмитренко В. М. Здійснення державної політики в туристичній галузі на регіональному рівні / В. М. Дмитренко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. — Д.: ДРІДУ НАДУ, 2005. — Вип. 4(18). — С. 170–180.

4. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2013 році: статистичний бюлетень / [Відповід. за випуск І. В. Калачова]. — К.: Державна служба статистики, 2014. — 94 с.
5. Закон України «Про туризм»: офіц. текст прийнятий Верх. Радою України 15.09.1995: із змінами та доп. станом на 26.04.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.
6. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 N1001: за станом на 26 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>
7. Всесвітня туристична організація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www2.unwto.org>.
8. Туристські дестинації (теорія, управління, брендинг): монографія / А. А. Мазаракі, Т. І. Ткаченко, С. С. Мельниченко та ін.; за заг. Ред. А. А. Мазаракі. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. — 388 с.
9. Шандор Ф. Ф. Функціонування туристичного бренду «Карпати» / Ф. Ф. Шандор // Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи: мат. міжнар. наук.-практ. конф. — Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2010. — С. 261–265.

References

1. Meljnychenko S. V. Marketynghova polityka v ghoteljnomy biznesi: monoghrafija / S. V. Maljnychenko, A. V. Makhalecjkij. — К.: Kyjiv. nac. torgh.-ekon. un-t, 2011. — 344 s.
2. Kozlovskij Je. V. Derzhavne rehuljuvannja ta pidtrymka rozvytku turyzmu v Ukrajinі: dosvid krajin Centralnoji ta Skhidnoji Jevropy / Je. V. Kozlovskij // Aktualni problemy vnutrishnoji polityky. — 2004. — Vyp. 4. — S. 209–218.
3. Dmytrenko V. M. Zdijsnennja derzhavnoji polityky v turystychnij ghaluzi na reghionalnomu rivni / V. M. Dmytrenko // Aktualni problemy derzhavnogho upravlinnja: zb. nauk. pracj. — D.: DRIDU NADU, 2005. — Vyp. 4(18). — S. 170–180.
4. Zaklady kuljтуры, mystectva, fizkuljтуры та sportu Ukrajinu u 2013 roci: statystychnyj bjuletenj / [vidpovid. za vypusk I. V. Kalachova]. — К.: Derzhavna sluzhba statystyky, 2014. — 94 s.
5. Zakon Ukrajinu «Pro turyzm»: ofic. tekst pryjnatyj Verkh. Radoju Ukrajinu 15.09.1995: iz zminamy та dop. stanom na 26.04.2014 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.
6. Derzhavna strateghija reghionalnogho rozvytku na period do 2015 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajinu vid 21.07.2006 N1001: za stanom na 26 lypnja 2010 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>
7. Vsesvitnja turystychna orghanizacija [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www2.unwto.org>.
8. Turystsjki destynaciji (teorija, upravlinnja, brendyngh): monoghrafija / A. A. Mazaraki, T. I. Tkachenko, S. S. Meljnychenko та in.; za zagh. Red. A. A. Mazaraki. — К.: Kyjiv. nac. torgh.-ekon. un-t, 2013. — 388 s.
9. Shandor F. F. Funkcionuvannja turystychnogho brendu «Karpaty» / F. F. Shandor // Stalyj rozvytok Karpat та inshykh ghirsjkykh reghioniv Jevropy: mat. mizhнар. наук.-практ. конф. — Uzhghorod: Uzhghorodskij nac. un-t, 2010. — S. 261–265.

Лозинська Тамара Миколаївна

*доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Полтавська державна аграрна академія*

Лозинская Тамара Николаевна

*доктор наук по государственному управлению, профессор,
заведующий кафедрой публичного управления и администрирования
Полтавская государственная аграрная академия*

Lozynska Tamara

*Doctor of Public Administration, Professor,
Head of the Department of Public Management and Administration
Poltava State Agrarian Academy*

Руденко Руслан Юрійович

*аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Полтавська державна аграрна академія*

Руденко Руслан Юрьевич

*аспирант кафедры публичного управления и администрирования
Полтавская государственная аграрная академия*

Rudenko Ruslan

*Graduate Student of the Department of Public Management and Administration
Poltava State Agrarian Academy*

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4761

**ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИГОТОВЛЕННЯ ПАЛИВА
З ВІДХОДІВ РОСЛИННИЦТВА**

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ТОПЛИВА
ИЗ ОТХОДОВ РАСТЕНИЕВОДСТВА**

**ECONOMIC EFFICIENCY OF FUEL PRODUCTION
FROM CROP WASTE**

Анотація. На основі попередніх досліджень, проведених протягом 2015–2017 років, визначені економічний та енергетичний потенціали використання побічної продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами Миргородського району Полтавської області. Проаналізовано економічну ефективність виробництва побічної продукції з урахуванням рослинних решток (соломи, стебел) пшениці озимої, кукурудзи, сої і соняшнику в умовах сільськогосподарських підприємств Миргородського району. Виявлено його високу прибутковість та рентабельність. Вивчено можливості кооперування фермерів щодо виробництва біопалива з власних рослинницьких відходів цих підприємств. Розглянуто варіанти отримання додаткового доходу сільськогосподарськими підприємствами за рахунок використання побічної продукції рослинництва. Обґрунтовано доцільність здійснення економічної оцінки пропонованого проекту за наведеним алгоритмом. Систематизовано сукупність даних, необхідних для визначення економічної ефективності виробництва твердого палива з відходів продукції рослинництва. Отримані результати свідчать про доцільність створення спільного виробництва продуктивністю 88 т/міс, що дасть додатково 6 робочих місць, додатковий дохід з використання рослинної продукції як альтернативного джерела для генерування електроенергії та виробництва теплової енергії. Звертається

увага на економічний, соціальний та екологічний ефекти реалізації запропонованого проекту. Розраховано параметри операційної діяльності виробничої лінії з виготовлення твердого палива.

Ключові слова: економічний потенціал, енергетичний потенціал, економічна ефективність, біопаливо, побічна продукція, капіталомісткість, кооперування.

Аннотация. На основании предыдущих исследований, проведенных на протяжении 2015–2017 гг., определены экономический и энергетический потенциалы использования побочной продукции растениеводства сельскохозяйственными предприятиями Миргородского района Полтавской области. Проанализировано экономическую эффективность производства побочной продукции с учетом растительных остатков (соломы, стеблей) пшеницы озимой, кукурузы, сои и подсолнечника в условиях сельскохозяйственных предприятий Миргородского района. Выявлено его высокую прибыльность и рентабельность. Изучены возможности кооперирования фермеров относительно производства биотоплива из собственных растениеводческих отходов этих предприятий. Рассмотрены варианты получения дополнительного дохода сельскохозяйственными предприятиями за счет использования побочной продукции растениеводства. Обоснована целесообразность экономической оценки предложенного проекта по наведенному алгоритму. Систематизирована совокупность данных, необходимых для определения экономической эффективности производства твердого топлива из отходов продукции растениеводства. Полученные результаты свидетельствуют о целесообразности создания совместного производства мощностью 88 т/мес., что позволит дополнительно создать 6 рабочих мест, получить дополнительный доход от использования растительной продукции как альтернативного источника для генерирования электроэнергии и производства тепловой энергии. Обращается внимание на экономический, социальный и экологический эффекты реализации предложенного проекта. Рассчитаны параметры операционной деятельности производственной линии по изготовлению твердого топлива.

Ключевые слова: экономический потенциал, энергетический потенциал, экономическая эффективность, биотопливо, побочная продукция, капиталоемкость, кооперирование.

Summary. Based on previous studies conducted during 2015–2017, the economic and energy potential of the use of by-products of crop production by agricultural enterprises of the Mirgorod district of the Poltava region was determined.

The economic efficiency of production of by-products, taking into account the plant remains (straw, stems) of winter wheat, corn, soybeans and sunflower in the conditions of agricultural enterprises of Mirgorod district is analyzed. Its high profitability and profitability are revealed. The possibility of co-operation of farmers with regard to the production of biofuels from their own vegetable waste from these enterprises was studied. Considered options for obtaining additional income by agricultural enterprises through the use of by-products of crop production. The expediency of the economic evaluation of the proposed project by the induced algorithm is substantiated. The set of data necessary for determining the economic efficiency of the production of solid fuels from crop waste was systematized. The obtained results indicate the expediency of creating a joint production of 88 tons / month, which will give additional 6 jobs, additional income from the use of plant products as an alternative source for generating electricity and producing heat energy. Attention is paid to the economic, social and environmental effects of the proposed project. The parameters of the operating activities of the production line for the production of solid fuels are calculated.

Key words: economic potential, energy potential, economic efficiency, biofuels, by-products, capital intensity, co-operation.

Постановка проблеми. В Україні з 2014 року унаслідок дерегулювання ринку енергоносіїв, швидко зростають ціни на газ та інші вуглецеві енергетичні ресурси. Лише за 2018 рік ціни на газ збільшились на 20%, у 2019 році очікуються ще 2 етапи підвищення ціни. Тому все більше актуалізується завдання виявлення можливостей використання місцевих відновлюваних джерел для виробництва енергії, що для України є не лише питанням підвищення енергетичної ефективності, а й питанням енергетичної безпеки. Після законодавчих змін щодо оподаткування аграрних виробників, спрямованих на стиснення пільгових умов, суб'єкти аграрного ринку з боку пропозиції почали пошук можливостей

отримання додаткових доходів за рахунок несільськогосподарських, але пов'язаних з ними, видів діяльності [1]. Завдання забезпечення енергетичної незалежності України обумовлюють формування тенденції зближення інтересів агровиробників та міністерства аграрної політики, що ухвалює програми, націлені на підтримку фермерської та кооперативної діяльності, які зокрема можуть втілитися й у програмах диверсифікації постачання тепла та зменшення використання газу шляхом формування місцевої мережі виробництва біопалива та місцевого споживання.

Заміна природного газу для виробництва теплової енергії біопаливом на основі використання біокотлів

з нижчими інвестиційними витратами і коротшими термінами окупності проектів [2] при усій їх привабливості потребує ретельного економічного обґрунтування відповідної технології, що обумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань більш раціонального використання продукції сільського господарства в умовах ресурсної обмеженості з метою отримання додаткових енергетичних ресурсів та підприємницького доходу приділяє увагу велика кількість учених. Серед них можна виділити групу науковців, які переймаються питаннями ефективності перероблення відходів рослинництва. Так, А. Калініченко [6], М. Кулик [9], Г. Голуб [8] розробляли методичні підходи щодо оцінки енергетичного потенціалу біомаси. В. Дубровін [7] порівнював технологічні особливості виробництва біопалива, у тому числі й з точки зору їх економічності. Р. Данилейчук [1] висвітлював роль держави у розвитку паливно-енергетичного комплексу. Останнім часом в науковій літературі достатньо широко висвітлено переваги й перспективи виробництва і використання біопалива в окремих підприємствах у межах їх власних ресурсів, проте недостатньо дослідженими залишаються питання практичного впровадження альтернативних технологій у галузі сільського господарства шляхом кооперації малих виробників.

Завданням статті є економічне обґрунтування можливості кооперації дрібних сільськогосподарських виробників для виробництва біопалива.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день ідея екологічного, безвідходного використання рослинницької продукції місцевих підприємств для виробництва біопалива поширюється світом. Україна має великий потенціал розвитку у даному напрямі, зважаючи на обсяги та структуру сільськогосподарського виробництва.

Середньостатистичне фермерське господарство в Полтавській області обробляє близько 120 га., дані

щодо урожайності сільськогосподарських культур у господарствах Миргородського району, отримання відходів із зазначених культур дозволили визначити, що середня кількість побічної продукції в розрахунку на один гектар складе 5,28 т. Тобто з 120 га буде одержано близько 633 т відходів продукції рослинництва. Потенціальні можливості отримання побічної продукції з одиниці земельної площі наведено в табл. 1.

Для отримання додаткового доходу підприємства, що спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, можуть диверсифікувати свою діяльність у таких напрямках:

- 1) виробництво брикетів, пелет;
- 2) заміщення використання газу альтернативними видами енергії при сушінні врожаю;
- 3) вироблення на продаж тепло- та електроенергії шляхом спалення поживних відходів.

Другий варіант використання відходів найпростіший — замінити при роботі сушарки використання газу використанням сільськогосподарських відходів [3]. Недоліками цього варіанту диверсифікації енергозабезпечення є часовитратність, капіталомісткість (переобладнання або встановлення нової сушарки), потреба в достатньо великих за площею майданчиках для зберігання відходів. Втім, перевагами є економічна вигода, незалежність від кон'юнктури ринку газу, екологічна доцільність. Прибуток або економія в даному варіанті виявляється у зменшенні основних витрат. З досвіду експлуатації сушарок, власники відзначали як основний недолік неможливість швидко отримати необхідну температуру сушіння — важко вдається набрати більше 90 градусів.

Інші два варіанти є складнішими та тривалішими, що потребує чіткого плану реалізації проектів та значних капіталовкладень. Виробництво твердого палива та продаж тепла і електроенергії, пов'язані між собою. В залежності від об'єму відходів можуть впроваджуватись як разом так і окремо, проте в усіх випадках це дозволяє диверсифікувати доходи та

Таблиця 1

Вихід побічної продукції рослинництва з 1 га в сільськогосподарських підприємствах Миргородського району Полтавської області, 2015–2017 рр., т

Культури	Роки			Середнє значення
	2015	2016	2017	
Пшениця озима	3,98	4,2	3,94	4,04
Кукурудза	11,98	11,01	6,83	9,94
Соя	2,68	3,03	1,52	2,41
Соняшник	4,86	4,88	4,62	4,78
Всього	23,5	23,12	16,91	21,17

Джерело: розраховано одним із авторів

збільшити прибутковість господарства. Як правило, попит на брикети/пелети співпадає з опалювальним періодом (кінець жовтня — початок квітня), що дозволяє сільськогосподарському виробнику зменшувати ризики сезонного виробництва: забезпечувати зайнятість працівників у міжсезоння та отримувати додатковий стабільний дохід. Діяльність сільськогосподарських підприємств у напрямі енергозаміщення позитивно впливає на екологічне та економічне становище в сільській місцевості.

При розробці плану господарської діяльності сільськогосподарського підприємства в сфері біоенергетики важливою є повноцінна економічна оцінка проекту. Закінчуватися даний розрахунок має загальною еколого-економічною оцінкою виробничого проекту, згідно якого всередині підприємства приймається рішення щодо впровадження/невпровадження проекту.

Розрахунок здійснюється за формулою:

$$E_s = \Pi - (Ц + У) / K, \quad (1)$$

де: E_s — загальна еколого-економічна оцінка проекту (тис. грн);

Π — прибуток проектного виробничого об'єкту (тис. грн);

$Ц$ — вартість 1-го споживчого природного ресурсу (тис. грн);

$У$ — еколого-економічні витрати від забруднення природного ресурсу (тис. грн);

K — капітальні вкладення у виробничі фонди (тис. грн).

Розрахунок обсягів виходу продукції і прогнозованих річних доходів від переробки відходів здійснюється окремо по кожному виду продукції:

$$F_j = S_i \cdot (1 - q / 100) \cdot H_j, \quad (2)$$

де F_j — валовий річний дохід за j -му виду продукції, $j = 1, \dots, l$;

S_i — передбачувана кількість продукції, отриманої в процесі переробки i -го виду відходів, який використовується для виробництва j -го виду продукції, у вагових одиницях, т / рік, $i = 1, 2, \dots, n$, $j = 1, \dots, m$;

q — передбачуваний відсоток втрат при переробці, %;

H_j — ціна реалізації вагової одиниці j -го виду продукції, $j = 1, \dots, l$.

Розрахунок загального обсягу прогнозованих річних доходів від реалізації всіх видів продукції здійснюється підсумовуванням прогнозованих річних доходів від реалізації розглянутих вище видів продукції.

Шуканий показник обчислюється за формулою:

$$F = \sum_{j=1}^3 F_j, \quad (3)$$

де F — валовий річний дохід від реалізації всіх видів продукції, грош. од.;

F_j — валовий річний дохід за j -му виду продукції, $j = 1, \dots, l$;

Термічна переробка відходів дозволяє отримати при переробці енергетичні ресурси у вигляді електричної і термічної енергії. Термічні способи переробки, крім зниження обсягу і маси, дозволяють отримувати додаткові енергетичні ресурси [4]. Розрахунок обсягів отримання електроенергії і прогнозованих річних доходів від її реалізації здійснюється, виходячи з обсягів перероблюваної сировини, встановленої потужності генеруючого обладнання та його технічних характеристик.

Показник загальної кількості отриманих відходів призначених для спалювання, визначається підсумовуванням кількості отриманих відходів, придатних для спалювання.

Шуканий показник обчислюється за формулою:

$$S_e = \sum_{k=1}^5 S_k, \quad (4)$$

де S_e — передбачувана кількість відходів призначених для спалювання, у вагових одиницях, т/рік;

S_k — передбачувана кількість речовин, отриманих в процесі переробки i -го виду відходів, окремо за видами відходів, які придатні для спалювання у вагових одиницях, т/рік, $k = 1 \dots q$.

Показники встановленої потужності електричного генеруючого обладнання, ефективного завантаження обладнання (годин / рік), значення технічних характеристик теплоенергетичних установок можуть бути визначені окремим коефіцієнтом m , визначальним співвідношення між кількістю палива і виходом електроенергії. Шуканий показник обсягів отримання електроенергії обчислюється за формулою:

$$W = S_e \cdot m, \quad (5)$$

де W — передбачуваний обсяг одержання електроенергії, кВт-год на рік;

S_e — передбачувана кількість відходів, призначених для спалювання, у вагових одиницях, т/рік;

m — коефіцієнт, що визначає співвідношення між кількістю палива і виходом електроенергії, кВт-год/т.

Шуканий показник річних доходів від реалізації отриманої електроенергії обчислюється за формулою:

$$F_e = W \cdot H_e, \quad (6)$$

де F_e — валовий річний дохід від реалізації отриманої електроенергії, євро/рік;

W — передбачуваний обсяг одержання електроенергії, кВт-год на рік;

H_e — ціна реалізації одиниці отриманої електроенергії, грн / кВт-годину.

Внутрішня норма прибутку — процентна ставка, яка описує рентабельність інвестицій. Термін «внутрішня» підкреслює той факт, що ця процентна ставка є характеристикою інвестиції і не залежить від оточення, від ринкових процентних ставок, вартості капіталу, інфляції.

$$\sum_{t=0}^n \frac{S_t}{(1-IRR)^t} = 0, \quad (7)$$

де S_t — чистий грошовий потік у період (найчастіше рік) t , тобто сума всіх доходів мінус сума всіх витрат за цей період, грош. од.;

n — номер останнього досліджуваного періоду (горизонт інвестиції).

Чиста поточна вартість — зміна вартості грошей у часі означає, що чиста поточна вартість залежить не тільки від величини витрат та доходів, але й від часу, протягом якого ці платежі здійснюються та процентної ставки, яка використовується для дисконту платежів.

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{S_t}{(1+i)^t} - I_0, \quad (8)$$

де S_t — чистий грошовий потік у період t , тобто сума всіх доходів мінус сума всіх витрат за цей період, грош. од.;

i — процентна ставка дисконтування для одного періоду (зазвичай року);

n — номер останнього досліджуваного періоду (горизонт інвестиції);

I_0 — величина початкових витрат, грош. од.

Природно, що для досягнення позитивної рентабельності проекту сума статей його дохідної частини повинна перевищувати суму статей його видаткової частини (в даному випадку маються на увазі питомі показники, віднесені до однакового часового проміжку) [5]. Відходи при переробці проходять такі етапи: на першому проводять підготовку сировини, подають в подрібнювальну машину, потім в сушарку, після чого маса подається до брикетувального обладнання і в подальшому готовий продукт остигає та пакується [6]. При створенні виробництва необхідно таке обладнання: дробарка, сушка, прес, шнек подачі, вентиляційне обладнання, бункер-накопичувач, циклон, теплогенератор, ваги. Вартість виробничого цеху коливається у межах 600 тис. грн — 1 200 тис. грн. у залежності від виробника обладнання. Завантаження обладнання продуктивністю 4 т/зміну, 88 т/місяць та вартістю 750 тис. грн. вимагає різної кількості відходів у залежності від виду рослинницької продукції (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість відходів, необхідна для отримання 1 т готової продукції, т

Вид культури	Вид відходів	Витрати на 1 т готової продукції
Пшениця	Солома, полова	2,0
Кукурудза	Листя	2,0
Кукурудза	Стебла	4,0
Соняшник	Полова	1,5

Джерело: систематизовано авторами

Таблиця 3

Параметри операційної діяльності виробничої лінії з виготовлення твердого палива

Показники	Одиниці виміру	Величини
Прибуток	грн	32176,0
Рентабельність	%	17,0
Термін окупності	роки	1,9
Дохід від продажу продукції	грн	216128,0
Витрати загальні	«-»	183952,0
Заробітна плата	«-»	51000,0
Електроенергія	«-»	44352,0
Запчастини	«-»	65000,0
Оренда приміщення	«-»	6000,0
Сировина	«-»	17600,0

Джерело: [3].

При спалюванні соломи пшениці утворюється тепла 15–18 МДж/кг тепла, кукурудзи — 18 МДж/кг, тому для проєктованої виробничої лінії необхідно 2112 т в рік сировини, що можуть забезпечити 4 господарства з посівною площею 480 га [7]. Вартість біопалива в Україні коливається у межах 2700–3100 грн/т, ціна залежить від теплотності та виду твердого палива (брикет, пелета). Для розрахунків, виконаних у табл. 3 візьмемо найнижчу вартість 2700 грн/т [8; 9].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

1. При наявності сільськогосподарських відходів і кооперації дрібних агровиробників, доцільно створити спільне виробництво продуктивністю 88 т/міс, що дасть додатково 6 робочих місць, зменшення ризиків сезонного виробництва та можливість отримати додатковий дохід.

2. Створення виробничої лінії з перероблення відходів рослинницької продукції в майбутньому дозволить здійснити заміщення газу власними відновлювальними ресурсами, що сприятиме підвищенню стійкості підприємств.

3. Збір та утилізація відходів для виробництва твердого палива матиме позитивний вплив на екологію, що відповідає концепції стійкого розвитку, та сприятиме підвищенню ефективності використання власних ресурсів.

Зважаючи, що отримання продукції рослинництва та подальша переробка відходів на тверде паливо здійснюється на певній енергетичній основі (дизельне паливо, бензин, газ, електроенергія), є підстави для передбачення тренду зростання цін на ці ресурси, а отже виникає потреба у подальшому дослідженні економічних умов виробництва біопалива з метою визначення найбільш оптимальних параметрів виробництва.

Література

1. Данилейчук Р. Б. Використання програм державно-приватного партнерства в сфері енергозбереження та розвитку інфраструктури паливно-енергетичного комплексу / Р. Б. Данилейчук // Економічний форум. — 2016. — № 2. — С. 46–51.
2. Фарбман Г. Я. Основа технологии гранулирования и брикетирования кормов / Г. Я. Фарбман. — Л.: Колос, 1976. — С. 156–157.
3. Таргоня В. Визначення реального потенціалу сільськогосподарської біомаси, придатної для використання на енергетичні потреби. Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки і технологій для сільськогосподарства України / В. Таргоня // Збірник наук. пр. ДНУ (УкрНДПВТ ім. Л. Погорілого). — 2012. — Вип. 16 (30); кн. 2. — С. 360–371.
4. Broun A., Enemy P., and Saphire D. Energy Recovery through Waste Combustion. Elsevier Applied Science, Inc. 1988. — P. 252.
5. Накашидзе Л. В. Дослідження моделей впровадження технологій використання альтернативних джерел енергії / Л. В. Накашидзе, Т. Гільорме // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки. — 2016. — № 3(237). — С. 195–202.
6. Kalinichenko A., Kalinichenko O., Kulyk M. Assessment of available potential of agro-biomass and energy crops phytomass for biofuel production in Ukraine // *Odnawialne źródła energii: teoria i praktyka*. Monograph; pod red. I. Pietkun-Greber i P. Ratusznego, Uniwersytet Opolski: Opole, Kijów, 2017. — (tom II): 163–179.
7. Біопалива, технології, машини і обладнання / Дубровін В. О., Корчемний М. О., Масло І. П. та ін. — К.: [б.в.], 2004. — 256 с.
8. Методика узагальненої оцінки технічно-досяжного енергетичного потенціалу біомаси / В. О. Дубровін, Г. А. Голуб, С. В. Драгнев, та ін. — К.: ТОВ «Віолпринт», 2013. — 25 с.
9. Кулик М. І. Потенціал та економічна ефективність використання рослинних решток сільськогосподарських культур / М. І. Кулик, О. М. Пасічниченко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — Вип. 3, 2016. — С. 37–40.

References

1. Danyleichuk R. B. Vykorystannia prohram derzhavno-pryvatnoho partnerstva v sferi enerhozberezhennia ta rozvytku infrastruktury palyvno-enerhetychnoho kompleksu / R. B. Danyleichuk // *Ekonomichnyi forum*. — 2016. — № 2. — S. 46–51.
2. Farbman H. Ya. Osнова tekhnolohyy hranulyrovanyia y bryketyrovanyia kormov / H. Ya. Farbman. — L.: Kolos, 1976. — S. 156–157.

3. Tarhonia V. Vyznachennia realnoho potentsialu silskohospodarskoi biomasy, prydatnoi dlia vykorystannia na enerhetychni potreby. Tekhniko-tekhnologichni aspekty rozvytku ta vyprobuvannia novoi tekhniky i tekhnologii dlia silskoho gospodarstva Ukrainy / V. Tarhonia // Zbirnyk nauk. pr. DNU (UkrNDIPVT im. L. Pohoriloho). — 2012. — Vyp. 16 (30); kn. 2. — S. 360–371.
4. Broun A., Enermy P., and Saphire D. Energy Recovery through Waste Combustion. Elsevier Applied Science, Inc. 1988. — R. 252.
5. Nakashydzhe L. V. Doslidzhennia modelei vprovadzhennia tekhnologii vykorystannia alternatyvnykh dzherel enerhii / L. V. Nakashydzhe, T. Hilorme // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Tekhnichni nauky. — 2016. — № 3(237). — S. 195–202.
6. Kalinichenko A., Kalinichenko O., Kulyk M. Assessment of available potential of agro-biomass and energy crops phytomass for biofuel production in Ukraine // Odnawialne źródła energii: teoria i praktyka. Monograph; pod red. I. Pietkun-Greber i P. Ratusznego, Uniwersytet Opolski: Opole, Kijów, 2017. — (tom II): 163–179.
7. Biopalyva, tekhnologii, mashyny i obladnannia / Dubrovin V. O., Korchemnyi M. O., Maslo I. P. ta in. — K.: [b.v.], 2004. — 256 s.
8. Metodyka uzahalnenoi otsinky tekhnichno-dosiazhnoho enerhetychnoho potentsialu biomasy / V. O. Dubrovin, H. A. Holub, S. V. Drahnev, ta in. — K.: TOV «Violprynt», 2013. — 25 s.
9. Kulyk M. I. Potentsial ta ekonomichna efektyvnist vykorystannia roslynnykh reshtok silskohospodarskykh kultur / M. I. Kulyk, O. M. Pasichnichenko // Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. — Vyp. 3, 2016. — S. 37–40.

Комчатних Олена Вікторівна
старший викладач кафедри економіки
Національний транспортний університет
Комчатных Елена Викторовна
старший преподаватель кафедры экономики
Национальный транспортный университет
Komchatnykh Olena
Senior Lecturer of the Department of Economics
National Transport University

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4776

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ В ОЦІНЮВАННІ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ

КЛАСТЕРНЫЙ АНАЛИЗ В ОЦЕНКЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ ТРАНСПОРТНОЙ ЛОГИСТИКИ

CLUSTER ANALYSIS IN THE ASSESSMENT OF INNOVATIVE POTENTIAL OF TRANSPORT LOGISTICS ENTERPRISES

Анотація. В сучасних умовах господарювання виживання транспортних підприємств багато в чому ґрунтується на їх інноваційному потенціалі. Для розробки зважених управлінських рішень щодо майбутнього інноваційного розвитку підприємству слід вірно оцінити рівень розвитку власного інноваційного потенціалу стосовно конкурентів. В статті розглянуто можливість використання кластерного аналізу для вирішення цього питання. На сьогоднішній день відома величезна кількість алгоритмів кластеризації, різноманітність яких залежить від використовуваних методів розрахунку і концепцій, проте найпопулярнішими з них є ієрархічний кластерний аналіз та метод *k*-середніх. За допомогою ієрархічного кластерного аналізу було проведено класифікацію підприємств транспортної логістики за рівнем їх інноваційного потенціалу на чотири групи, що відповідають його чотирьом рівням – високому, середньому, низькому та критичному. В перші дві групи потрапили всі підприємства, які протягом аналізованого періоду займалися інноваційною діяльністю, тобто були інноваційно-активними. До третьої і четвертої груп потрапили підприємства, які не проявляли інноваційну активність в аналізованому періоді. Використання методу *k*-середніх дозволило визначити критеріальні міри інтегральних значень інноваційного потенціалу та його складових (виробничо-технологічної, фінансової, кадрової, науково-технічної, організаційно-управлінської та маркетингової) за встановленими рівнями щодо підприємств транспортної логістики, що дає можливість підприємствам цієї сфери діяльності використовувати розроблену методику для самостійного моніторингу власного інноваційного потенціалу. Принцип використання кластерного аналізу досить універсальний та може застосовуватися для підприємств інших галузей за умови коригування складу показників та їх нормативних значень відповідно до специфіки діяльності.

Ключові слова: інноваційний потенціал підприємства, оцінювання інноваційного потенціалу, підприємство транспортної логістики, інтегральні значення, кластерний аналіз.

Аннотация. В современных условиях хозяйствования выживание транспортных предприятий во многом основывается на их инновационном потенциале. Для разработки взвешенных управленческих решений относительно будущего инновационного развития предприятия необходимо верно оценить уровень развития собственного инновационного потенциала по отношению к конкурентам. В статье рассмотрена возможность использования кластерного анализа для решения этого вопроса. На сегодняшний день известно огромное количество алгоритмов кластеризации, разнообразие которых зависит от используемых методов расчета и концепций, однако самыми популярными из них являются иерархический кластерный анализ и метод *k*-средних. С помощью иерархического кластерного анализа была проведена классификация

предприятий транспортной логистики по уровню их инновационного потенциала на четыре группы, соответствующие его четырем уровням – высокому, среднему, низкому и критическому. В первые две группы попали все предприятия, которые в течение рассматриваемого периода занимались инновационной деятельностью, то есть были инновационно-активными. В третью и четвертую группы попали предприятия, которые не проявляли инновационную активность в рассматриваемом периоде. Использование метода k-средних позволило определить критериальные меры интегральных значений инновационного потенциала и его составляющих (производственно-технологической, финансовой, кадровой, научно-технической, организационно-управленческой и маркетинговой) по установленным уровням в отношении предприятий транспортной логистики, что позволяет предприятиям этой сферы деятельности использовать разработанную методику для самостоятельного мониторинга собственного инновационного потенциала. Принцип использования кластерного анализа достаточно универсальный и может применяться для предприятий других отраслей при условии корректировки состава показателей и их нормативных значений в соответствии со спецификой деятельности.

Ключевые слова: инновационный потенциал предприятия, оценка инновационного потенциала, предприятие транспортной логистики, интегральные значения, кластерный анализ.

Summary. In modern economic conditions, the survival of transport enterprises is largely based on their innovative potential. For the elaboration of weighted management decisions regarding the future of innovative development, an enterprise has to correctly assess its level of innovative growth potential in relation to competitors. The article reviewed the possibility of using cluster analysis to resolve this issue. To date, an extensive number of clustering algorithms are known, the diversity of which depends on the calculation methods and concepts used, but the most proffered of them are hierarchical cluster analysis and the k-averages method. By a dint of hierarchical cluster analysis, transport logistics enterprises classification was conducted according to the level of their innovative potential defined by four groups corresponding to its four levels – high, medium, low and critical. The first two groups consisted of all enterprises which during the review period were engaged in innovative activities, namely, being innovatively active. The third and fourth groups included enterprises that did not display innovative activity during the review period. The use of the k-averages method made it possible to determine the criterion measures of the innovation potential integral values and its components (production and technology, financial, personnel, technical-scientific, organizational, managerial and marketing) at the established levels in regard to the transport logistics enterprises, which allows enterprises in this field of activity to use the developed methodology for self-monitoring of their individual innovative potential. The principle of using cluster analysis is rather universal and can be applied to enterprises of other industries, provided that the composition of indicators and their normative values are adjusted in accordance with the specifics of the activity.

Key words: innovation potential of the enterprise, innovation potential assessment, transport logistics enterprise, integral values, cluster analysis.

Постановка проблеми. Транспортна логістика належить до галузей, яким притаманний динамічний розвиток. Глобалізаційні процеси, розвиток міжнародної торгівлі та інтенсивне зростання обміну товарами призвели до значного розвитку транспортних послуг. Сучасна економіка ставить перед транспортом все більше завдань, пов'язаних зі збільшенням обсягів перевезень, поліпшенням рівня обслуговування клієнтів, підвищенням безпеки перевезень, зниженням вартості, підвищенням гнучкості та ефективності діяльності. В сучасних умовах господарювання виживання транспортних підприємств багато в чому ґрунтується на їх інноваційному потенціалі. Проте фахівці вважають, що наявний інноваційний потенціал використовується учасниками ринку вантажо-перевезень лише на 7–10% [10]. Не встигаючи вчасно реагувати на потреби ринку і не використовуючи наявний потенціал відповідно до інноваційних напрямів розвитку економіки, підприємства стикаються з загрозою втрати конкурентоздатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для ефективного створення та впровадження інновацій менеджменту підприємства потрібно мати чітке розуміння рівня наявного для цього для цього потенціалу. Питанням інновацій на транспорті присвятили свої праці такі вчені, як Т. В. Гринько, О. С. Максимчук [6], В. Г. Шинкаренко, О. В. Клепікова [12], Є. М. Сич [9], В. Р. Гладкий [10], О. В. Будріна [10–11] тощо. Проте, не зважаючи на наявність певної кількості наукових досліджень, присвячених інноваціям на транспорті, питання оцінювання інноваційного потенціалу підприємств сфери транспортної логістики залишилося невирішеним.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для розробки зважених управлінських рішень щодо майбутнього інноваційного розвитку підприємству слід вірно оцінити рівень розвитку власного інноваційного потенціалу стосовно своїх конкурентів. Таке завдання є досить важким для менеджменту підприємства через низьку інформованість

щодо учасників ринку автоперевезень. Отже, існує потреба в розробці системи оцінки, яка дозволить підприємству самостійно оцінити рівень розвитку власного інноваційного потенціалу. Для вирішення цього питання необхідно розподілити сукупність підприємств на групи, учасники яких володіють схожими характеристиками.

Виклад основного матеріалу. Кластерний аналіз є методом дослідження однорідності складних не очевидно взаємопов'язаних об'єктів. При цьому під кластером розуміють деяку реально існуючу спільність даних об'єктів, яким притаманні спільні ознаки. Основними цілями застосування кластерного аналізу є: визначення однорідності досліджуваних об'єктів, якщо вона не може бути встановлена іншими більш простими методами; аналіз та ідентифікація досліджуваних однорідних об'єктів; утворення раніше невідомих груп в якості носіїв нових явищ; змістовна інтерпретація ролі та значення цих груп в трансформації оточуючої соціально-економічної реальності [8, с. 116].

Всі ці цілі відповідають поставленому завданню самостійної оцінки рівня інноваційного потенціалу підприємства. Метою кластерного аналізу у випадку нашого дослідження є розподіл сукупності підприємств, що спеціалізуються на транспортній логістиці, на групи за інтегральними показниками складових інноваційного потенціалу підприємства. Для вирішення цього завдання було сформовано систему потенціалоутворюючих показників для оцінки інноваційного потенціалу транспортних підприємств за наступними складовими:

- виробничо-технологічна — коефіцієнт освоєння нових технологій, коефіцієнт придатності технологій, коефіцієнт впровадження інновацій, частка витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення;
- фінансова — коефіцієнт автономії, коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт покриття;
- кадрова — частка працівників з вищою освітою, частка працівників задіяних в дослідженнях та розробках (ДіР), частка працівників, що пройшли підготовку та підвищення кваліфікації;
- науково-технічна — коефіцієнт забезпечення інтелектуальною власністю, коефіцієнт придатності інтелектуальної власності, частка витрат на ДіР та інші зовнішні знання;
- організаційно-управлінська — розмір підприємства, індекс росту інноваційних витрат, коефіцієнт окупності інноваційних витрат;
- маркетингова — ринкова частка в групі найближчих конкурентів, індекс співпраці з постачальниками, індекс лояльності споживачів.

Для приведення всіх наведених показників до співставного вигляду їх значення було стандартизовано шляхом порівняння з встановленими критеріями. В якості критеріїв порівняння використовувалися нормативні значення показників з економічної і фінансової літератури [4; 11], середньогалузеві показники, найкращі показники підприємств-конкурентів та скомбіновані на їх основі значення.

Розрахунок інтегральних значень складових інноваційного потенціалу підприємства проводився за формулою:

$$X_j = \frac{\sum_{i=1}^m a_i}{m}, \quad (1)$$

де X_j — інтегральне значення j -ї складової інноваційного потенціалу підприємства,

a_i — бальне значення k_i -го показника,

m — кількість показників, що характеризують j -ту складову.

Для проведення кластерного аналізу було сформовано вибірку з 21 автомобільного перевізника. Всі обрані підприємства працюють на ринку України більше 10 років, мають власний автопарк, займаються транспортно-експедиторською та логістичною діяльністю. Серед обраних для оцінки інноваційного потенціалу підприємств є як інноваційно-активні підприємства, так і підприємства, які протягом аналізованого підприємства не займалися інноваційною діяльністю, тобто були інноваційно-неактивними.

На сьогоднішній день відома величезна кількість алгоритмів кластеризації, різноманітність яких залежить від використовуваних методів розрахунку і концепцій. Рішення щодо використання будь-якого методу приймається виходячи з практичної корисності результатів кластеризації [1–3; 5; 7–8], проте найпопулярнішими методами кластерного аналізу є ієрархічний кластерний аналіз та метод k -середніх.

В ієрархічних методах кластерного аналізу кожне спостереження спочатку утворює окремий кластер, поступово найближчі кластери об'єднуються в один, цей процес триває доки не залишиться два кластери. Ієрархічні алгоритми поділяються за кількістю, послідовністю та метрикою формування кластерів. В останньому випадку мова йде про алгоритми ближнього, дальнього та середнього сусіда, які різняться за методом вибору міжкластерної відстані [8, с. 120]. Відстань між кластерами слугує мірою схожості об'єктів між собою.

Відстань між кластерами може визначатися різними методами, наприклад, за допомогою евклідової відстані — геометричного простору в багатомірному просторі, що розраховується по вихідним даним та

лишається незмінним при доданні нових об'єктів [1; 3; 8]. Квадрат евклідової відстані використовується, якщо потрібно збільшити вагомість найбільш віддалених один від одного об'єктів. Відстань міських квадратів (манхетенська відстань) — середня відстань з різниць по координатах. Найбільш доступною серед методик визначення міри близькості між об'єктами для сприйняття у випадку кількісних ознак є так звана евклідова відстань.

Так як розмір досліджуваної вибірки $n = 21$, то отримуємо $n^2 = 441$ значення міжоб'єктних відстаней. Після розрахунку міжоб'єктних відстаней починається процес кластеризації об'єктів. На першому етапі два вихідні дослідження з найменшою міжоб'єктною відстанню об'єднуються в кластер з двох об'єктів. Таким чином замість n монокластерів залишається $(n - 1)$ кластерів, з яких один кластер містить в собі два об'єкти, а решта $(n - 2)$ кластерів — лише один об'єкт. На другому етапі можливі різні методи об'єднання між собою $(n - 2)$ кластерів, найпопулярнішими з яких є [1–3; 5; 7–8]: одиничний зв'язок (метод найближчого сусіда) — відстань між двома кластерами визначається відстанню між двома близькими об'єктами (найближчими сусіда-

ми) в різних кластерах; повний зв'язок (метод найбільш віддаленого сусіда) — відстань між кластерами визначається найбільшою відстанню між двома будь-якими об'єктами в різних кластерах, тобто найбільш віддаленими сусідами; методи попарного середнього (незваженого та зваженого) — відстань між двома різними кластерами розраховується як середня відстань між всіма парами об'єктів в них; метод Варда — використовує дисперсійний аналіз для оцінки відстаней між кластерами.

Оскільки деякі з отриманих значень мають значні відмінності між собою, в якості методу об'єднання об'єктів у кластери автором пропонується використовувати метод повного зв'язку. Метод ієрархічного кластерного аналізу було реалізовано за допомогою програмного забезпечення STATISTICA. Результат кластерного аналізу представлено у вигляді горизонтальної древовидної дендрограми (рис. 1). Існує думка, що використання більш складних методів об'єднання, наприклад, методу Варда, який використовує статистичні відстані між кластерами, дає кращі результати. Проте при використанні методу Варда, підприємства розділилися по кластерам аналогічним чином, що підтвердило отримані результати.

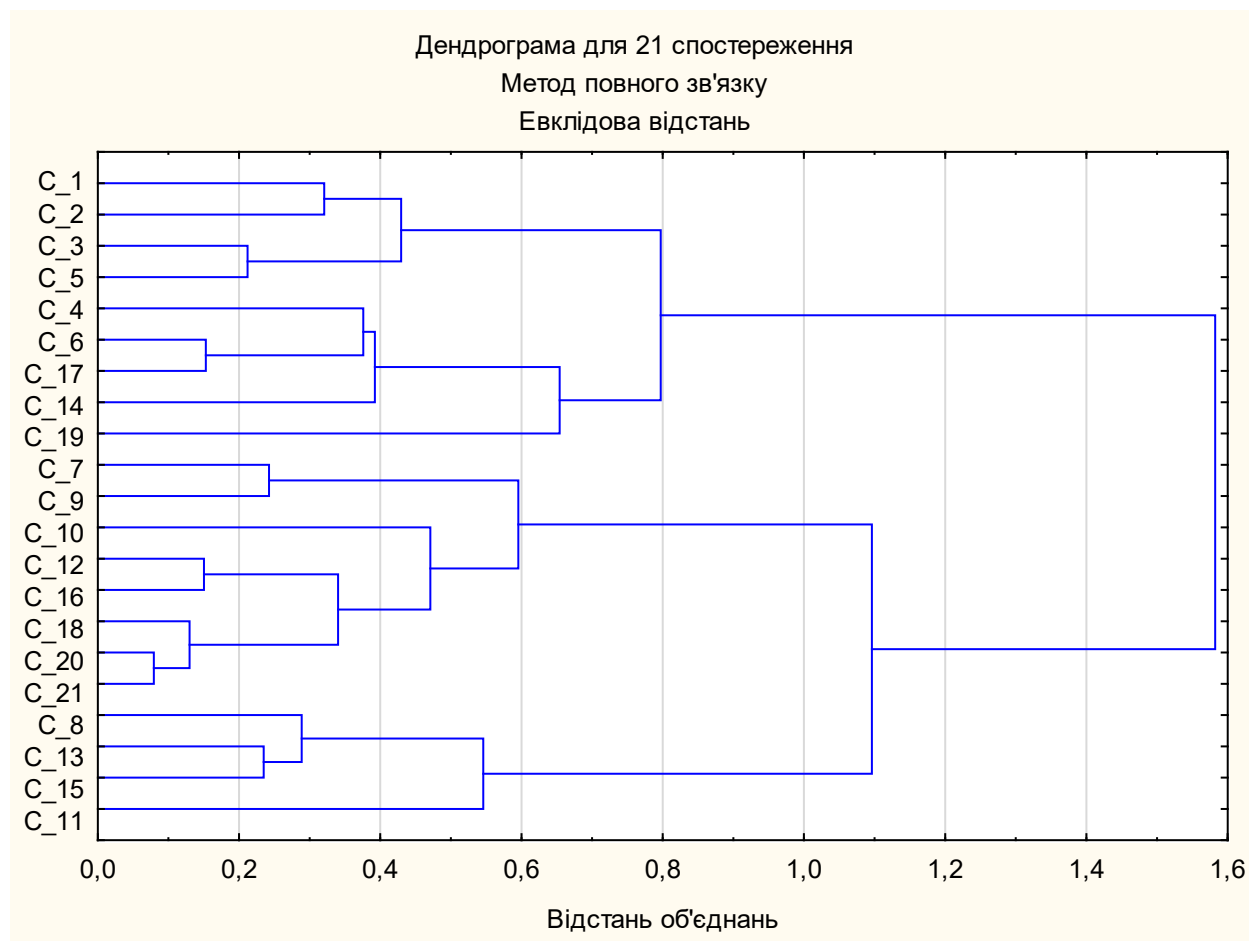

Рис. 1. Горизонтальна дендрограма ієрархічного кластерного аналізу

Аналіз горизонтальної дендрограми починається зліва — рухаючись вправо по рисунку видно як об'єкти починають об'єднуватися і формувати кластери. Горизонтальна вісь дендрограми характеризує відстань утворених об'єднань. Згідно проведеного ієрархічного аналізу у вибірці досліджуваних підприємств утворилося чотири кластери. В перші два кластери потрапили всі підприємства, які протягом аналізованого періоду займалися інноваційною діяльністю, тобто були інноваційно-активними. До третього і четвертого кластеру потрапили підприємства, які не проявляли інноваційну активність в аналізованому періоді.

Перший кластер, що відповідає високому рівню інноваційного потенціалу, утворили підприємства, які належать до найбільших автоперевізників України, мають оновлений рухомий склад і міцний фінансовий стан. Підприємства цієї групи зацікавлені в подальшому розвитку і активно займаються пошуком інноваційних рішень, впроваджують нові технології.

Другий кластер, що відповідає середньому рівню інноваційного потенціалу, сформували підприємства, які займають стабільну позицію на ринку вантажних автоперевезень, мають міцний фінансовий стан і оновлений рухомий склад. Проте, підприємства цієї групи мають менше зацікавленості та можливостей для власного інноваційного росту, тому, як правило, займаються виключно наслідуванням вдалих інноваційних рішень лідерів ринку автоперевезень.

В третій кластер, що відповідає низькому рівню інноваційного потенціалу, потрапила найбільша кількість із досліджуваних підприємств. Всі ці підприємства мають задовільний фінансовий стан і стабільну позицію на ринку, проте в зв'язку з низькою зацікавленістю менеджменту цих підприємств у інноваційному розвитку, дані підприємства зазвичай працюють з застарілою матеріальною базою та інтелектуальною власністю. На таких підприємствах будь-які інноваційні рішення виникають виключно у відповідь на виклики зовнішнього середовища.

Підприємства четвертого кластеру, що відповідає критичному рівню, окрім застарілої матеріальної бази характеризуються складним фінансовим станом і всі свої зусилля зосереджують виключно на виживанні. У випадку цих підприємств немає сенсу говорити стосовно можливостей для інноваційного розвитку.

Для того, щоб підприємство могло самостійно визначати рівень розвитку власного інноваційного потенціалу, необхідно розробити критеріальні міри використовуваних характеристик для віднесення до певного кластеру. Найкраще для цього підходить метод *k*-середніх. Даний метод належить до найпро-

стіших методів кластерного аналізу. Його сутність полягає в тому, що обчислення починаються з *k* випадково обраних досліджень, які стають центрами кластерів, після чого склад кластерів змінюється задля мінімізації змін всередині та максимізації — ззовні. Кожне спостереження відноситься до кластеру, міра схожості з центром якого (середнім по кластеру) найбільша. Після зміни складу кластерів, відбувається розрахунок нового середнього значення і процес перерозподілу триває доки склад кластерів не перестане змінюватися [1].

Пропонується також використовувати інтегральне значення інноваційного потенціалу, яке розраховується як сума значень його складових:

$$IIP = \sum_{j=1}^l X_j, \quad (2)$$

де *IIP* — інтегральне значення інноваційного потенціалу підприємства;

l — кількість складових, що характеризують інноваційний потенціал підприємства.

Отримані з використанням програмного забезпечення STATISTICA середні значення визначаються кількістю спостережень, що ввійшли у кластер, та дозволяють розрахувати верхні та нижні межі цих кластерів (табл. 1).

Використання розроблених критеріїв для оцінювання рівня інноваційного потенціалу підприємства можливе лише в комплексі з аналізом кожної його складової. На основі значення лише інтегральної оцінки інноваційного потенціалу неможливо прийняти обґрунтовані управлінські рішення стосовно інноваційного розвитку підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. За допомогою інструментів кластерного аналізу було проведено класифікацію підприємств транспортної логістики та визначено існування чотирьох рівнів інноваційного потенціалу для підприємств цієї сфери діяльності — високого, середнього, низького та критичного. Використання методу *k*-середніх дозволило визначити критеріальні міри інтегральних значень інноваційного потенціалу та його складових за встановленими рівнями щодо підприємств транспортної логістики, що дає можливість підприємствам цієї сфери діяльності самостійно здійснювати моніторинг власного інноваційного потенціалу, а також виявляти власні сильні і слабкі сторони для впровадження нововведень.

Принцип використання кластерного аналізу досить універсальний та може застосовуватися для підприємств інших галузей за умови коригування складу показників та їх нормативних значень відповідно до специфіки діяльності.

Таблиця 1

Класифікація інтегральних значень інноваційного потенціалу та його складових за допомогою методу *k*-середніх

Показник		Кластери			
		Критичний рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Інтегральне значення виробничо-технологічної складової Загальне середнє 0,3571	Нижня межа	0	0,1705	0,3555	0,596
	Верхня межа	0,1705	0,3555	0,596	1
	Середнє значення в кластері	0,0967	0,244	0,4667	0,725
Інтегральне значення фінансової складової Загальне середнє 0,6785	Нижня межа	0	0,3608	0,666	0,8854
	Верхня межа	0,3608	0,666	0,8854	1
	Середнє значення в кластері	0,1775	0,544	0,788	0,9829
Інтегральне значення кадрової складової Загальне середнє 0,5538	Нижня межа	0	0,3984	0,5825	0,8267
	Верхня межа	0,3984	0,5825	0,8267	1
	Середнє значення в кластері	0,32	0,4767	0,6883	0,965
Інтегральне значення науково-технічної складової Загальне середнє 0,2276	Нижня межа	0	0,0778	0,28	0,52
	Верхня межа	0,0778	0,28	0,52	1
	Середнє значення в кластері	0,0055	0,15	0,41	0,63
Інтегральне значення організаційно-управлінської складової Загальне середнє 0,32	Нижня межа	0	0,043	0,2705	0,665
	Верхня межа	0,043	0,2705	0,665	1
	Середнє значення в кластері	0,02	0,066	0,475	0,855
Інтегральне значення маркетингової складової Загальне середнє 0,5771	Нижня межа	0	0,395	0,5423	0,7848
	Верхня межа	0,395	0,5423	0,7848	1
	Середнє значення в кластері	0,34	0,45	0,6345	0,935
Інтегральне значення інноваційного потенціалу Загальне середнє 2,72	Нижня межа	0	1,6347	2,8087	4,158
	Верхня межа	1,6347	2,8087	4,158	6
	Середнє значення в кластері	1,328	1,9414	3,676	4,64

Література

1. Боровиков В. П. STATISTICA: Статистический анализ и обработка данных в среде Windows / В. П. Боровиков, И. П. Боровиков; 2-е изд., стер. — М.: Филинь, 1998. — 608 с.
2. Воронцова Г. В. Основные направления оценки эффективности управленческих решений // Вестник Северо-Кавказского ГТУ. Сер. Экономика. — 2004. — № 2 (13). — С. 12–15.
3. Вуколов Э. А. Основы статистического анализа. Практикум по статистическим методам и исследованию операций с использованием пакетов STATISTICA и EXCEL: учеб. пособие / Э. А. Вуколов. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: ФОРУМ, 2008. — 464 с.
4. Гетьман О. О. Економічна діагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. — К.: Центр навчальної літератури, 2007. — 307 с.
5. Громыко Г. Л. Использование кластерного анализа в классификации сельскохозяйственных предприятий по показателям эффективности их деятельности / Г. Л. Громыко, П. С. Боноев // Вопросы статистики. — 2008. — № 4. — С. 51–54.
6. Гринько Т. В. Проблеми та перспективи інноваційного розвитку вітчизняних підприємств сфери послуг / Т. В. Гринько, О. С. Максїмчук // Проблеми економіки. — 2015. — № 1. — С. 255–260.
7. Карасев А. Кластерный анализ и сегментирование рынка услуг связи // Маркетинг. — 2009. — № 2 (105). — С. 103–115.
8. Симчера В. М. Методы многомерного анализа статистических данных. — М.: Финансы и статистика, 2008. — 400 с.

9. Сич Є. М. Інноваційно-інвестиційні комплекси транспортної галузі: методологія формування та розвитку / Є. М. Сич, В. П. Ільчук. — К.: Логос, 2006. — 264 с.
10. Формирование конкурентных преимуществ автотранспортного предприятия на основе развития инновационного потенциала / В. Р. Гладкий, Е. В. Будрина // Сборник тезисов докладов конгресса молодых ученых. Электронное издание [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://openbooks.ifmo.ru/ru/collections_article/4813/formirovanie_konkurentnyh_preimuschestv_avtotransportnogo_predpriyatiya_na_osnove_razvitiya_innovacionnogo_potenciala.html (дата обращения: 10.01.2019).
11. Экономика отрасли. Автотранспорт: учебник и практикум для СПО / под ред. Е. В. Будриной. — М.: Издательство Юрайт, 2018. — 268 с.
12. Шинкаренко В. Г. Система управління інноваційною діяльністю в АТП / В. Г. Шинкаренко, О. В. Клепікова // Экономика транспортного комплекса. — 2010. — Вып. 16. — С. 73–82.

References

1. Borovikov V. P. STATISTICA: Statisticheskij analiz i obrabotka dannykh v srede Windows / V. P. Borovikov, I. P. Borovikov; 2-e izd., ster. — М.: Filin, 1998. — 608 s.
2. Vorontsova G. V. Osnovnye napravleniya otsenki effektivnosti upravlencheskikh resheniy // Vestnik Severo-Kavkazskogo GTU. Ser. Ekonomika. — 2004. — № 2 (13). — S. 12–15.
3. Vukolov E. A. Osnovy statisticheskogo analiza. Praktikum po statisticheskim metodam i issledovaniyu operatsiy s ispolzovaniem paketov STATISTICA i EXCEL: ucheb. posobie / E. A. Vukolov. — 2-e izd., ispr. i dop. — М.: FORUM, 2008. — 464 s.
4. Ghetjman O. O. Ekonomichna diaghnostyka: Navchalnyj posibnyk dlja studentiv vyshhykh navchalnykh zakladiv / O. O. Ghetjman, V. M. Shapoval. — К.: Centr navchalnoji literatury, 2007. — 307 s.
5. Gromyko G. L. Ispolzovanie klasternogo analiza v klassifikatsii selskokhozyaystvennykh predpriyatij po pokazatelyam effektivnosti ikh deyatelnosti / G. L. Gromyko, P. S. Bonoev // Voprosy statistiki. — 2008. — № 4. — S. 51–54.
6. Ghrynjko T. V. Problemy ta perspektyvy innovacijnogho rozvytku vitchyznjanykh pidpryjemstv sfery poslugh / T. V. Ghrynjko, O. S. Maksimchuk // Problemy ekonomiky. — 2015. — # 1. — S. 255–260.
7. Karasev A. Klasternyy analiz i segmentirovanie rynku uslug svyazi // Marketing. — 2009. — № 2 (105). — S. 103–115.
8. Simchera V. M. Metody mnogomernogo analiza statisticheskikh dannykh. — М.: Finansy i statistika, 2008. — 400 s.
9. Sych Je. M. Innovacijno-investycijni komplekсы transportnoji ghaluzi: metodologhija formuvannja ta rozvytku / Je. M. Sych, V. P. Iljchuk. — К.: Loghos, 2006. — 264 s.
10. Formirovanie konkurentnykh preimuschestv avtotransportnogo predpriyatiya na osnove razvitiya innovatsionnogo potentsiala / V. R. Gladkiy, Ye. V. Budrina // Sbornik tezisov dokladov kongressa molodykh uchenykh. Elektronnoe izdanie [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: http://openbooks.ifmo.ru/ru/collections_article/4813/formirovanie_konkurentnyh_preimuschestv_avtotransportnogo_predpriyatiya_na_osnove_razvitiya_innovacionnogo_potenciala.html (data obrashcheniya: 10.01.2019).
11. Экономика отрасли. Автотранспорт: учебник и практикум для СПО / под ред. Ye. V. Budrinoy. — М.: Издательство Yurayt, 2018. — 268 s.
12. Shynkarenko V. Gh. Systema upravlinnja innovacijnoju dijajlnistju v ATP / V. Gh. Shynkarenko, O. V. Klepikova // Экономика транспортного комплекса. — 2010. — Вып. 16. — S. 73–82.

Дікань Лариса Василівна

*кандидат економічних наук,
професор кафедри обліку і бізнес-консалтингу*

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Дікань Лариса Васильевна

*кандидат экономических наук,
професор кафедры учета и бизнес-консалтинга*

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

Dikan Larisa

Candidate of Economic Sciences,

Professor of the Department of Accounting and Business Consulting

Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4760

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ФИНАНСОВЫЙ КОНТРОЛЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

STATE FINANCIAL CONTROL: CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF ITS DEVELOPMENT

Анотація. В статті обґрунтовано концептуальні основи розвитку державного фінансового контролю. Для цього був проведений ґрунтовний аналіз діючих нормативно-правових актів та нарбок вчених в області державного фінансового контролю, та виокремлено основні проблеми його розвитку. Виділено проблемні напрями розвитку державного фінансового контролю, а саме: проблеми, пов'язані з нормативно-правовим забезпечення ДФК та проблеми, що носять організаційно-управлінських характер. Як показали дослідження останніх напрямків проблемних питань розвитку державного фінансового контролю охоплює багато невіршених питань, до яких належать: недостатній рівень розуміння органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання сутності аудиту, який проводиться органами Держаудитслужби; обмеженість доступу до інформаційних ресурсів; необхідність докорінної зміни системи навчання та підвищення кваліфікації державних аудиторів тощо.

Виокремлено особливості побудови Європейської моделі державного фінансового контролю та запропоновано модель державного фінансового контролю в Україні (у відповідності до Європейської моделі). Встановлено, що ключова роль в реформуванні державного фінансового контролю відводиться внутрішньому контролю, внутрішньому аудиту та їх гармонізації з міжнародними стандартами з метою запобігання економічним зловживанням та фінансово-бюджетним порушенням. Зазначено, що реформуванню також повинен підлягати зовнішнього державний фінансовий контроль (з боку Рахункової палати України) шляхом імплементації стандартів Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI) і кращих міжнародних методик.

Запропоновано модель державного фінансового контролю в Україні (у відповідності до Європейської моделі), яка охоплює у собі три рівні: зовнішній контроль, який здійснюється від імені парламенту Рахунковою палатою України та провадиться у вигляді фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів; урядовий контроль, який провадиться у вигляді державного внутрішнього фінансового контролю та здійснюється в Україні в межах виконавчої гілки влади Державної аудиторської служби України; контроль, який забезпечується розпорядниками бюджетних коштів та підрозділом внутрішнього аудиту в бюджетній установі. Останній рівень реалізується у вигляді внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту, та базується на відповідальності і підзвітності керівника організації.

Ключові слова: контроль, державний фінансовий контроль, державний внутрішній фінансовий контроль, розвиток, реформування.

Анотація. В статті обосновані концептуальні основи державного фінансового контролю. Для цього був проведений детальний аналіз діючих нормативно-правових актів і направок учених в області державного фінансового контролю, і виділені основні проблеми його розвитку. Виділені проблемні напрями розвитку державного фінансового контролю, а саме: проблеми, пов'язані з нормативно-правовим забезпеченням ДФК і проблеми, що мають організаційно-управлінський характер. Як показали дослідження останніх напрямків проблемних питань розвитку державного фінансового контролю охоплює багато нерешених питань, до яких належать: недостатній рівень розуміння органами державної влади, органами місцевого самоврядування і суб'єктами господарювання сутності аудиту, який проводиться органами Госаудитслужби; обмеженість доступу до інформаційних ресурсів; необхідність коренного зміни системи навчання і підвищення кваліфікації державних аудиторів і тому подібне.

Виділені особливості побудови Європейської моделі державного фінансового контролю і запропонована модель державного фінансового контролю в Україні (в відповідності з Європейською моделлю). Встановлено, що ключова роль в реформуванні державного контролю відводиться внутрішньому контролю, внутрішньому аудиту і їх гармонізації з міжнародними стандартами з метою запобігання економічним зловживанням і фінансово-бюджетним порушенням. Зазначено, що реформуванню також повинен підлягати зовнішній державний фінансовий контроль (з боку Счетної палати України) шляхом імплементації стандартів Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI) і найкращих міжнародних методик.

Запропонована модель державного фінансового контролю в Україні (в відповідності з Європейською моделлю), яка включає в себе три рівні: зовнішній контроль, здійснюваний від імені парламенту Счетною палатою України і проводиться в формі фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу і інших контрольних заходів; урядовий контроль, який здійснюється в формі державного внутрішнього фінансового контролю і здійснюється в Україні в межах виконавчої гілки влади Державної аудиторської служби України; контроль, забезпечується розпорядителями бюджетних коштів і підрозділом внутрішнього аудиту в бюджетній установі. Останній рівень реалізується в формі внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту, і базується на відповідальності і підпорядкованості керівника організації.

Ключевые слова: контроль, государственный финансовый контроль, государственный внутренний финансовый контроль, развитие, реформирование.

Summary. The article substantiates the conceptual foundations of the development of state financial control. For this purpose, a thorough analysis of current normative legal acts and practices of scientists in the field of state financial control was conducted, and the main problems of its development were identified. The problem directions of development of the state financial control are allocated, namely: problems connected with the legal regulation of the DPC and the problems that are organizational and managerial in nature. As recent studies of the problem areas of state financial control have shown, there are many unresolved issues that include: insufficient understanding by the public authorities, local governments and business entities of the essence of the audit conducted by the State Service; limited access to information resources; the need for a radical change in the system of training and advanced training of state auditors, etc.

The peculiarities of building the European model of state financial control are singled out and the model of state financial control in Ukraine (according to the European model) is proposed. It has been established that the key role in reforming the state financial control is given to internal control, internal audit and their harmonization with international standards in order to prevent economic abuse and fiscal irregularities. It is noted that the reform should also be subject to external state financial control (by the Accounting Chamber of Ukraine) through the implementation of the standards of the International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI) and the best international methods.

The model of state financial control in Ukraine (according to the European model) is proposed, which includes three levels: external control carried out on behalf of the Parliament by the Accounting Chamber of Ukraine and carried out in the form of financial audit, audit of effectiveness, expertise, analysis and other control measures; government control carried out in the form of state internal financial control and implemented in Ukraine within the executive branch of the State Audit Office of Ukraine; control, which is provided by budget funds managers and the internal audit unit in a budgetary institution. The latter level is implemented in the form of internal control and internal audit, and is based on the responsibility and accountability of the head of the organization.

Key words: control, state financial control, state internal financial control, development, reforming.

Вступ. Управління державними фінансами шляхом їх централізованої акумуляції та перерозподілу вимагають наявності ефективної системи фінансового контролю, яка забезпечить законність фінансової діяльності держави. Контроль, по суті, є обов'язкова складова процесу управління. Правова природа того чи іншого виду контролю визначається характером тих суспільних відносин, які складаються у відповідній сфері державного управління. Виконання рішень державного управління так чи інакше зумовлює контроль над фінансовими потоками.

Централізоване управління об'єктивно вимагає функціонування єдиної системи державного фінансового контролю, яка, на основі загальних принципів контролю та ієрархічної структури контрольних органів, гарантує законність і єдність контролю бюджетної системи будь-якої держави і дозволить співставити ефективність і економічність використання державних фінансів.

Саме тому в даний час одним з важливих аспектів здійснення фінансової та правової політики є державний фінансовий контроль. Його завдання полягає в тому, щоб ефективно розподілити і використати державні кошти, розробити успішну фінансову тактику і стратегію. Також з його допомогою відбувається контроль дотримання органами державної влади, фізичними і юридичними особами вимог фінансового законодавства, проводиться бюджетно-фінансовий контроль, а також аналіз фінансового стану бюджетних організацій. В умовах поточної економічної ситуації з'явилося безліч проблем, які призвели до зниження і якості державного фінансового контролю. Так, в даний час в Україні функціонують розрізнені ланки державного фінансового контролю, в тому числі і на вищому рівні, які слабо взаємодіють між собою. Дії контролюючих органів не мають єдиного ритму і чіткої координації, що призводить до відсутності спільної мети — збереження, ефективності та цільовому витрачання державних коштів, законності і високої результативності їх використання, забезпечення своєчасності і повноти формування ресурсів держави. Тому питання щодо підвищення прозорості, підзвітності та ефективності діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання державної і комунальної форми власності та управління і використання ними наявних ресурсів загалом та системи контролю за цим процесом зокрема набувають неабиякої актуальності. Це, в свою чергу, потребує розбудови дієвої та ефективної системи державного фінансового контролю, яка базувалася б на основоположних принципах та кращих практиках ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади реформування та розвитку державного фінансового контролю розглядаються в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів. Особливу увагу заслуговують роботи Бурцева В. В. [2], Дмитренко Г. В. [5], Іванової І. І. [6], Мних Є. В. [9], Стефанюка І. Б. [16], Хмелькова А. В. [18], Шевчука О. А. [19] та ін.

В роботах цих авторів розкриті питання сутності державного фінансового контролю та необхідності його реформування, його завдання та принципи, суб'єкти та об'єкти. Проте й досі відсутнє ґрунтовне дослідження питань, пов'язаних з виокремлення концептуальних основ його розвитку, особливо в умовах євроінтеграційних процесів, які сьогодні відбуваються в Україні.

Постановка завдання метою дослідження є обґрунтування концептуальних основ розвитку державного фінансового контролю, з урахування європейських вимог його розвитку.

Результати дослідження. В результаті проведеного дослідження, доцільно зауважити, що реформування системи державного фінансового контролю в Україні з урахуванням європейських вимог розпочалось починаючи з 2005 році. Так, саме в цьому році Кабінетом Міністрів України було прийнято Концепцію розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на 2005–2017 роки, яка була спрямована на зміну ідеології фінансового контролю відповідно до норм і правил Європейського Союзу вдосконалення правового поля в сфері державного фінансового контролю [8]. Цю Концепцію спочатку було затверджено на 5 років, але потім з урахуванням корективів Світового банку — цей термін подовжено до 2017 року.

В рамках зазначеної Концепції у державному секторі України поступово упроваджується модель державного внутрішнього фінансового контролю. Основою такої моделі є відповідальність керівника за управління та розвиток органу в цілому. При цьому державний фінансовий контроль набуває ознак попереднього та поточного і вважається внутрішнім. Зовнішній контроль відповідно до ст. 98 Конституції України закріплений за єдиним органом — Рахунковою палатою — органом зовнішнього контролю.

В процесі запровадження зазначеної Концепції у 2010 році вводиться в дію Бюджетний кодекс України, який й став одночасно ще однією спробою та законодавчим підґрунтям до побудувати нової державного фінансового контролю. В той же час основні напрями Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на 2005–2017 роки викладається у Стратегії розвитку системи управління державними фінансами від 1 серпня

2013 р. № 774-р [17]. Варто зауважити, що успішність процесу впровадження внутрішнього контролю залежить від започаткування Європейських стандартів внутрішнього контролю в установах та організаціях державного сектору. При цьому система державного внутрішнього фінансового контролю ставить за мету гарантувати відповідність системи фінансового менеджменту та контролю, а також внутрішнього аудиту правовим вимогам, принципам фінансового менеджменту, прозорості, економності, ефективності та результативності.

В продовження прийняття нормативних актів, покликаних забезпечити прозорість, підзвітність і якість діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання була у 2018 році прийнята Концепція реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року від 10 травня 2018 р. № 310-р. [7]. Ця Концепція покликана забезпечити фінансову стабільність і безпеку країни, створює умови для досягнення стратегічних цілей держави, ефективності державної політики, підвищення рівня якості життя населення та, зокрема, реформування системи управління державними фінансами.

В ній підіймаються проблемні питання розвитку державного фінансового контролю (рис. 1) та виокремлюються напрями їх вирішення.

Як впливає з рис. 1, Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року виокремлюються проблемні питання розвитку державного фінансового контролю, пов'язані з його нормативно-правовим забезпеченням та ті, що носять організаційно-управлінський характер.

Окрім зазначених, автором узагальнено проблемні питання (табл. 1), притаманні державному фінансовому контролю, що знайшли своє відображення у спеціалізованій літературі [1–2; 4–6; 16; 18–19].

Як впливає з табл. 1, найгостріші проблеми в сфері державного фінансового контролю, насамперед, пов'язані із недосконалістю законодавства та відсутністю єдності категоріально-понятійного апарату. Це гальмує як розвиток державного фінансового контролю в цілому, так і процеси реформування, які розпочались в досліджуваній сфері з моменту набуття Україною статусу незалежності та набули особливої значущості в період подолання світової фінансово-економічної кризи.

Для їх негайного розв'язання потрібно розуміння цілісності системи державного фінансового контролю з урахуванням європейських норм та їх імплементації до умов господарювання в Україні.

В цьому сенсі, слід наголосити, що євроінтеграційний вектор розвитку країни, визначив і чіткий напрям в реформуванні державного фінансового контролю, а саме — гармонізацію системи державного фінансового контролю із міжнародними стандартами та стандартами ЄС. Згідно останніх в основу розвитку державного фінансового контролю покладено реформування такої базової її складової, як державний внутрішній фінансовий контроль, який й зосереджений у виконавчій гілці влади.

Європейський аналог, до якого слід адаптувати вітчизняну модель державного фінансового контролю, визначений у Главі 32 Концепції *acquiscommunitaire* (добробок спільноти) системи правових норм ЄС. Згідно цього документу ключова роль відводиться внутрішньому контролю (ВК), внутрішньому аудиту (ВА) та їх гармонізації з міжнародними стандартами з метою запобігання економічним зловживанням та фінансово-бюджетним порушенням [20].

Однак, не дивлячись на те, що внутрішній контроль та внутрішній аудит почали впроваджуватися в діяльність бюджетних установ та суб'єктів господарювання державної та комунальної власності починаючи з 2011 року [4], й досі існує проблема незабезпечення окремими підрозділами проведення внутрішнього аудиту окремих установ. А в тих установах, де він хоча б створений, відсутнє ефективне виконання своїх функцій як інструменту з налагодження керівником ефективної системи внутрішнього контролю, спрямованої на запобігання порушенням бюджетного законодавства. Про це свідчать зростаючі щороку обсяги фінансових порушень, виявлених за результатами діяльності органів Держаудитслужби та Рахункової палати.

Так, у 2013–2017 роках органами Держаудитслужби щороку охоплювалось контролем в середньому 748,6 млрд. грн фінансових та матеріальних ресурсів, у 2015 році перевірено використання понад 754,3 млрд. грн. у 2016 році — майже 465,4 млрд. грн, у 2017 році — понад 428,6 млрд. грн. В розрахунок ж на 1 перевірений об'єкт відповідний показник зріс в 4,8 раза — з майже 49,4 млн. грн у 2014 році до 235,9 млн. грн у 2017 році (рис. 2) [13].

Проте, незважаючи на це, кількість виявлених незаконних і нецільових втрат, недостач грошових коштів і матеріальних цінностей залишається досить високою (рис. 3). Так, сума виявлених втрат фінансових і матеріальних ресурсів у 2013 році становила близько 3,7 млрд. грн, у 2014 році склала майже 7,6 млрд. грн., у 2015 році майже 3,9 млрд. гривень, у 2016 році — понад 2,6 млрд. гривень. У 2017 році сума незаконних і не за цільовим призначенням

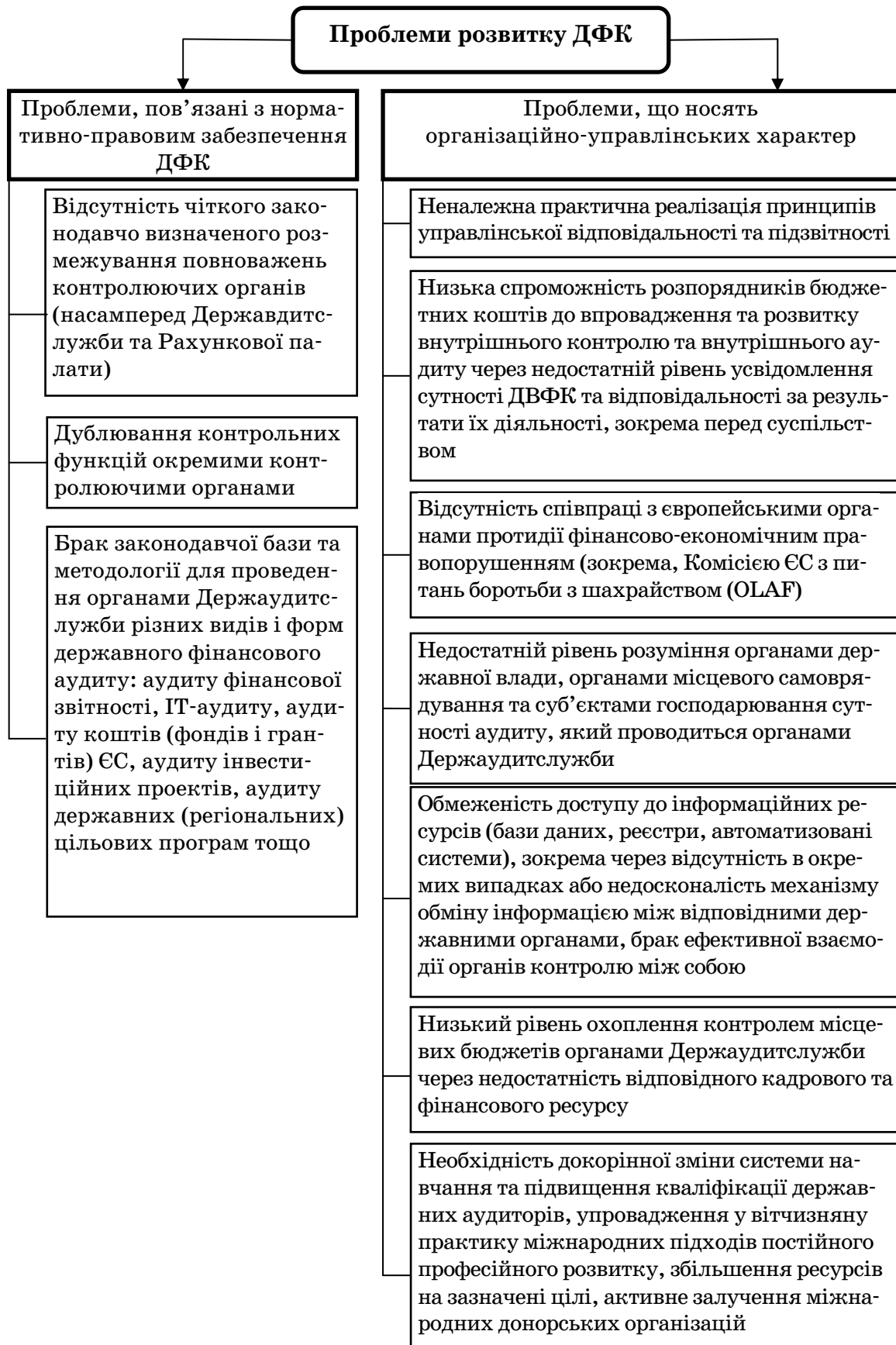

Рис. 1. Проблемні питання розвитку Державного фінансового контролю — ДФК

Джерело: узагальнено на підставі даних [7]

Таблиця 1

Матриця проблемних питань розвитку державного фінансового контролю

Напрями дослідження	Автор								
	Дмитренко Г. В. [5]	Хмельков А. В. [18]	Іванова І.І [6]	Басащов І. [1]	Шевчук О. А. [19]	Мних Є. [9]	Максімова В.Ф. [4]	Бурцев В.В.[2]	Стефанюк І.Б. [16]
Недосконалість нормативно-правового регулювання	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Відсутність єдності категоріально-понятійного апарату ДФК	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Недосконалість системи ДФК	+	+	+	+	+	+	+		
Слабкість попереднього та поточного контролю		+		+	+	+	+		
Відсутність єдиної інформаційної бази контролю		+	+	+	+	+			
Відсутність єдиних стандартів ДФК							+	+	
Відсутність єдиного порядку документування ДФК								+	
Недосконалість методів та форм контролю	+	+	+	+	+	+			
Неналежне матеріальне стимулювання працівників контролюючих органів	+								
Надмірне перевантаження контролерів	+								
Підвищений рівень плинності кадрів	+								
Занадто затратний		+							
Закритий для громадськості		+				+			
Не завжди охоплює всі об'єкти контролю		+							
Низький рівень якості		+		+	+	+	+		
Відсутність гарантій незалежності				+	+				
Недосконалість системи відповідальності розпорядників бюджетних коштів				+			+		
Неналежний рівень взаємодії з правоохоронними та судовими органами				+					
Недосконалість системи підготовки кадрів				+	+				
Необхідність оптимізація інформаційних потоків та автоматизація ДФК								+	+

Джерело: узагальнено автором

проведених витрат та недостач матеріальних і фінансових ресурсів значно знизилася та становила близько 1,6 млрд. грн [13].

В той же час зростає й кількість проведених заходів з внутрішнього державного фінансового контролю. Так, 2015–2017 рр. проведено більше 6000 внутрішніх аудитів, в яких більше 1500 — аудити ефективності, 4600 — фінансові аудити й аудити відповідності, що дещо перевищує (на 10%) показник 2014 року, проте на чверть (25%) менше ніж у 2013 році [14].

Що стосується контрольно-аналітичних заходів, проведених упродовж 2013–2017 років Рахунковою палатою України, слід зазначити, що більшість порушень бюджетного законодавства продовжують мати системний характер і повторюються із року

в рік. Впродовж 2013 року Рахунковою палатою в ході проведення контрольно-аналітичних та експертних заходів встановлено фактів неефективного управління та використання державних коштів на загальну суму 12,9 млрд. грн., що майже на 60% більше, ніж у попередньому році [15] (рис. 4).

Під час проведення аудитором Рахункової палати контрольно-аналітичних та експертних заходів виявлено порушень і недоліків при адмініструванні доходів державного бюджету, а також порушень бюджетного законодавства (у тому числі нецільового), неефективного використання коштів Державного бюджету України, на загальну суму 23 млрд. 32,4 млн. гривень [15].

Значні обсяги фінансових порушень, виявлені Держаудитслужбою та Рахунковою палатою України ще

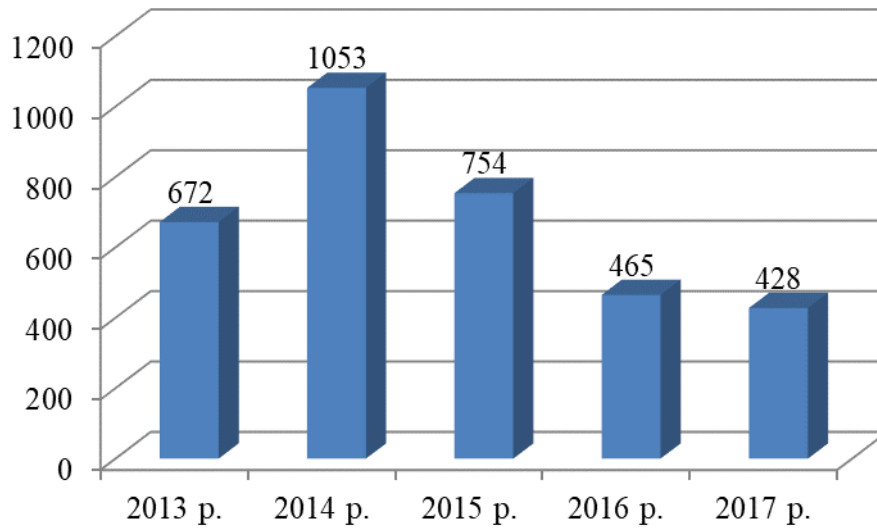

Рис. 2. Обсяг охоплених контролем фінансових та матеріальних ресурсів у 2013–2017 рр., млн. грн
Джерело: побудовано на підставі даних [13]

Рис. 3. Динаміка фінансових порушень, що призвели до втрат ресурсів, виявлених органами Держфінінспекції протягом 2013–2017 рр.
Джерело: побудовано на підставі даних [13]

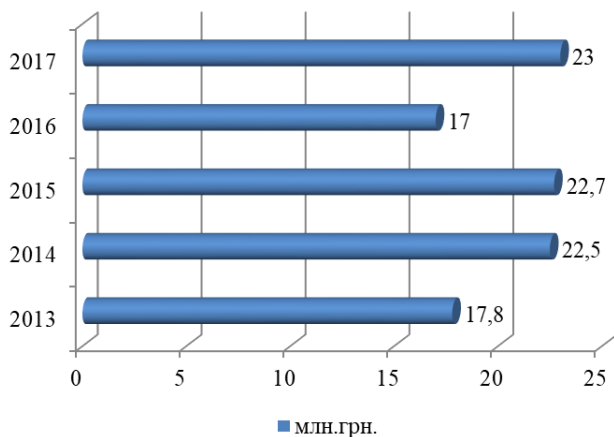

Рис. 4. Обсяги виявлених Рахунковою палатою порушень бюджетного законодавства та неефективного використання бюджетних коштів, порушень та недоліків адміністрування доходів державного бюджету за 2013–2017 рр.

Джерело: побудовано на підставі даних [15]

раз підтверджують, що саме від ефективності функціонування державного внутрішнього фінансового контролю залежить те, наскільки ефективно, результативно та економно витрачаються державні фінансові ресурси. Тому реформування системи державного фінансового контролю в Україні у зв'язку з обраним курсом останньої на євроінтеграцію та на набуття статусу країни-кандидату до вступу в ЄС, як передбачено Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року, полягає в адаптуванні вітчизняної моделі функціонування, перш за все, системи державного внутрішнього фінансового контролю до «міжнародних стандартів та кращої практики ЄС» [7].

Тому перш ніж зупинитися на розкритті концептуальних основ розвитку державного фінансового контролю доцільно вивчити досвід побудови систем державного фінансового контролю у розвинутих країнах світу.

Вивчення зарубіжного досвіду організації державного фінансового контролю може стати корисним для організації цілісної вітчизняної системи контролю. Аналіз законів різних країн свідчить, що організаційна структура їх держави фінансового контролю багато в чому відрізняється.

Досі у світі відсутній єдиний підхід до організації й проведення аудиту державних фінансів. Найбільше ж розповсюдження в індустріально розвинених країнах отримали три моделі аудиту: наполеонівська, вестмінстерська та колегіальна моделі.

При цьому традиційна наполеонівська модель, чи CoursdeComptes (Спосіб підрахунків), базується

на визначенні відповідності прийнятих виконавчою дою та підвідомчими їй організаціями рішень законам і інструкціям. Посади в цій моделі мають таку саму незалежність, що й судді. Франція експортує зазначену модель у країни Європи та певною мірою до Південної Америки, Африки.

Вестмінстерська модель передбачає використання штату професійних аудиторів і наділяє генерального аудитора повноваженнями виступати з періодичні доповідями в парламенті. Таю доповіді про фінансовий стан і фінансові операції посадовців мало орієнтовані на аналіз відповідності правовим нормам, хоча та аналіз у разі його проведення не ігнорується.

Близькою до вестмінстерської є колегіальна модель, що переважає в Азії. У країнах Європейського Союзу можна умовно виділити чотири основні типи організації вищих органів державного фінансового контролю:

- суд з юридичною функцією (Франція, Бельгія, Люксембург, Португалія, Іспанія, Італія та Греція);
- колегіальна структура без судової функції (Нідерланди, Німеччина, Польща);
- незалежний офіс аудиту, який очолюється генеральним аудитором (Велика Британія, Ірландія та Данія);
- офіс аудиту, що очолюється генеральним аудитором, у структурі уряду (Швеція та Фінляндія).

Кожний орган державної влади повинен мати власну офіційну назву. Наявність офіційної назви державного органу дозволяє ідентифікувати його в системі державного апарату.

У міжнародній практиці для позначення державного органу, в компетенції якого входить здійснення зовнішнього фінансового контролю за бюджетним процесом використовують уніфіковану назву — Вищий орган державного фінансового контролю (ВОФК), під яким розуміють державний орган, незалежно від його назви, складу чи організації, який здійснює відповідно до закону та на вищому рівні контроль державних фінансів цієї країни.

Офіційні назви ВОФК у різних країн можуть відрізнятися. Як показали результати проведеного аналізу, найчастіше зустрічаються в офіційних назвах ВОФК словосполучення Рахункова палата. Саме ця назва застосовується й в Україні [4].

В той же час, варто зазначити, що більшість дослідників, виокремлюють наступні положення функціонування сучасних європейських моделей державного фінансового контролю [4–5; 18–19];

1) наявність зовнішнього незалежного контролю. Для його провадження було створено Міжнародну організацію вищих органів фінансового контролю

(аудиту) (ВОФК) — INTOSAI. Завданнями INTOSAI є: контроль (аудит) державних фінансів та їх управління; видання міжнародних директив у галузі фінансового управління; розробка методологічних підходів в сфері державного фінансового контролю; проведення навчальних заходів і сприяння обміну інформацією між учасниками [20]. Україну в INTOSAI представляє Рахункова палата як повноправний її член — постійно діючий орган контролю, який організований та функціонує при Верховній Раді України (парламенті) та є підзвітним йому [12]. Цей орган є головним суб'єктом підсистеми державного зовнішнього фінансового контролю;

2) наявність підсистеми державного внутрішнього фінансового контролю. Ця складова державного фінансового контролю в розвинутих країнах світу може бути організована централізованим і децентралізованим порядком.

При централізованому способі організації внутрішнього фінансового контролю державних фінансів у системі уряду твориться орган, що здійснює функції внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту міністерств та відомств, установ і організацій. Такий орган формується в рамках міністерства фінансів (при цьому, контроль, що здійснюється

останнім, як правило, має назву «централізований внутрішній контроль», а його складова — внутрішній аудит в такому випадку визначається як «централізований внутрішній аудит»). Такий підхід поширений лише у деяких країнах Європейського Союзу [18–19].

Децентралізований спосіб організації державного внутрішнього фінансового контролю спрямований на утворення підрозділів внутрішнього аудиту в міністерствах, відомствах, установах, що використовують державні кошти або володіють державним майном. Такий підхід, поширений у більшості європейських країн, а також у США та Канаді [18–19].

Отже, можна узагальнити основи побудови європейської моделі державного фінансового контролю, до якої повинна бути адаптована в процесі реформування вітчизняна модель державного фінансового контролю (рис. 5).

Таким чином, можна зробити висновок, що реформування державного фінансового контролю в Україні повинно охоплювати розвиток державного внутрішнього фінансового контролю, за рахунок його гармонізації з міжнародними стандартами й методологіями, а також найкращою практикою ЄС. Крім того, реформуванню повинен підлягати

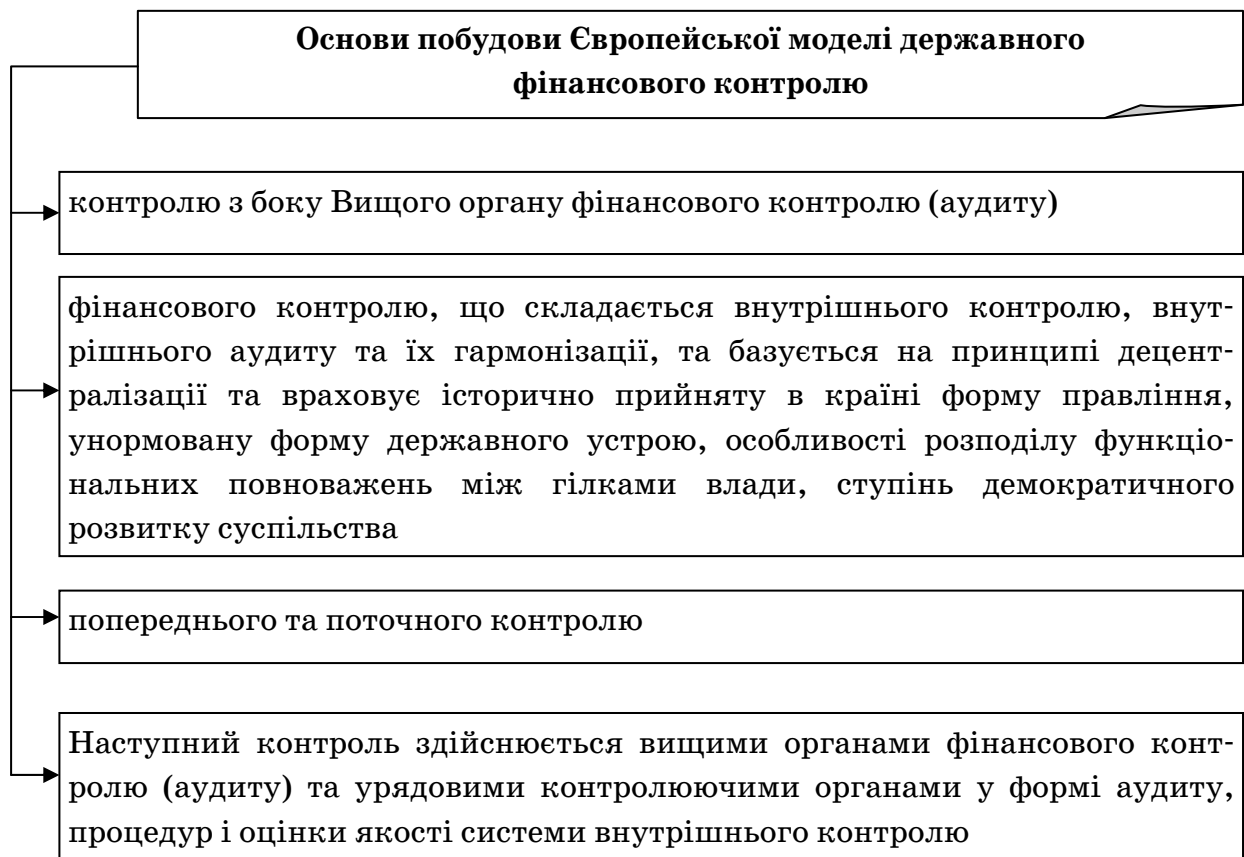

Рис. 5. Основи побудови Європейської моделі державного фінансового контролю
Джерело: узагальнено автором на підставі [10]

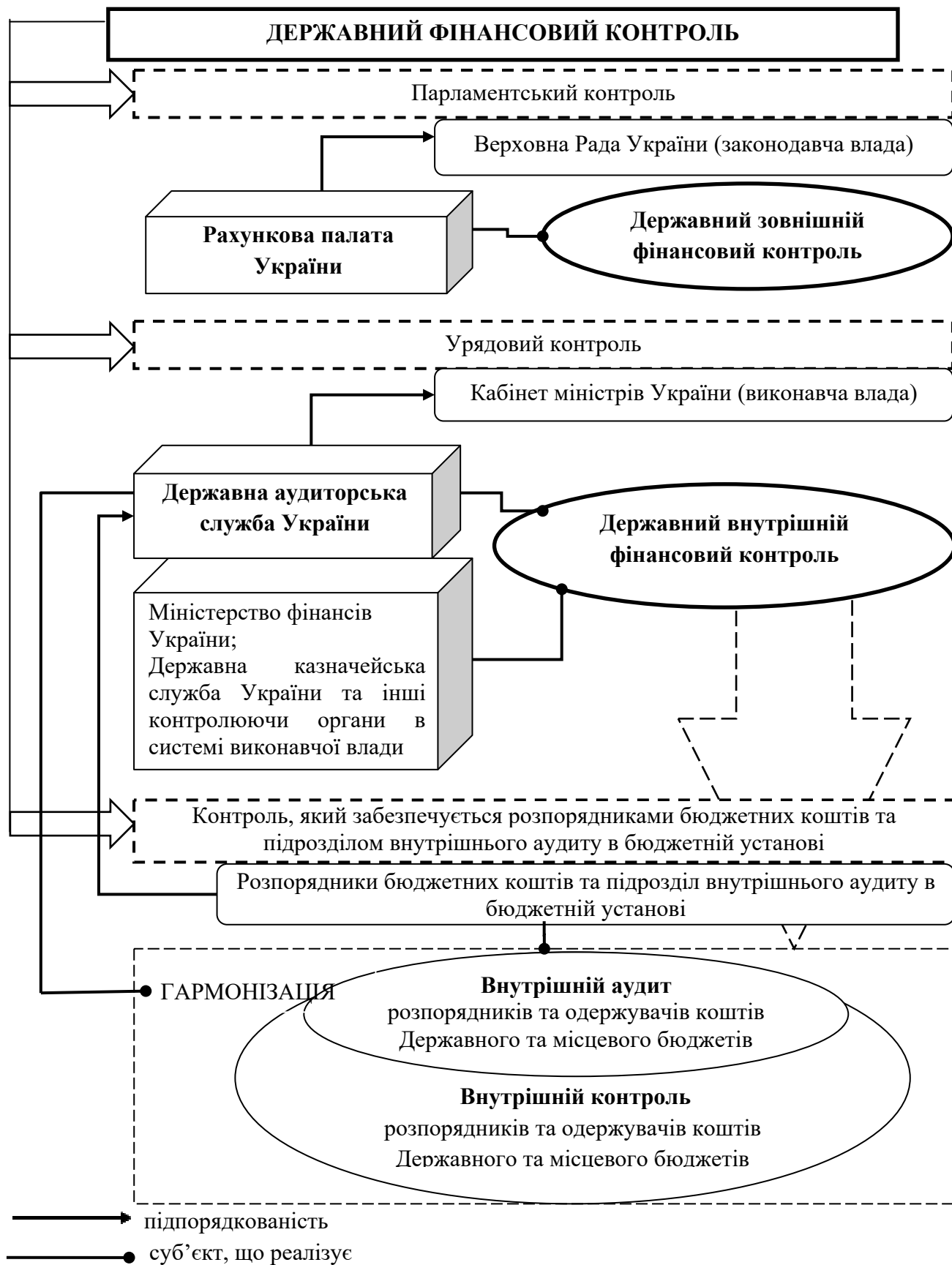

Рис. 6. Модель державного фінансового контролю в Україні (у відповідності до Європейської моделі)

зовнішнього державний фінансовий контроль (з боку Рахункової палати України) шляхом імплементації стандартів Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI) і кращих міжнародних методик. Слід звернути увагу, що такий вектор розвитку й прописаний у Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року [7]. При цьому поставлені в ній завдання для кожної гілки контролю, знайшли своє рішення в Плані заходів з реалізації Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року від 24 жовтня 2018 р. № 841-р [10].

Запропонована модель державного фінансового контролю наведена на рис. 6.

Як представлено на рис. 6, найвищим рівнем в системі державного фінансового контролю є зовнішній контроль, який здійснюється від імені парламенту Рахунковою палатою України. Він провадиться у вигляді фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів.

Як вищий орган парламентського контролю в Україні Рахункова палата підзвітна Верховній раді України. Вона виконує свої функції самостійно, керуючись положеннями Бюджетного кодексу України та інших законодавчих і нормативно-правових актів. Рахункова палата здійснює нагляд і контроль своєчасності і законності виконання дохідної та видаткової частини державного бюджету [12].

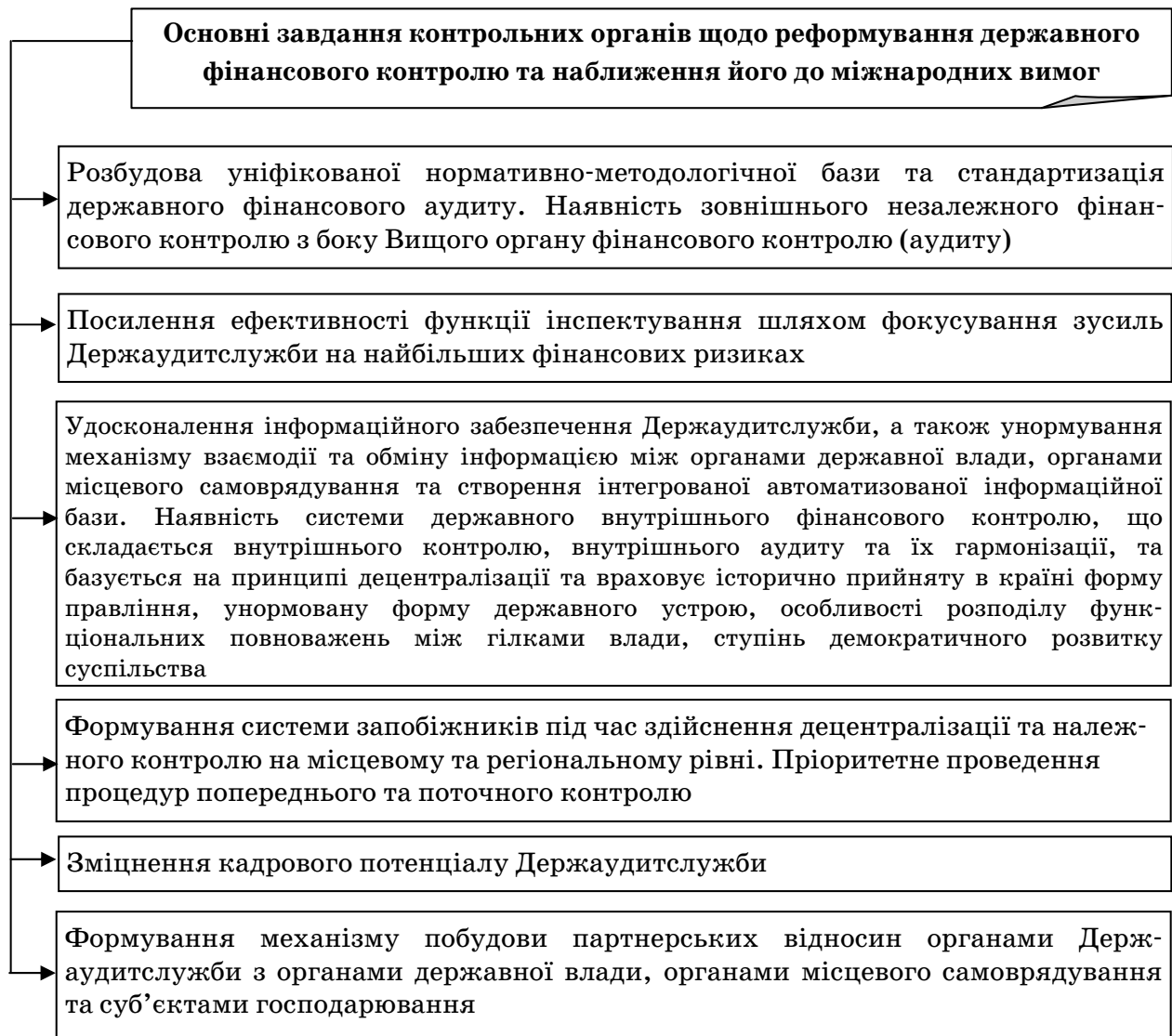

Рис. 7. Основні завдання контрольних органів щодо реформування державного фінансового контролю та наближення його до міжнародних вимог
Джерело: узагальнено на підставі даних [10]

Наступною гілкою державного фінансового контролю є урядовий контроль, який провадиться у вигляді державного внутрішнього фінансового контролю (рис. 6). Цей контроль здійснюється в Україні в межах виконавчої гілки влади Державної аудиторської служби України.

Держаудитслужба України основну увагу зосереджує на контролі ефективності використання бюджетних ресурсів на містах шляхом здійснення певних контрольних заходів, а саме: державного фінансового аудиту за наступними напрямками: виконання бюджетних програм (аудиту ефективності); виконання місцевих бюджетів; окремих господарських операцій суб'єктів господарювання (операційного аудиту); діяльності суб'єктів господарювання; інспектування; перевірок закупівель; моніторингу закупівель [11].

Ще одним ланцюгом в державному фінансовому контролі є контроль, який забезпечується розпорядниками бюджетних коштів та підрозділом внутрішнього аудиту в бюджетній установі. Він реалізується у вигляді внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту, та базуються на відповідальності і підзвітності керівника організації. Саме цей рівень державного фінансового контролю є базисом системи державного внутрішнього фінансового контролю європейського зразка, що прийнятий в Україні в якості основи для реформування. Саме така адаптація вітчизняної системи державного фінансового контролю відповідно до правил ЄС є однією з умов вступу України в ЄС, згідно з вимогами переговорної глави 32 Плану дій «Україна — ЄС» та підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

Що стосується завдань (рис. 7), які стоять перед органами державного фінансового контролю, то вони, перш за все, покликані вирішити найгостріші проблеми, які стоять на шляху реформування державного фінансового контролю відповідно до стандартів ЄС, та дозволять підвищити рівень прозорості діяльності органів державного і комунального сектору, зміцнити їх інституціональну здатність і поліпшити функціональну ефективність.

Реалізація наведених завдань дозволить створити цілісну та ефективну систему державного фінансового контролю; зміцнити фінансово-бюджетну дисципліну; мінімізувати зловживання у сфері використання державних ресурсів; удосконалити управління та використання державних ресурсів органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання; забезпечено розвиток правової та методологічної бази функціонування Держаудитслужби, яка враховуватиме кращі практики ЄС та існуючі потреби України.

Висновки. На основі узагальнення недоліків, що притаманні існуючій системі державного фінансового контролю України на сучасному етапі його розвитку, було узагальнено основні риси, притаманні європейській моделі державного фінансового контролю, до якої адаптується в процесі реформування вітчизняна модель державного фінансового контролю. Була розглянута концептуальні основи розвитку державного фінансового контролю в країні та побудовано його модель у відповідності до вимог ЄС та Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року.

Література

1. Басанцов І. Інститут державного фінансового контролю: вдосконалення на часі / І. Басанцов // Фінансовий контроль. — 2009. — № 4. — С. 44–48.
2. Бурцев В. В. Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации / В. В. Бурцев — М: «Экзамен», 2000. — 287 с.
3. Бюджетний кодекс України від 09.07.2010 № 2478-VI [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Верховної ради України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17&p=1282847394309931>
4. Дікань Л. В. Фінансовий контроль: теорія та методологія. Монографія. / Л. В. Дікань, Ю. О. Голуб, Н. В. Сінюгіна. — Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. — 92 с.
5. Дмитренко Г. В. Фінансовий контроль в Україні: проблеми і шляхи розвитку / Монографія. — К.: «К. І. С.», 2010. — 374 с.
6. Іванова І. І. Державний фінансовий контроль: Парадигми розвитку: монографія / І. І. Іванова. — К.: Академ-видав, 2010. — 168 с.
7. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 310-р. [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Верховної ради України. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2018-p#n10>

8. Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2005 р. № 158 [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Верховної ради України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
9. Мних Є. Фінансовий контроль бюджетних ресурсів: Монографія / Є. В. Мних, Г. О. Кравченко, Н. С. Барабаш та ін., за заг. Ред. Є. В. Мниха. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 186 с.
10. Плани заходів з реалізації Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2018 р. № 841-р [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Верховної ради України. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2018-p>
11. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.93 р. № 2940-III № 3202-IV (зі змінами станом на 16.10.2012) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua
12. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII — ВР [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Верховної ради України. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>
13. Результати діяльності Державної аудиторської служби [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Верховної ради України. — Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/128452>
14. Результати діяльності підрозділів внутрішнього аудиту [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Верховної ради України. — Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/category/40416>
15. Сайт Рахункової палати України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>
16. Стефанюк І. Б. Державний фінансовий контроль: класифікаційні характеристики / І. Б. Стефанюк // Вісник КНТЕУ. — 2011. — № 4. — С. 42–51.
17. Стратегія розвитку системи управління державними фінансами: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1.08. 2013 р. № 774-р. [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Верховної ради України. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/
18. Хмельков А. В. Формування цілісної системи державного фінансового контролю в Україні: монографія / А. В. Хмельков. — ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. — 292 с.
19. Шевчук О. А. Державний фінансовий контроль: питання теорії та практики: монографія / О. А. Шевчук. — К.: УБС НБУ, 2013. — 431 с.
20. INTOSAI GOV 9120 «InternalControl: Providing a Foundation for Accountability in Government» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.issai.org/media\(599,1033\)/INTOSAI_GOV_9120_E.pdf](http://www.issai.org/media(599,1033)/INTOSAI_GOV_9120_E.pdf)

References

1. Basancov I. Instytut derzhavnogho finansovogho kontrolju: vdoskonalennja na chasi / I. Basancov // Finansovyj kontrolj. — 2009. — #4. — S. 44–48.
2. Burcev V. V. Orghanyzacyjasystemyvnutrennegho kontrolja kommercheskojorghanyzacyy / V. V. Burcev — М: «Экзамен», 2000. — 287 с.
3. Bjudzhetnyj kodeksUkrajinyvid09.07.2010 # 2478-VI[Elektronnyj resurs]. — Oficijnyjsajt Verkhovnoji rady Ukrainy. — Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17&p=1282847394309931>
4. Dikanj L. V. Finansovyj kontrolj: teorija ta metodologhija. Monoghrafija. / L. V. Dikanj, Ju. O. Gholub, N. V. Synjughina — Kharkiv: Vyd. KhNEU, 2009. — 92 s.
5. Dmytrenko Gh. V. Finansovyj kontrolj v Ukraini: problemy i shljakhy rozvytku / Monoghrafija. — К.: «К. І. С.», 2010. — 374 s.
6. Ivanova I. I. Derzhavnyj finansovyj kontrolj: Paradyghmy rozvytku: monoghrafija / I. I. Ivanova. — К.: Akademvydav, 2010. — 168 s.
7. Koncepcija realizaciji derzhavnoji polityky u sferi reformuvannja systemy derzhavnogho finansovogho kontrolju do 2020 roku rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 travnja 2018 r. # 310-r. [Elektronnyj resurs]. — Oficijnyj sayt Verkhovnoji rady Ukrainy. — Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2018-r#n10>
8. Koncepcija rozvytku derzhavnogho vnutrishnjogho finansovogho kontrolju na period do 2017 roku: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 travnja 2005 r. # 158 [Elektronnyj resurs]. — Oficijnyj sayt Verkhovnoji rady Ukrainy. — Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua>
9. Mnykh Je. Finansovyj kontrolj bjudzhetnykh resursiv: Monoghrafija / Je. V. Mnykh, Gh. O. Kravchenko, N. S. Barabash ta in., za zagh. Red. Je. V. Mnykha. — К.: Kyjiv. nac. toreh.-ekon. un-t, 2008. — 186 s.
10. Plani zakhodiv z realizaciji Koncepciji realizaciji derzhavnoji polityky u sferi reformuvannja systemy derzhavnogho finansovogho kontrolju do 2020 roku rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 zhovtnja 2018 r. #

841-r [Elektronnyj resurs]. — Oficijnyj sajt Verkhovnoji rady Ukrainy. — Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2018-r>

11. Pro osnovni zasady zdijsnennja derzhavnogho finansovogho kontrolju v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 26.01.93 r. # 2940-XII #3202-IV (zi zminamy stanom na 16.10.2012) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: www.zakon.rada.gov.ua

12. Pro Rakhunkovu palatu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 # 576-VIII — VR [Elektronnyj resurs]. — Oficijnyj sajt Verkhovnoji rady Ukrainy. — Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>

13. Rezuljtaty dijalnosti Derzhavnoji audytorskoji sluzhby [Elektronnyj resurs]. — Oficijnyj sajt Verkhovnoji rady Ukrainy. — Rezhym dostupu: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/128452>

14. Rezuljtaty dijalnosti pidrozdiliv vnutrishnjogho audytu [Elektronnyj resurs]. — Oficijnyj sajt Verkhovnoji rady Ukrainy. — Rezhym dostupu: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/category/40416>

15. Sajt Rakhunkovoi palaty Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.ac-rada.gov.ua>

16. Stefanjuk I. B. Derzhavnyj finansovyj kontrolj: klasyfikacijni kharakterystyky / I. B. Stefanjuk // Visnyk KN-TEU. — 2011. — # 4. — S. 42–51.

17. Strateghija rozvytku systemy upravlinnja derzhavnymy finansamy: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1.08. 2013 r. # 774-r. [Elektronnyj resurs]: Oficijnyj sajt Verkhovnoji rady Ukrainy. — Rezhym dostupu: http://search.ligazon.ua/l_doc2.nsf/

18. Khmeljkov A. V. Formuvannja cilisnoji systemy derzhavnogho finansovogho kontrolju v Ukraini: monohrafija / A. V. Khmeljkov. — .: KhNU imeni V. N. Karazina, 2012. — 292 s.

19. Shevchuk O. A. Derzhavnyj finansovyj kontrolj: pytannja teoriji ta praktyky: monohrafija / O. A. Shevchuk. — K.: UBS NBU, 2013. — 431 s.

20. INTOSAI GOV 9120 «InternalControl: Providing a Foundation for Account ability in Government» [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: [http://www.issai.org/media\(599,1033\)/INTOSAI_GOV_9120_E.pdf](http://www.issai.org/media(599,1033)/INTOSAI_GOV_9120_E.pdf)

Соловей Надія Василівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національний авіаційний університет*

Соловей Надежда Васильевна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов, учета и аудита
Национальный авиационный университет*

Solovei Nadiia

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Audit
National Aviation University*

Турова Лариса Леонідівна

*старший викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національний авіаційний університет*

Турова Лариса Леонидовна

*старший преподаватель кафедры финансов, учета и аудита
Национальный авиационный университет*

Turova Larysa

*Senior Lecturer
National Aviation University*

П'ятецька Богдана Миколаївна

*студентка
Національного авіаційного університету*

Пятецкая Богдана Николаевна

*студентка
Национального авиационного университета*

Piatrtska Bogdana

*Student of the
National Aviation University*

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4709

**АНАЛІЗ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ
АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ**

**АНАЛИЗ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
АВИАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ**

**FINANCIAL RESULTS ANALYSIS OF THE AVIATION INDUSTRY
ACTIVITIES OF UKRAINE**

Анотація. Занепад багатьох відомих компаній, привернув увагу до проблем достовірності фінансової звітності підприємств та довіри суспільства до них. Підприємці часто приховують своє справжнє фінансове становище, щоб не втратити споживачів, місце на ринку і не зазнати остаточного краху. Внаслідок цього створюється неадекватна інформаційна

модель, тому що підприємці, зацікавлені в отриманні найвищих прибутків, забувають про чесність і сумлінність виконання своїх обов'язків. Сьогодні значна частина підприємств здійснюють свою діяльність не у сфері матеріального виробництва, а у сфері послуг, що зумовлює необхідність дослідження особливостей ведення обліку фінансових результатів саме у цій сфері. Фінансовий результат діяльності – це найважливіший показник, який цікавить всіх користувачів облікової інформації. В роботі аналізували авіаційну галузь, оскільки вона є невід'ємною частиною в житті сучасного суспільства. Згідно Повітряного кодексу України, авіаційна діяльність – це діяльність фізичних та юридичних осіб у галузі авіації або організація повітряного руху України. На жаль, сьогодні велика кількість авіаційних підприємств є неприбутковими або ж малоприбутковими. Вважаємо, що велика роль у вирішенні питань визначення й оптимізації величини фінансових результатів належить бухгалтерському обліку і аналізу, адже можливість отримання найбільшого ефекту при найменших витратах, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів значною мірою залежить від того, наскільки швидко і точно підприємство здійснює облік та контроль власних витрат і доходів. У статті проаналізовано проблеми формування та обліку фінансових результатів діяльності підприємств авіаційної галузі, а також їх динаміку за останні роки. Розкрито сутність поняття «фінансові результати діяльності» як економічної категорії.

Ключові слова: аналіз, авіаційні перевезення, фінансова діяльність, авіаційне підприємство, фінансові показники, рентабельність.

Аннотация. Упадок многих известных компаний, привлечение внимания к проблемам достоверности финансовой отчетности предприятий и доверия общества к ним. Предприниматели часто скрывают свое истинное финансовое положение, чтобы не потерять потребителей, место на рынке и не потерпеть окончательного крушения. Вследствие этого создается неадекватная информационная модель, потому что предприниматели, заинтересованные в получении высоких прибылей, забывают про честность и добросовестность выполнения своих обязанностей. Сегодня значительная часть предприятий осуществляют свою деятельность не в сфере материального производства, а в сфере услуг, что обуславливает необходимость исследования особенностей ведения учета финансовых результатов именно в этой сфере. Финансовый результат деятельности – это важнейший показатель, интересующий всех пользователей учетной информации. В работе анализировали авиационную отрасль, поскольку она является неотъемлемой частью в жизни современного общества. Согласно Воздушного кодекса Украины, авиационная деятельность – это деятельность физических и юридических лиц в области авиации или организация воздушного движения Украины. К сожалению, сегодня большое количество авиационных предприятий являются неприбыльными или малоприбыльными. Считаем, что большая роль в решении вопросов определения и оптимизации величины финансовых результатов принадлежит бухгалтерскому учету и анализу, ведь возможность получения наибольшего эффекта при наименьших расходах, трудовых, материальных и финансовых ресурсов в значительной мере зависит от того, насколько быстро и точно предприятие осуществляет учет и контроль собственных расходов и доходов. В статье проанализированы проблемы формирования и учета финансовых результатов деятельности предприятий авиационной отрасли, а также их динамику за последние годы. Раскрыта сущность понятия «финансовые результаты деятельности» как экономической категории.

Ключевые слова: анализ, авиационные перевозки, финансовая деятельность, авиационное предприятие, финансовые показатели, рентабельность.

Summary. The decline of many well-known companies drew attention to the enterprise problems of financial statements authenticity and public confidence in them. Entrepreneurs often hide their true financial position in order not to lose consumers or a place in the market and not to suffer a decisive crash. Subsequently, an inadequate information model is created, due to the entrepreneur's interest in making high profits, while honesty and integrity of their duties are being forgotten. Today, a significant part of enterprises operate not in the sphere of material production, but rather in the service sector, which conditions a necessity to a study the peculiarities of financial results accounting in this particular sphere. Financial performance is the most important indicator of interest to all users of accounting information. The article analyzed the aviation industry, since it is an integral part in the life of modern society. According to the Air Code of Ukraine, aviation activity is the activity of individuals and legal entities in the field of aviation or the air traffic organization of Ukraine. Unfortunately, today a large number of aviation enterprises are either unprofitable or low-profit. We believe that a large role in solving the issues of determining and optimizing the value of financial results belongs to accounting and analysis, because the possibility of obtaining the greatest effect at the lowest cost of labor, material and financial resources largely depends on how quickly and accurately the company executes accounting and control of own expenses and incomes. The article analyzes the problems of enterprises activities financial results formation and accounting in the aviation industry, as well as their dynamics in recent years. The essence of «financial performance» concept as an economic category is disclosed.

Key words: analysis, air transportation, financial activities, aviation enterprise, financial indicators, profitability.

Занепад багатьох відомих компаній, привернув увагу до проблем достовірності фінансової звітності підприємств та довіри суспільства до них. Підприємці часто приховують своє справжнє фінансове становище, щоб не втратити споживачів, місце на ринку і не зазнати остаточного краху. Внаслідок цього створюється неадекватна інформаційна модель, тому що підприємці, зацікавлені в отриманні найвищих прибутків, забувають про чесність і сумлінність виконання своїх обов'язків. Сьогодні значна частина підприємств здійснюють свою діяльність не у сфері матеріального виробництва, а у сфері послуг, що зумовлює необхідність дослідження особливостей ведення обліку фінансових результатів саме у цій сфері. Фінансовий результат діяльності — це найважливіший показник, який цікавить всіх користувачів облікової інформації. В роботі аналізували авіаційну галузь, оскільки вона є невід'ємною частиною в житті сучасного суспільства. Згідно Повітряного кодексу України, авіаційна діяльність — це діяльність фізичних та юридичних осіб у галузі авіації або організація повітряного руху України. На жаль, сьогодні велика кількість авіаційних підприємств є неприбутковими або ж малоприбутковими. Вважаємо, що велика роль у вирішенні питань визначення й оптимізації величини фінансових результатів належить бухгалтерському обліку і аналізу, адже можливість отримання найбільшого ефекту при найменших витратах, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів значною мірою залежить від того, наскільки швидко і точно підприємство здійснює облік та контроль власних витрат і доходів. У статті проаналізовано проблеми формування та обліку фінансових результатів діяльності підприємств авіаційної галузі, а також їх динаміку за останні роки. Розкрито сутність поняття «фінансові результати діяльності» як економічної категорії. Під час проведення аналізу у загальній динаміці результатів діяльності авіаційних підприємств в Україні за останні 10 років умовно можна виділити три етапи розвитку:

1-й етап (2008–2010 рр.) — період переважання кількості підприємств, діяльність яких оцінюється як збиткова;

2-й етап (2011–2012 рр.) — період покращення фінансового стану та результатів економічної діяльності українських підприємств;

3-й етап (2013–2018 рр.) — період погіршення тенденцій розвитку українських підприємств, з найвищою амплітудою в 2014 р.

Дані розрахунків за останні 2 роки, які було проаналізовано в цій статті, дають змогу стверджувати, що ситуація все ж таки покращується, але дуже повільними темпами і цього не достатньо для ви-

ведення авіаційної галузі на новий рівень. Україна — безумовно авіаційна держава і ми віримо, що ситуація зміниться на краще.

Постановка проблеми. Успіх країни залежить від збалансованої діяльності всіх її галузей. Задля покращення рівня життя в Україні та запобіганню масовій еміграції, держава має створити такі умови за яких кожна організація та підприємство зможе забезпечити своїх працівників конкурентоспроможною заробітною платою та сприятливими умовами роботи. Досягти даної цілі можливо лише за умови високої прибутковості підприємств та організацій. Керівництво підприємств повинно дбати про фінансовий результат фірми, а також ретельно його планувати. Планування діяльності є надзвичайно важливим етапом в процесі управління, тому на більшості підприємствах поруч з бухгалтерським обліком ведуть і управлінський. Його значення важко переоцінити так як отримання позитивних фінансових результатів значною мірою залежить від вміння отримати найбільший ефект при найменших витратах.

При грамотній організації ведення бухгалтерського та управлінського обліку на підприємстві можна не тільки об'єктивно і своєчасно відобразити витрати і доходи, вести контроль за виконанням плану й дотримання кошторисів витрат, але й виявити резерви зниження собівартості продукції, визначити шляхи оптимізації доходів і витрат, що дасть можливість істотно покращити фінансові результати підприємства та підвищити його конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання покращення показників фінансових результатів досліджували у своїх працях Я. В. Соколов [8], А. Г. Завгородній [9], Г. В. Савицька [10], Ф. Ф. Бутинець [11], Є. В. Мних [12], Л. В. Фролова [13] та багато інших. Не зважаючи на велику кількість праць, які вже існують, питання управління фінансовими результатами не розкрито до кінця. Причиною цього виступає науково-технічний процес, який вимагає від підприємств постійної зміни та адаптації. Ще однією причиною є неоднозначне тлумачення сутності фінансових результатів та виявлення основних чинників, які негативно впливають на дані показники в період занепаду економіки країни.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження фінансових потоків авіаційних підприємств та економічних показників, які мають значний вплив на формування фінансово-господарських результатів їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авіаційне підприємство, як і будь-яке інше, в умовах ринкової економіки бажає вести беззбиткову діяльність, покривати свої витрати власними доходами та

Таблиця 1

Динаміка фінансових результатів діяльності лідерів ринку авіаційних перевезень України [2]

Показник	МАУ			Українські вертольоти		
	2016	2017	(+,-)	2016	2017	(+,-)
Чистий дохід від реалізації послуг	17829440	22102836	4273396	1086730	1718997	632267
Собівартість реалізованих послуг	15948806	20403703	4454897	1393104	795534	-597570
Валовий: прибуток	1880634	1699133	-181501	291196	325893	34697
Інші доходи	414058	441896	27838	44472	341024	296552
Адміністративні витрати	248864	270243	21379	31141	92477	61336
Витрати на збут	1946868	2409091	462223	1282	3700	2418
Інші витрати	67754	99786	32032	169508	542497	373989

отримувати прибуток. Головна мета підприємства, як суб'єкта ринку, — отримання прибутку для задоволення соціальних та економічних інтересів членів трудового колективу та інтересів власника майна підприємства.

У звітному році авіаційна галузь продовжує демонструвати позитивну динаміку розвитку. За даними Державної авіаційної служби у I півріччі 2018 року перевезення пасажирів, вантажів та пошти здійснювали 30 вітчизняних авіакомпаній, виконано 46 тис. комерційних рейсів (за I півріччя 2017 року — 42,5 тис. рейсів). При цьому, за статистичними даними послугами українських авіакомпаній скористалось 5421,5 тис. пасажирів, що на 18,8% більше порівняно з аналогічним періодом минулого року. Разом з цим, обсяги перевезень вантажів та пошти збільшились на 22,8% та склали 43,7 тис. тон. Пасажиропотоки через аеропорти України зросли на 26% та досягли відмітки 8965,8 тис. чоловік [1].

Звертаючи увагу на існуючі тенденції, було досліджено динаміку показників фінансових результатів (доходів та витрат) лідерів на ринку авіаперевезень України: пасажирські перевезення — авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України» (МАУ), вантажо-перевезення — ПрАТ «Авіакомпанії «Українські вертольоти» (табл. 1). Для аналізу було обрано самі ці дві авіакомпанії, тому що вони обидві є лідерами, але на різних ринках в одній галузі, тому існує можливість описати дану сферу бізнесу з різних сторін.

З таблиці видно, що чисті доходи від реалізації мають позитивні зрушення як на ринку пасажирських перевезень, так і на ринку вантажоперевезень. Собівартість реалізованих продукції та послуг авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України» зростає, на противагу цьому собівартість перевезення в ПрАТ «Авіакомпанії «Українські вертольоти» зменшилась. За даними фінансової звітності прибуток МАУ зни-

звився у порівнянні з 2016 роком (з 1880634 тис. грн. до 1699133 тис. грн.), проте прибуток «Українських вертольотів» поступово збільшується (з 291196 тис. грн. до 325893 тис. грн.) [2].

В процесі написання статті було проведено розрахунок коефіцієнта фінансової незалежності для обраних авіакомпаній за останні 3 роки.

Коефіцієнт фінансової незалежності — це показник, який говорить про здатність компанії залишатися платоспроможною в довгостроковій перспективі [3].

Для Авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України» даний показник збільшився з -0,97 у 2015 році до -0,6 у 2017 році. Так само позитивні зрушення мають і ПрАТ «Українські вертольоти» з 0,45 у 2015 році, до -0,02 у 2017 році (рис. 1). Отже, вітчизняні авіакомпанії зміцнюють свої позиції на ринках.

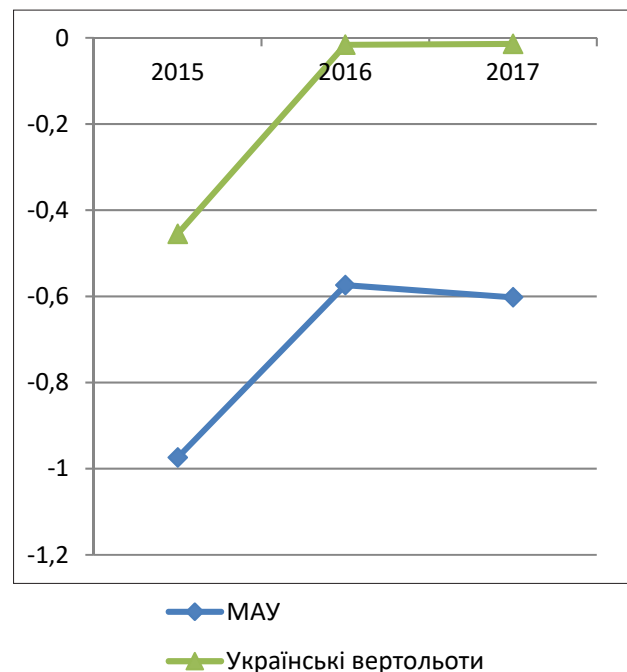

Рис. 1. Показники фінансової незалежності

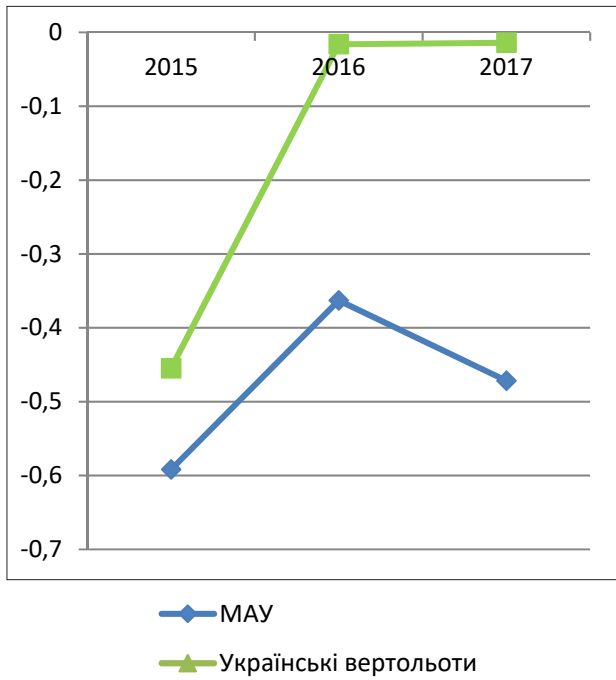

Рис. 2. Показники фінансової стійкості

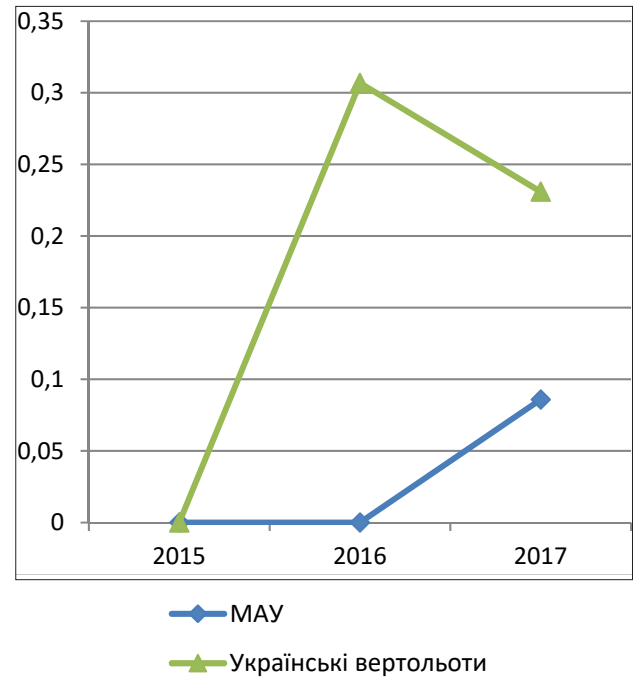

Рис. 3. Показники рентабельності

Засадою виживання та основою стабільного стану для будь-якого підприємства є фінансова стійкість, тобто такий стан майна підприємства, який гарантує йому платоспроможність. Тому в ході написання статті було також проведено розрахунок коефіцієнта фінансової стійкості (частку стабільних джерел фінансування у їх загальному обсязі) (рис. 2).

З рисунку видно, що «Українські вертольоти» мають позитивні зміни в показниках фінансової стійкості, значення зросли з $-0,45$ у 2015 році до $0,01$ у 2017 році. Децю гірша ситуація спостерігалась у даних показниках для Авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України», у 2015 році він становив $-0,45$, у 2016 відбулися покращення до $-0,36$, але у 2017 році коефіцієнт знову знизився і досягнув значення $-0,47$.

Наступний показник, якому слід приділяти максимум уваги при плануванні та управлінні фінансовими показниками це рентабельність. Рентабельність реалізації послуг — економічна категорія, що характеризує ефективність реалізації послуг (продукції, товарів, робіт) [3] (рис. 3).

Дослідження рентабельності діяльності підприємства є важливим напрямом фінансового аналізу. Результати досліджень дають відповіді на безліч питань, пов'язаних із фінансовими та управлінськими рішеннями, що є основою підвищення конкурентоспроможності підприємства. З рис. 3. видно як стрімко зросла рентабельність послуг МАУ у 2017 році у порівнянні з 2016 та 2015 роками. Це свідчить про підвищення економічної ефективності підприємства та збільшення його впливу на внутрішньому

ринку. На противагу МАУ, у ПрАТ «Українські вертольоти» прослідковується зниження рентабельності у порівнянні з показовим 2016 роком, де показник рентабельності досягнув максимальної відмітки за останні роки діяльності компанії і становив $0,3$.

Ми вважаємо, що задля покращення фінансових результатів, проаналізовані компанії мають провести детальний аналіз ринку та визначити своє місце на ньому, а також, підлаштовувати компанії під сучасні умови ринкової діяльності та зробити їх максимально стійкими.

Висновки з проведеного дослідження. На нашу думку, особливу увагу слід приділяти маркетинговій політиці, політиці структурних та технічних змін авіаційних підприємств. Для авіаційної галузі надзвичайно важливим є проведення політики в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт. Також важливо активніше провадити інвестиційну діяльність та залучати в компанії все більше інвестицій.

Отже, за своєчасного проведення аналізу показників фінансового стану авіаційного підприємства, оцінки їхньої рентабельності, незалежності, фінансової стійкості, виявлення негативних причинно-наслідкових зв'язків, розробки та впровадження заходів, спрямованих на поліпшення фінансового стану в довгостроковому періоді, авіаційні підприємства зможуть збільшити свій потенціал, відновити платоспроможність та прибутковість, а підтвердженням цього є позитивна тенденція, яка існує на сьогодні та склалася в проаналізованих за останні роки показниках.

Література

1. Офіційний сайт Державної авіаційної служби, Підсумки діяльності авіаційної галузі України за I півріччя 2018 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.avia.gov.ua/documents/diyalnist/p%D1%96dsumki%20d%D1%96jalnost%D1%96/25838.html>
2. Інтернет-портал smida.gov.ua [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://smida.gov.ua/db/emitent/year/xml/showform/98863/165/templ>
3. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010р., зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
4. Повітряний кодекс України (2011, зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3393-17/ed20170412>
5. Овсійчук О. В. Удосконалення аналізу фінансових результатів діяльності підприємства / О. В. Овсійчук // Управління розвитком. — 2013. — № 10. — С. 34–36.
6. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: [підручник] / Н. М. Ткаченко; 6-е вид., доп. і перероб. — К.: Алерта, 2013. — 982 с.
7. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Бухгалтерський облік в Україні на початку XXI століття» // Бухгалтерський облік і аудит. — 2016. — № 5. — С. 63–64.
8. Соколов Я. В. Бухгалтерский учёт как сумма фактов хозяйственной жизни. — М.: Магистр ИНФРА-М, 2010. — 224 с.
9. Загородній А. Г., Партин Г. О., Пилипенко Л. М., Партин Т. І. Бухгалтерський облік. Основні теорії і практики: Підручник. — 3-тє вид., допрац. і доп. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. — 340 с.
10. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посібник. — 3-тє вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2007. — 668 с.
11. Мошенський С. З., Олійник О. В. Економічний аналіз: Підручник / Ф. Ф. Бутинець (відп. ред.). — 2-ге вид., доповн. і перероб. — Житомир: ПП «Рута», 2007. — 704 с.
12. Мних Є. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Підручник. — К., 2008. — 513 с.
13. Фролова Л. В. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємства / Л. В. Фролова, О. В. Роженько // Актуальні проблеми економіки. — 2016. — № 3. — С. 199–209.

References

1. Oficijnyj sajt Derzhavnoji aviacijnoji sluzhby, Pidsumky dijalnosti aviacijnoji ghaluzi Ukrajinny za I pivrichchja 2018 roku [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.avia.gov.ua/documents/diyalnist/p%D1%96dsumki%20d%D1%96jalnost%D1%96/25838.html>
2. Internet-portal smida.gov.ua [Elektronnyj pesypts]. — Pezhym dostupu: <https://smida.gov.ua/db/emitent/year/xml/showform/98863/165/templ>
3. Podatkovyj kodeks Ukrajinny № 2755-VI vid 02.12.2010r., zi zminamy ta dopovnennjamy [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
4. Povitrjanyj kodeks Ukrajinny (2011, zi zminamy ta dopovnennjamy). [Elektronnyj pesypts]. — Pezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3393-17/ed20170412>
5. Ovsijchuk O. V. Udoshkonalennja analizu finansovykh rezuljtativ dijalnosti pidpryjemstva / O. V. Ovsijchuk // Upravlinnja rozvytkom. — 2013. — № 10. — S. 34–36.
6. Tkachenko N. M. Bukhghaltersjkyj finansovyj oblik, opodatkovannja i zvitnistj: [pidruchnyk] / N. M. Tkachenko; 6-e vyd., dop. i pererob. — K.: Alerta, 2013. — 982 s.
7. Rekomendaciji Mizhnarodnoji nauково-praktychnoji konferenciji «Bukhghaltersjkyj oblik v Ukrajinny na pochatku KhKhI stolittja» // Bukhghaltersjkyj oblik i audyt. — 2016. — № 5. — S. 63–64.
8. Sokolov Ja. V. Bukhghalterskyj uchët kak summa faktov khozjajstvennoj zhyzny. — M.: Maghystr YNFRA-M, 2010. — 224 s.
9. Zaghorodnij A. Gh., Partyn Gh. O., Pylypenko L. M., Partyn T. I. Bukhghaltersjkyj oblik. Osnovni teoriji i praktyky: Pidruchnyk. — 3-tje vyd., doprac. i dop. — Ljviv: Vydavnyctvo Ljvivsjskoho politekhniki, 2012. — 340 s.
10. Savycjka Gh. V. Ekonomichnyj analiz dijalnosti pidpryjemstva: navch. posibnyk. — 3-tje vyd., vypr. i dop. — K.: Znannja, 2007. — 668 s.
11. Moshensjkyj S. Z., Olijnyk O. V. Ekonomichnyj analiz: Pidruchnyk / F. F. Butynecj (vidp. red.). — 2-ghe vyd., dopovn. i pererob. — Zhytomyr: PP «Ruta», 2007. — 704 s.
12. Mnykh Je. V. Ekonomichnyj analiz dijalnosti pidpryjemstva: Pidruchnyk. — K., 2008. — 513 s.
13. Frolova L. V. Metodychni pidkhody do ocinjvannja ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva / L. V. Frolova, O. V. Rozhenko // Aktualjni problemy ekonomiky. — 2016. — № 3. — S. 199–209.

Даллакян Светлана Аркадьевна

кандидат экономических наук, научный сотрудник

Институт экономики Национальной академии наук Армении

Dallakyan Svetlana

Degree of Doctor Philosophy (PhD) in Economics, Research

Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Armenia

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4762

КЛАСТЕРИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ АРМЕНИИ

CLUSTERING ECONOMICS AND PROSPECTS OF ARMENIA

Аннотация. В статье представлено понятие инновации как объекта исследований в экономической теории и теории управления, относится к наиболее молодым теоретическим и практическим направлениям. Сфера инноваций считается довольно актуальной, что подтверждается наиболее высоким уровнем мотивации и внимания к данному направлению во многих государствах с высокоразвитой экономикой. В данной статье рассматриваются понятие и виды инновационных кластеров, описываются структурные особенности и международный опыт реализации кластеров, влияние последних на повышение конкурентоспособности экономических систем. В статье рассматривается Глобальный индекс инноваций в странах Евразийского экономического союза (далее ЕАЭС). В результате данного исследования выявляется необходимость применения кластеров в качестве инструментов построения инновационной, наукоемкой экономики и национальной инновационной системы. В нынешних условиях Республики Армения данный подход может стать довольно эффективным и стимулирующим шагом в направлении обеспечения динамичного развития национальной экономики. Данное исследование определяет идею необходимости и условий применения кластеров как инструментов для построения национальной инновационной системы Республики Армения, ее перспективного развития экономики и решения широкого спектра социально-экономических задач. Таким образом, перспективные и реальные способы кластеризации РА относятся биотехнологий, фармацевтики, информационных технологий, образование и туризм.

Ключевые слова: инновационная экономика, кластер, Глобальный индекс инноваций, информационные технологии, национальная конкурентоспособность, кластеризация, кластерная инициатива.

Summary. In article illustrate the notion of innovation as an object of studies of the economic theory and theory of management refers to the youngest theoretical and practical areas of focus. The sphere of innovations is quite relevant now which is confirmed by the highest level of motivation and attention to this area of focus in many large and small countries with highly developed economy. This manuscript discusses the definition and types of innovative clusters, describes the structural features and international experience of implementing clusters and the impact of the latter on increasing the competitiveness of economic systems. The article discusses the Global Innovation Index in the countries of the Eurasian Economic Union (EAEU). Certain options and areas of focus for functioning of innovative clusters in the Republic of Armenia are specified, in particular in the jewelry industry, and in the industry of flower growing. As a result of this study, a need is found to apply clusters as instruments of building an innovative, high tech economy and the national innovative system. In the present conditions of the Republic of Armenia, this approach may become quite effective and a stimulating step towards providing dynamic development of the national economy. This study identifies the idea of the necessity and conditions for the use of clusters as tools for building the national innovation system of the Republic of Armenia, as a promising direction for the development of the economy and solving a wide range of socio-economic problems. In this way, promising and realistic ways of clustering RA include biotechnology, pharmaceuticals, information technology, education and tourism.

Key words: innovation economy, cluster, Global innovation index, information technology, national competitiveness, clustering, cluster initiative.

Постановка проблемы. В условиях интеграции экономических систем и усилении процессов глобализации выявляется необходимость перехода от малоэффективного выравнивания темпов экономического развития регионов, к формированию условий, стимулирующих развитие конкурентных преимуществ региональных экономических систем на инновационной основе. Несмотря на протекающие в мире процессы глобализации, инновационная активность стремится к локализации.

Ключевым фактором роста, развития и повышения конкурентоспособности экономики является ее инновационность. Уровень инновационности определяет возможности дальнейшего экономического развития страны и диверсификации экспортируемой продукции. В современных условиях инновационный потенциал развитых стран измеряется многими индексами, которые охватывают различные показатели, характеризующие страны. Индексами, отражающими реальный потенциал стран, являются наиболее развитые и широко распространенные три GII-BCG, ICI и GII-INSEAD. Глобальный индекс инноваций [2, с. 23] (далее — ГИИ) выпускается с 2007 года французской бизнес-школой INSEAD в соавторстве с Корнельским университетом (Cornell University) и Всемирной организацией интеллектуальной собственности (World Intellectual Property Organization). В 2018 году ГИИ был рассчитан как среднее двух субиндексов: субиндекс инновационных затрат (позволяет оценивать элементы национальной экономики, в которых воплощена деятельность в сфере инноваций) и субиндекс инновационных результатов (отражает фактические результаты такой деятельности).

Как видно из рис. 1, в странах ЕАЭС, Республика Армения занимает второе место после России, что подтверждает ее инновационный потенциал.

Анализ последних исследований и публикаций. Эмпирические исследования показывают, что инновационные процессы протекают наиболее активно в кластерах локализованных сетевых структурах, объединяющих компании, научные, государственные и иные организации [6]. Одним из механизмов для повышения инновационного потенциала страны и отдельных территорий, а также роста их конкурентоспособности является применение политики, направленной на формирование кластеров. Кластеры в XXI веке становятся главным структурообразующим элементом мирового рыночного пространства, являясь гибридной конструкцией и занимая промежуточное положение между иерархией и рынком. С одной стороны, кластеры имеют открытые границы для привлечения новых участников, подвижную внутреннюю структуру и способность к быстрой реконфигурации. С другой стороны, они хорошо интегрированы — вокруг совместной проектной идеи и координирующей работы сетевых платформ. Понятие «кластер» впервые было введено в оборот американским экономистом Майклом Портером в 1990 году. Данную категорию он рассматривал в рамках своей работы, в которой он связал конкурентоспособность национальной экономики с системой взаимодействия фирм. На основе этой работы, М. Портер дал следующее определение: «Под кластером принято понимать группу географически сконцентрированных взаимозависимых компаний и институтов, функционирующих в определенной области и связанных между собой общностью и взаимодополняемостью» [3, с. 1]. Кластеры — группы

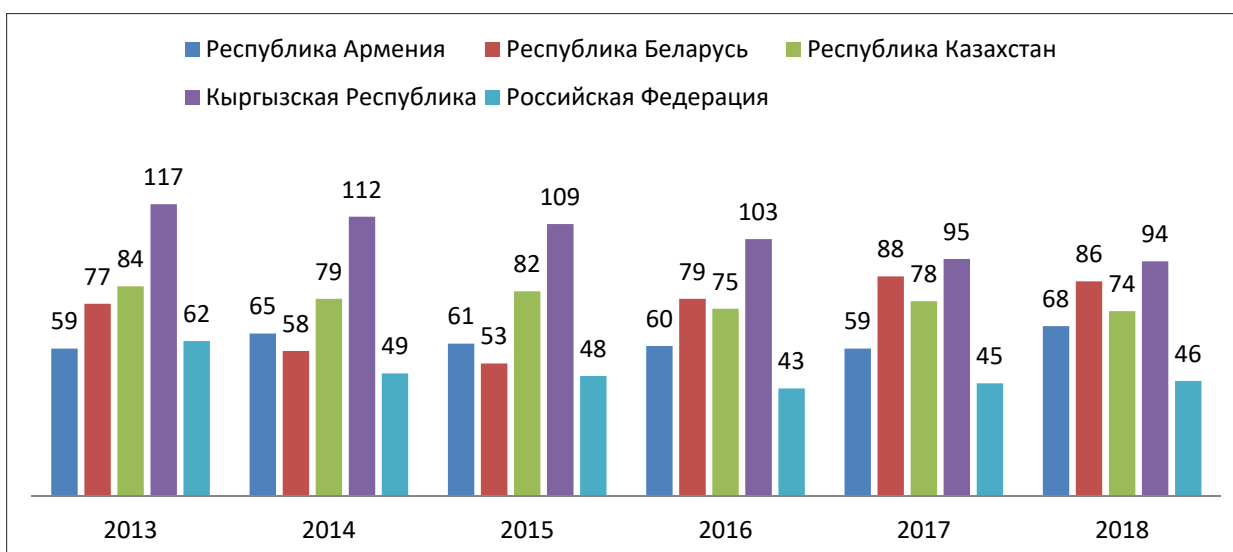

Рис. 1. Позиции государств — членов ЕАЭС в рейтинге Глобального индекса инноваций за 2013–2018 гг. [11]

организаций, связанных отношениями территориальной близости и функциональной зависимости в сфере производства продукции, ее реализации или потребления ресурсов, — в последнее время заняли особую нишу в пространстве объектов экономического анализа и синтеза [8, с. 7]. Современные кластеры необходимо рассматривать в трех аналитических ракурсах [8]: 1) как особый тип производственных агломераций; 2) как особый тип сетевых структур (инновационные экосистемы) и 3) как особый тип бизнес-проектов, основанный на коллективных действиях их участников (кластерная инициатива).

Формулировка целей статьи. Цель статьи доказать необходимость кластеризации экономики и представить перспективы кластеризации для Республики Армения.

Рассматривая инновационные кластеры как центры наукоемкого инновационного развития, процессы их создания и функционирования, покажем условия и возможности для создания инновационных кластеров в Республике Армения.

Изложение основного материала. По нашему мнению наиболее высокоуровневой формой хозяйствования является системообразующий инновационно-активный промышленный кластер, под которым будем понимать совокупность взаимосвязанных между собой хозяйствующих субъектов различных сфер, объединенных едиными целями материальными, информационными и финансовыми потоками, разрабатывающих, владеющих и внедряющих в практическую деятельность глобально конкурентоспособные технологии, на основе которых обеспечивается системное развитие, обеспечивающее достижение целей на основе информационно-технологических / цифровых платформ для создания систем, а не отдельно взятых инновационных проектов/продуктов. Инновационный кластер — группы взаимосвязанных специализированных компаний в соответствующих отраслях, научных и государственных организаций, сконцентрированных в одной географической местности и проводящие совместную работу, несмотря на конкуренцию. Научные исследования доказывают их эффективность и демонстрируют, что фирмы, расположенные подобным образом и функционирующие в таких условиях, создают больше рабочих мест, осуществляют больше налоговых платежей и выплачивают более высокую заработную плату сотрудникам. В частности, об этом свидетельствует опыт США и Швеции [1]. Очевидно, что научная трактовка исследуемого понятия зависит от набора ключевых признаков, присущих тому или иному кластеру. В этой связи правомерно выделить следующие их типы [7, с. 18–19]:

- территориальные кластеры (индустриальные округа, полюса роста, промышленные узлы) имеют общий признак — пространственную близость экономических субъектов, которые взаимодействуют и взаимодополняют друг друга в родственных и сопутствующих отраслях промышленности на определенной территории
- промышленные кластеры представляют собой группу субъектов хозяйствования, экономически связанных потоками товаров и услуг, которые более развиты и стабильны между участниками, чем с иными товаропроизводителями.
- инновационные кластеры — совокупность предпринимательских и инновационных сетей, в которых происходит обмен знаниями и информацией, взаимное обучение, генерация и распространение инноваций.

Российский и советский экономист А. Г. Аганбегян в одном из своих интервью подчеркивает необходимость формирования некоторых кластеров, способных ускорить экономическое развитие Армении. Он, в частности, указывает на использование кластерного подхода для развития сектора информационных технологий, агропромышленности, ювелирного дела, химической промышленности, производстве электрических кабелей (на основе применения меди и молибдена), а также создания энергетического кластера [4].

Анализ процессов кластеризации в мире позволил определить их особенности, которые целесообразно учитывать при формировании инновационных кластеров в Республике Армения:

- ключевые факторы реализации кластерных инициатив — высокий уровень доверия компаний к органам власти, после «бархатной революции», а также наличие социальных, политических и экономических условий. Среди отрицательных факторов обращается внимание на низкий уровень малого и среднего предпринимательства (% ВВП) [5, с. 56], недостаток специалистов в области кластерного развития и др. Остаются нерешенными и другие проблемы: несовершенство законодательной базы, регламентирующей деятельность кластеров, отсутствие действенной системы государственной поддержки кластерных инициатив.
- учитывая тот факт, что в западноевропейской практике появляется все больше трансграничных и транснациональных кластеров, целесообразно развивать данные модели с участием армянских субъектов хозяйствования. Например, в рамках ЕАЭС — кластеры информационно-коммуникационных технологий, биотехнологий, фармацевтики, экотехнологий, творческой индустрии, информа-

ционные технологии, туризм, образование и др. В целом приоритетным направлением армянских кластеров прежде всего должен стать высокотехнологичный сектор экономики (био-, эко-, информационно-коммуникационные технологии, образовательная и творческая индустрия).

Формирование образовательного кластера заключается в создании платформы, которая позволит всем ее участникам — частным и международным организациям — инвестировать в образование в Армении и которая будет способствовать созданию благоприятных условий и необходимой инфраструктуры для реализации различных идей по единым прозрачным правилам. Очень важно, что кластер будет создаваться по принципу частно-государственного партнерства и что правительство Армении поддерживает эту инициативу, понимая ее значимость для страны: она позволит вырастить новое поколение, обладающее теми качествами и навыками, которые нужны для процветания в XXI веке. В этом направлении уже сделаны определенные шаги. Так, фонд Scholae Mundi поддерживает инициативу Teach for Armenia, которая является частью глобального проекта Teach for All [10].

А вот в сфере информационной технологии, компания «Армянский форум блокчейн» намерена создать в Армении технологический кластер, который станет «Кремниевой долиной» [9]. Создание подобного инновационного проекта в Армении, а также превращение всей территории страны в «кремниевую долину», ядром которой призван стать предлагаемый

Strategy Foundation проект, происходит на благодатной почве человеческого капитала Армении, ее развитого IT сектора и положительного имиджа страны, связанного с четким посланием правительства всему миру на развитие инноваций, технологий и разработку новых продуктов.

Выводы из данного исследования. Таким образом, данное исследование определяет идею необходимости и условий применения кластеров как инструментов для построения национальной инновационной системы Республики Армения, ее перспективного направления развития экономики и решения широкого спектра социально-экономических задач.

Перспективные и реальные способы кластеризации РА относятся биотехнологий, фармацевтики, информационных технологий, образование и туризм. В заключение отметим, что в качестве основного принципа активизации процесса формирования кластеров в Армении следует рассматривать принцип партнерства, который на практике найдет свое проявление в: создании новых институциональных структур, основанных на совместных бизнес-сетях или отношениях с различными социальными и экономическими партнерами; развитии государственно-частного партнерства, которое приведет к взаимодействию кластерных структур с органами власти в приоритетных и (или) социально значимых для национальной экономики проектах; формировании межкластерных сетей, выходящих за пределы национальных границ (трансграничное и транснациональное партнерство кластеров) и др.

Литература

1. Cluster Policy in Europe. A brief Summary of cluster policies in 31 European countries. — Jan. 2008 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.clusterobservatory.eu/upload/Synthesis_report_cluster_mapping.pdf (access date: 25.03.2015).
2. M. Delgado et al. Clusters and Entrepreneurship / J. Econ. Geogr. Vol. 10. — No 4. — 2010.
3. Porter, M. E. (2000). Location, competition, and economic development: Local clusters in a global economy. *Economic development quarterly*, 14(1), 15–34 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1177/089124240001400105>
4. Анисонян, Г. Аганбегян А.: Развитие страны — дело рук ее народа [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://noev-kovcheg.ru/mag/2014-04/4359.html>, свободный. — Загл. с экрана.
5. Даллакян С. А., Саргсян С. А. Анализ и совершенствования направлений государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в Республике Армения // *Лидерство и менеджмент*. — 2018. — Том 5. — № 2. — doi: 10.18334/lim.5.2.39082
6. Клейнер Г. Б. Предприятие в условиях неопределенности: риски, стратегии, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов. — М.: Экономика, 2007. — 343 с.
7. Рутко Д., Зарубежный опыт инновационных кластеров // *Журнал «Наука и инновации»*, N1(155), январь 2016 — Минск. — 76 с.
8. Смородинская Н. В. Территориальные инновационные кластеры: мировые ориентиры и российские реалии // Сборник докладов XIV Апрельской международной научной конференции по проблемам развития экономики и общества / Под ред. Е. Г. Ясина. М.: НИУ ВШЭ, 2013.

9. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://hightech.fm/2018/01/17/armenia-2>
10. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.idea.am/ru/media-about-us/2017/04/07/the-educational-cluster-will-be-an-open-ecosystem/>
11. Официальный сайт Глобального индекса инноваций [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalinnovationindex.org/>

References

1. Cluster Policy in Europe. A brief Summary of cluster policies in 31 European countries. — Jan. 2008 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: http://www.clusterobservatory.eu/upload/Synthesis_report_cluster_mapping.pdf (access date: 25.03.2015).
2. M. Delgado et al. Clusters and Entrepreneurship / J. Econ. Geogr. Vol. 10. — No 4. — 2010.
3. Porter. M. E. (2000). Location, competition, and economic development: Local clusters in a global economy. Economic development quarterly. 14(1). 15–34 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: <http://dx.doi.org/10.1177/089124240001400105>
4. Anysonian, H. Ahanbehian A.: Razvitye strany — delo ruk ee naroda [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: <http://noev-kovcheg.ru/mag/2014-04/4359.html>. svobodnyi.? Zahl. s ekra.
5. Dallakian S. A., Sarhsian S. A. Analiz y sovershenstvovaniya napravleni hosudarstvennoi podderzhky maloho y sredneho predprynimatel'stva v Respublyke Armeniya // Lyderstvo y menedzhment. — 2018. — Tom 5. — № 2. — doi: 10.18334/lim.5.2.39082
6. Kleiner H. B. Predpriyatye v usloviakh neopredelennosti: rysky, stratehyy, bezopasnost' / H. B. Kleiner, V. L. Tambovtsev, R. M. Kachalov. — M.: Ekonomika. 2007. — 343 s.
7. Rutko D.. Zarubezhnyi opyt ynnovatsyonnykh klasterov// Zhurnal «Nauka y ynnovatsyy». N1(155). yanvar' 2016-Mynsk. — 76 s.
8. Smorodynskaia N. V. Territorial'nye ynnovatsyonnye klastery: myrovye oryentyry y rossiyskiye realyy // Sbornyk dokladov XIV Aprel'skoi mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsyy po problemam razvityia ekonomyy y obschestva / Pod red. E. H. Yasyna. M.: NYU VShE. 2013.
9. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: <https://hightech.fm/2018/01/17/armenia-2>
10. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: <https://www.idea.am/ru/media-about-us/2017/04/07/the-educational-cluster-will-be-an-open-ecosystem/>
11. Ofytsyal'nyi sait Hlobal'noho yndeksa ynnovatsyi [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: <http://www.globalinnovationindex.org/>

Зейналова Нармина Ариф кызы
*докторант кафедры «Промышленная экономика и менеджмент»
Азербайджанского технического университета*
Zeynalova Narmina Arif
*Doctoral Student of the
Department «Industrial Economics and Management»
Azerbaijn Technical University*

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4708

**ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ
МОДЕРНИЗАЦИИ И СРЕДА ЕЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
В НЕФТЯНОМ СЕКТОРЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

**FORMATION OF A SYSTEM FOR STIMULATING
MODERNIZATION AND THE ENVIRONMENT FOR ITS ACTIVITIES
IN THE NON-OIL SECTOR OF INDUSTRY**

Аннотация. В статье анализируется проблема создания и организации процессов формирования системы стимулирования модернизации и среды ее деятельности в нефтяном секторе промышленности. Анализируются правовая база, возможные условия финансирования и направления государственной поддержки отраслей нефтяного сектора промышленности. Рассмотрены мероприятия предусмотренные по модернизации, развития местных брендов, применение международных стандартов промышленными предприятиями и получению международных сертификатов качества, изучено стимулирование создания ассоциаций по разным сферам промышленности, международных фондов и их влияние на развитие нефтяного сектора экономики.

Анализируется важность промышленных парков в современных экономических условиях. Выявлены предпосылки и основные этапы создания промышленных парков в Азербайджане. Определены основные и конкурентные особенности технопарков, условия и выгоды от инвестиций каждого участника проекта, реализация которых будет способствовать повышению эффективности функционирования индустриальных парков и обеспечению их положительного влияния на развитие народного хозяйства. Определено, что создание индустриальных парков способствует улучшению инвестиционного климата, реализации целого ряда инновационных возможностей и обеспечению здоровой конкурентной среды для ведения бизнеса. Все процессы модернизации в Азербайджане поощряются государством, регулируя налоги на промышленное производство и укрепляет ресурсный потенциал в ближайшей и средней перспективе. Индустриальные парки дают возможность провести серьезную технологическую революцию в республике, привлечь «умные» инвестиции, которые будут направлены на развитие технологий и модернизацию национального товаропроизводителя. Основными результатами создания индустриальных парков в Азербайджане могут быть: привлечение инвестиций; увеличение налоговых поступлений в бюджет; создание новых рабочих мест; создание экологически чистого промышленного производства; торможение образовательной и трудовой миграции населения и др.

Рассмотрена система стимулирования модернизации в нефтяном секторе промышленности на примере: «Azersun», «Atena», «Milla».

Ключевые слова: стимулирование, модернизация, нефтяной сектор промышленности, среда деятельности, возможности.

Summary. The article analyzes the problem of creating and organizing the processes of forming a system for stimulating modernization and the environment for its activities in the non-oil sector of industry. The legal base, possible financing conditions and the directions of state support of non-oil sector of the industry are analyzed. The measures envisaged for the modernization, development of local brands, the application of international standards by industrial enterprises and obtaining

international quality certificates are examined, the incentives for creating associations in various industries are studied. The role of international funds and their influence on the development of the non-oil sector of the economy was studied. The effectiveness of this kind of cooperation mainly depends on the degree of intensity of the parties. Is analyzed the importance of industrial parks in modern economic conditions. The background and the main stages of the creation of industrial parks in Azerbaijan were identified. And The main and competitive features of technology parks, the conditions and benefits from the investments of each project participant were determined. Proposals, the implementation of which will contribute to improving the functioning of industrial parks and ensuring their positive impact on the development of the national economy. Was determined that the creation of industrial parks contributes to the improvement of the investment climate, the realization of a whole range of innovative opportunities and the provision of a healthy competitive environment for business. All modernization processes in Azerbaijan are encouraged by the state, regulating taxes on industrial production and strengthens the resource potential in the near and medium term. Today, industrial parks provide an opportunity to carry out a serious technological revolution in the republic, to attract «smart» investments that will be directed to the development of technologies and the modernization of the national commodity producer. The main results of the creation of industrial parks in Azerbaijan can be: investment attraction; increase in tax revenues to the budget; the creation of new jobs; the creation of environmentally friendly industrial production; inhibition of educational and labor migration of the population, etc.

Next, we consider a system for stimulating modernization in the non-oil sector of the industry by the example of «Azersun», «Atena», «Milla».

Key words: stimulation, modernization, non-oil sector of the industry, activity environment, opportunities.

Постановка проблеми. Опережающее развитие нефтяного сектора промышленности в Азербайджане, было объявлено приоритетом на государственном уровне. С этой целью особое внимание уделяется вопросам инновационной деятельности и модернизации. С этой точки зрения характеристика процессов формирования системы стимулирования модернизации и среды ее деятельности в нефтяном секторе промышленности, выявление основных тенденций является актуальным вопросом.

Формулировка целей статьи. Целью работы является система стимулирования модернизации в нефтяном секторе промышленности.

Изложение основного материала. Формирование системы стимулирования модернизации в промышленности.

В Государственной программе «развития промышленности в Азербайджанской Республике на 2015–2020 годы», утвержденной распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 26 декабря 2014 года, как меры поощрения деятельности промышленных предприятий предусматриваются следующие: предоставление информационной поддержки промышленным предприятиям; разработка электронных ресурсов и печатных материалов стимулированного характера по инвестиционным возможностям промышленности; проведение круглых столов и научно-практических конференций; одобрение проведения тренингов внутри промышленных предприятий; организация работы регулярного осведомления местных производителей о промышленных продуктах, заказанных государственными предприятиями; проведение исследований о раз-

личных сферах промышленности и представление результатов местным компаниям; исследование международного опыта, с целью одобрения деятельности исследования и развития, осуществляемой промышленными предприятиями.

Как видно, в государственной программе по развитию промышленности в Азербайджанской Республике на 2015–2020 годы, отражены направления и средства модернизации. Так как для поддержки в подготовке первичных и вторичных информационных массивов, которые необходимы для инновационной деятельности промышленных предприятий, важно совершенствование информационных отношений на разных уровнях. Создание Информационной системы предприятия для обеспечения инновационной деятельности промышленных предприятий в обсуждаемой государственной Программе, расширяет возможности оценить и использовать аналогичный опыт зарубежных стран в процессах модернизации. Не случайно, что в государственной Программе по развитию промышленности в Азербайджанской Республике на 2015–2020 годы предназначены разработка и реализация комплексных мер по совершенствованию промышленной статистики.

В реализации изложенных мер наряду с другими организациями важную роль играют и разные фонды. Например, Фондом поощрения и экспорта инвестиций (AZPROMO) реализуются важные проекты с целью превосходного развития нефтяного сектора промышленности и ожидается, что данный процесс будет длительным. Этот фонд принимает близкое участие в модернизации предприятий, действующих в секторах экономики страны, и в том числе

в секторах, не относящихся к нефтяной промышленности, поддерживает предпринимателей в укреплении экспортного потенциала отрасли, расширении инвестиционных возможностей и реализации проектов сотрудничества, с целью стимулирования капитального вложения в обновление их материальной и технологической базы.

К основным направлениям деятельности фонда относятся следующие: формирование инвестиционного имиджа страны; предоставление различных услуг местным и иностранным инвесторам; привлечение инвесторов и ведение переговоров с ними; создание базы данных по инвестициям и экспортным возможностям; исследование возможностей региональной торговли (экспорта) для азербайджанского бизнеса; консалтинговые услуги и маркетинговые исследования для компаний, ориентированных на экспорт; пропаганда товарного знака «Azərbaycanda istehsal olunub» («Made in Azerbaijan») на международном уровне.

Как видно, Фонд поощрения и экспорта Инвестиций прямо и косвенно служит процессу формирования механизма стимулирования модернизации в сферах, относящихся к нефтяному сектору промышленности. По мнению специалистов, эффективность данной услуги будет зависеть от уровня сотрудничества и интенсивности взаимоотношений юридических и физических лиц с фондом, работающих в нефтяном секторе.

Исполнение информационно-консультационной службы в новом формате, должно учесть также создание методического обеспечения, способствующего однозначной оценке результатов данной службы, обеспечение участия в подготовке кадров для инфраструктурной сети, являющейся материально-технической сопровождающей всех этапов создания технологических инноваций и их другого характера, распространения и приобретения.

Особое внимание уделяется созданию промышленных парков и кварталов на уровне высшего государственного правительства, модернизации производственной инфраструктуры во всех регионах страны для расширения возможностей экономической и институциональной поддержек нефтяного сектора и его развития в промышленности.

Как уже было отмечено, в последнее время в Азербайджане предпринимаются систематические и регулярные меры в направлении создания промышленных парков. Результаты проведенных исследований создают уверенность в том, что промышленные парки и промышленные кварталы будут играть важную роль в инновационном развитии и модернизации нефтяного сектора промышленности.

«Создание промышленных парков в стране оказывает значительное влияние на развитие экономики страны, в частности, нефтяного сектора, модернизации экономики, формированию инновационной и наукоемкой экономики, расширение конкурентоспособного промышленного производства на основе высоких технологий, повышение привлекательности среды инвестиции, поддержку предпринимательства, расширение экспортной способности страны, а также повышение уровня занятости» [2, с. 177].

В то же время активная налоговая политика как инструмент развития (ресурса) на современном этапе, будет выполнять стимулирование инновационной деятельности, сохраняя при этом функцию фискальных функций налога [4, с. 81–82]. Иначе говоря, с точки зрения стимулирования процесса модернизации налоговая политика имеет реальную возможность.

Особое внимание уделяется созданию Фонда развития промышленности, с точки зрения совершенствования институциональной системы стимулирования модернизации обрабатывающей промышленности, а также ее нефтяного сектора в постсоветских странах,

С этой точки зрения представляют особый интерес мнения исследователей России, которые считают, что «формирование Фонда промышленности должно стать одним из приоритетных инструментов стимулирования модернизации обрабатывающих производств» [5, с. 58].

Существующая система стимулирования модернизации и эффективность ее деятельности в нефтяном секторе промышленности зависит от характера механизма финансового стимулирования. С этой точки зрения также не исключены реальности Азербайджана. Таким образом, в связи с тем, что финансирование научно-технической деятельности в Азербайджане за счет государственного бюджета осуществляется в базовой, программно-целевой и грантовой формах, система финансового стимулирования модернизации формируется в среде многофакторного воздействия.

Далеко не меньшую роль играет Фонд развития науки в стимулировании модернизации нефтяного сектора промышленности страны. Дело в том, что в Азербайджанской Республике основной целью деятельности этого Фонда является целевое финансирование в виде гранта научно-исследовательских программ и проектов, и других научных мероприятий фундаментального, прикладного и поисково-инновационного характера, приобретающего важное значение для государства и общества в области естественных, технических, гуманитарных и общественных

наук, представлених науковими організаціями, навчальними закладами, іншими відповідними організаціями та фізичними особами, стимулювання наукової діяльності вчених і створення для них вільної творчої можливості, збереження і розвиток науково-технічного потенціалу в Азербайджані шляхом здійснення заходів, передбачуваних удосконалення діяльності наукових підприємств і підтримуючих їх розвиток, ефективне використання цього потенціалу в розвитку економіки, підвищення ролі науки і техніки в розв'язанні важливих соціальних проблем і збільшення науково-інформаційних і інноваційних ресурсів держави [6].

Середина діяльності системи стимулювання модернізації в нафтовому секторі промисловості.

В останні роки в промислових сферах Азербайджану прискорилися процеси формування середовища ефективного діяльності системи стимулювання модернізації матеріально-технічної бази підприємств, особливо діючих в сферах, які стосуються її нафтового сектору. Тим не менше, слід шукати можливості для підвищення рівня відповідності потребам інноваційного розвитку середовища, визначити шляхи їх реалізації.

Аналіз матеріалів онлайн-опитувань, проведених з експертами таких компаній, як «Azersun», «Atena», «Milla», з метою оцінки ефективності системи стимулювання модернізації в сферах агропромислової промисловості Азербайджану (виробництво продуктів харчування, виробництво напоїв і т. д.), показує, що:

- в числі основних факторів стимулювання модернізації слід відзначити фінансове, кадрове і інфраструктурне забезпечення;
- пряма економічна ефективність процесів модернізації, передбачуваних удосконалення машин, пристроїв і обладнання, може бути перспективною в найближчому часі, навіть якщо це не дозволяє їй оплачувати свої витрати;
- забезпечення економічної доцільності і екологічної прийнятності в значительній

ступені залежить від рівня використання інформаційної підтримки держави;

- є доцільним проведення розрахунків для оптимізації компенсованої державою частини машин, пристроїв і обладнання, куплених підприємством, з висуненням вперед критерія підвищення економічної ефективності інновацій;
- слід розглянути можливості розширення сфери охоплення державних гарантій по кредитах;
- необхідно провести імітаційний експеримент для визначення основних параметрів режиму регулювання амортизаційних відрахувань, в тому числі прискорення амортизаційних відрахувань для підтримки процесів модернізації на підприємствах.

Висновки з даного дослідження. З точки зору забезпечення необхідної ефективності процесів модернізації в нафтовому секторі промисловості повинна бути підвищена роль податкової політики, процеси модернізації повинні більш активно поощрятися шляхом регулювання податків на промислове виробництво державою, необхідно приймати заходи для зміцнення ресурсного потенціалу в найближчій і середньотерміновій перспективі. Для реалізації можливостей покращення середовища діяльності в нафтовому секторі промисловості системи, що знаходиться на етапі стимулювання модернізації, слід віднести: розкриття можливостей спільного стимулювання диверсифікації інноваційної діяльності і промислового виробництва; забезпечення спільного участя промислового комплексу, банківсько-промислового капіталу і науково-дослідницьких центрів в визначенні технологічних пріоритетів модернізації; розробка сценаріїв розвитку з використанням імітаційних моделей, охоплюючих технологічні платформи і карти, експертні оцінки і прогнози розвитку високотехнологічних сфер; підтримка механізму кооперації відповідних підприємств з метою формування промислово-інноваційних кластерів в різних регіонах.

Литература

1. Государственная программа развития промышленности в Азербайджанской Республике на 2015–2020 годы, утвержденная распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 26 декабря 2014 года.
2. Гаджиев Ф. Ш. Анализ и оценка национальных направлений модернизации бизнеса // Азербайджанский налоговый журнал, 2015. — № 1 (121). — С. 171–182, С. 177.
3. Гаджиев А. В., Гамидова Л. А. Механизм государственного стимулирования модернизации промышленности в Азербайджане // Wschodnio Europejskie Czasopismo naukowe. Варшава, 2016. — том 7. — № 4. — С. 15–17.
4. Мусаев А. Ф. Модернизация и налоговая политика активов. Азербайджанский налоговый журнал, 2012. — № 6. — С. 71–84, С. 81–82.
5. Мазилев Е. А. Инструменты стимулирования модернизации обрабатывающих производств в регионах // Проблемы развития территорий, 2016. — Вып.4(84). — С. 47–60, С. 58.
6. Утвержденный Указом Президента Азербайджанской Республики от 19 февраля 2010 года Указом Фонда развития науки при Президенте Азербайджанской Республики. — Баку, 2010.

References

1. Hosudarstvennaia prohramma razvytyia promyshlennosty v Azerbaidzhanskoi Respublyke na 2015–2020 hody, utverzhdennaya rasporyazhenyem Prezydenta Azerbaidzhanskoi Respublyky ot 26 dekabria 2014 hoda.
2. Hadzhyev F. Sh. Analyz y otsenka natsyonalnykh napravleniy modernyzatsyy byznesa // Azerbaidzhanskyi nalohovyy zhurnal, 2015. — № 1 (121). — S. 171–182, S. 177.
3. Hadzhyev A. V., Hamydova L. A. Mekhanyzm houdarstvennoho stymulyrovanyia modernyzatsyy promshlennosty v Azerbaidzhane // Wschodnio Europejskie Czasopismo naukowe. Varshava, 2016. — tom 7. — № 4. — S.15–17.
4. Musaev A. F. Modernyzatsyia y nalohovaia polytyka aktyvvov. Azerbaidzhanskyi nalohovyy zhurnal, 2012. — № 6. — S. 71–84, S. 81–82.
5. Mazylov E. A. Ynstrumenty stymulyrovanyia modernyzatsyy obrabatyvaiushchykh proyzvodstv v rehyonakh // Problemy razvytyia terrytoryi, 2016. — Вып.4(84). — S. 47–60, S. 58.
6. Utverzhdennyi Ukazom Prezydenta Azerbaidzhanskoi Respublyky ot 19 fevralia 2010 hoda Ukazom Fonda razvytyia nauky pry Prezydente Azerbaidzhanskoi Respublyky. — Baku, 2010.

Мрихіна Олександра Борисівна

доктор економічних наук, доцент

Національний університет «Львівська політехніка»

Мрыхина Александра Борисовна

доктор экономических наук, доцент

Национальный университет «Львовская политехника»

Mrykhina Oleksandra

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-0567-2995

Данилович Тарас Богданович

кандидат економічних наук, доцент

Національний університет «Львівська політехніка»

Данилович Тарас Богданович

кандидат экономических наук, доцент

Национальный университет «Львовская политехника»

Danylovych Taras

PhD in Economics, Associate Professor

Lviv Polytechnic National University

Гавриляк Анатолій Степанович

кандидат технічних наук, доцент

Національний університет «Львівська політехніка»

Гавриляк Анатолий Степанович

кандидат технических наук, доцент

Национальный университет «Львовская политехника»

Havryliak Anatolii

PhD in Technical Sciences, Associate Professor

Lviv Polytechnic National University

Міркунова Тамара Ігорівна

аспірант кафедри економіки підприємства та інвестицій

Національного університету «Львівська політехніка»

Миркунова Тамара Игоревна

аспирант кафедры экономики предприятия и инвестиций

Национального университета «Львовская политехника»

Mirkunova Tamara

Graduate Student of the Department

of Economics of Enterprises and Investments

Lviv Polytechnic National University

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4710

**ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ
ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ**

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ЭТАПА РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ УКРАИНЫ

FEATURES OF ECONOMIC ENTITIES INNOVATIVE ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF THE MODERN STAGE DEVELOPMENT INNOVATION IN INFRASTRUCTURE OF UKRAINE

Анотація. Статтю присвячено проблематиці інноваційної діяльності суб'єктів господарювання у контексті сучасного етапу розвитку інноваційної інфраструктури України, позначеного впливом економіки знань. Парадигма відкритих інновацій свідчить про те, що у світі переважна більшість перспективних інноваційних технологій розробляється за допомогою таких об'єктів інноваційної інфраструктури, як: заклади вищої освіти та наукові установи, технологічні парки, науково-виробничі комплекси, тощо. Одним із ключових чинників ринкового успіху виробничих підприємств нині є налагодження взаємодії із означеними об'єктами, придбання й освоєння технологій, розроблених у їхніх межах. На сучасному етапі інноваційна активність учасників інноваційної інфраструктури характеризується рівнем їх знанневого потенціалу. Зважаючи на означене, набуває актуальності потреба аналізування стану і перспектив розвитку інноваційної діяльності суб'єктів господарювання України, результати якого в подальшому можуть бути корисними для удосконалення вітчизняної інноваційної інфраструктури та формування візії інноваційного процесу, яка відповідатиме вимогам часу. У статті реалізовано низку завдань: оцінено передумови інноваційної діяльності в Україні за допомогою міжнародних рейтингів і порівнянь, проаналізовано основні результати інноваційної діяльності суб'єктів господарювання за секторами її провадження, розглянуто стан фінансування інноваційної діяльності в Україні тощо. Теоретична цінність статті полягає у виокремленні характерних особливостей інноваційної діяльності суб'єктів господарювання та відображенні їхнього впливу на розвиток інноваційної інфраструктури в Україні. Прикладну цінність роботи становить виділення основних напрямків підвищення ефективності інноваційної діяльності суб'єктів господарювання у контексті сучасного етапу розвитку інноваційної інфраструктури України.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна інфраструктура, науково-дослідна робота, дослідно-конструкторська розробка.

Аннотация. Статья посвящена проблематике инновационной деятельности субъектов хозяйствования в контексте современного этапа развития инновационной инфраструктуры Украины, обозначенного влиянием экономики знаний. Парадигма открытых инноваций свидетельствует о том, что в мире подавляющее большинство перспективных инновационных технологий разрабатывается при помощи таких объектов инновационной инфраструктуры, как: учреждения высшего образования и научной деятельности, технологические парки, научно-производственные комплексы и т.п. Одним из ключевых факторов рыночного успеха производственных предприятий нынче является налаживание взаимодействия с данными объектами, приобретение и освоение технологий, в них разработанных. На современном этапе инновационная активность участников инновационной инфраструктуры характеризуется уровнем их знаниевого потенциала. Учитывая отмеченное, приобретает актуальность потребность анализирования состояния и перспектив развития инновационной деятельности субъектов хозяйствования в Украине, результаты которого в дальнейшем могут быть полезны для совершенствования отечественной инновационной инфраструктуры и формирования визии инновационного процесса. В статье реализован ряд задач: оценены предпосылки инновационной деятельности в Украине с помощью международных рейтингов и сравнений, проанализированы основные результаты инновационной деятельности субъектов хозяйствования по секторам ее реализации, рассмотрено состояние финансирования инновационной деятельности в Украине. Теоретическая ценность статьи состоит в выделении характерных особенностей инновационной деятельности субъектов хозяйствования и отражении их влияния на развитие инновационной инфраструктуры в Украине. Прикладную ценность работы составляет выделение основных направлений повышения эффективности инновационной деятельности субъектов хозяйствования в контексте современного этапа развития инновационной инфраструктуры Украины.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационная инфраструктура, научно-исследовательская работа, инженерно-конструкторская разработка.

Summary. The article is devoted to the economic entities problematics of innovation activity in the context of modern stage development innovation in infrastructure of Ukraine, marked by the influence of the knowledge economy. The open innovation paradigm suggests that the vast majority of promising innovative technologies in the world are developed with the help of such innovation infrastructure facilities as: higher education and research institutions, technology parks, research and production complexes, etc. One of the key factors for manufacturing enterprise market success nowadays appears to be the establishment of interaction with the marked objects, obtaining and mastering the technologies developed in them. At the present stage, the innovation activity of the participants in the innovation infrastructure is defined by the level of their knowledge potential. Considering the above, the need to analyze the state and prospects for the economic entities innovation activities development in Ukraine becomes relevant and the results of which may later be useful for improving the domestic innovation infrastructure and forming the vision of the innovation process. The article implements a number of tasks: the prerequisites of innovation activity in Ukraine are assessed with the assistance of international rankings and comparisons, the main results of innovation activities of economic entities by sectors of its implementation are analyzed, and the state of financing innovation activities in Ukraine is considered. The theoretical value of the article is to highlight economic entities distinguishing features of the innovation activities and reflect their influence on the development of innovation infrastructure in Ukraine. The applied value of the work is the selection of the main directions for economic entities to improve innovation activities efficiency in the context of modern stage development innovation in infrastructure of Ukraine.

Key words: innovation activity, innovation infrastructure, research work, engineer-construction development.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В останні роки світова економіка характеризується прискореними темпами розвитку інноваційних процесів, які істотно змінюють її вектор. Більшість подій і явищ, які визначають хід IV Промислової революції, актуалізують цінність знанневого потенціалу. Саме знання, які стають джерелами нових форм організації бізнесу та економічного зростання, нині характеризують інноваційну активність країн світу. Нові знання, що трансформуються в уміння та уречевлюються в інноваційних технологіях, є основою підвищення ефективності взаємодії суб'єктів у межах інноваційних інфраструктур країн, та, відповідно, мультиплікатором розвитку життєдіяльності та добробуту людей.

Сучасна парадигма відкритих інновацій свідчить про те, що переважну більшість перспективних інноваційних технологій розробляють в межах таких об'єктів інноваційних інфраструктур, як заклади вищої освіти та наукові установи, технологічні парки, науково-виробничі комплекси, бізнес-акселератори тощо, на відміну від спеціалізованих лабораторій та відділів науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок (НДДКР) промислових підприємств. Тому, одним із ключових чинників ринкового успіху виробничих підприємств нині є налагодження взаємодії із означеними об'єктами, придбання й освоєння технологій, у них розроблених.

Підвалиною для покращення чинної інноваційної інфраструктури та розроблення стратегічних пріоритетів інноваційного поступу України є встановлення сучасних особливостей провадження інноваційної діяльності вітчизняними суб'єктами господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання означеної проблеми, виділення невирішених раніше частин. Вивченню трендів інноваційного процесу в Україні присвячено праці [2; 13; 16; 19; 24–25], дослідженню інноваційної активності вітчизняних підприємств приділили увагу вчені у роботах [11–12; 14; 17–18], розробленню проблематики інноваційної інфраструктури держави — [3; 15; 22–23; 31; 33]. Результати опрацювання означеної теми з позицій міжнародного середовища висвітлено у джерелах [1; 20–21]. З-поміж зарубіжних вчених, котрі присвятили свої дослідження темі діяльності суб'єктів господарювання у контексті інноваційної інфраструктури та досвід яких може бути корисним для умов України, слід виділити [29; 34–35]. Позаяк продемонстровані вченими і практиками результати за проблематикою розвитку інноваційної діяльності характеризуються певною фрагментарністю. Актуальним залишається питання встановлення особливостей інноваційної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання у контексті сучасного етапу розвитку інноваційної інфраструктури, позначеного впливом економіки знань.

Встановлення особливостей інноваційної діяльності суб'єктів господарювання в Україні є основою для удосконалення її інноваційної інфраструктури та формування візії інноваційного процесу, що відповідатиме вимогам часу.

Постановка завдання. Метою цієї наукової роботи є встановлення особливостей інноваційної діяльності суб'єктів господарювання у контексті сучасного етапу розвитку інноваційної інфраструктури України.

Для досягнення означеної мети поставлено низку завдань (зокрема, оцінити передумови інноваційної діяльності в Україні за допомогою міжнародних рейтингів і порівнянь, проаналізувати основні результати інноваційної діяльності суб'єктів господарювання за секторами її провадження, розглянути стан фінансування інноваційної діяльності в Україні тощо), виконуючи які, встановлено характерні особливості інноваційної діяльності суб'єктів господарювання та відображено їхній вплив на розвиток інноваційної інфраструктури в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У «Доповіді про людський розвиток» (*Human Development Report*) зазначено, що вперше понад півтора останніх століття валовий обсяг виробництва Бразилії, Індії та Китаю як сучасних провідних економік, що розвиваються, наблизився до сукупного ВВП найрозвиненіших країн світу — Німеччини, США, Канади, Великої Британії, Італії та Франції. У документі спрогнозовано, що до 2050 р. у світовому виробництві частка Бразилії, Індії та Китаю сягне позначки 40% [30]. Отже, окреслилася тенденція до зміни парадигми домінування країн у світовому економічному просторі. Це свідчить про перспективи змін як у балансі світової економіки, так і на рівні інноваційного процесу кожної країни зокрема. Очевидно, зазначене сприятиме тому, що диктування засад стратегічного інноваційного розвитку буде притаманним не тільки для інноваційно провідних країн світу, а й для інших країн, які створюють свою додану цінність у межах міжнародного інноваційного процесу.

Нині жодна з розвинених країн світу не може провадити інноваційну діяльність в усіх сферах з об'єктивних причин — кожна країна володіє лише своїм, специфічним, часто обмеженим переліком ресурсів. Тому, Україна, як країна, котра розвивається, має шанс стати частиною глобального світового прогресу завдяки підвищенню ефективності інноваційної діяльності на основі притаманного для неї ресурсного потенціалу.

Промисловість — каталізатор розвитку інших галузей, однією з її основ є розвиток науково-технічної діяльності суб'єктів господарювання. За показником кількості вчених, як головних носіїв знанневого капіталу та рушіїв науково-технічної діяльності, Україна входить до першої десятки лідерів світу. Однак, наявний показник приросту ВВП України за рахунок впровадження нових технологій є меншим за 1%, тоді як у розвинених країнах світу він становить 60–90% [6; 28]. Неоднозначність ситуації зумовлює дослідження її причин. Для цього

розглянуто міжнародні рейтинги інноваційної активності України на тлі країн світу, що базуються на методології агрегування різномірних показників предметної сфери.

За підсумками економічного розвитку у 2018 р., озвученими під час Всесвітнього економічного форуму в Давосі, Україна опинилася у переліку країн, рівень економіки яких повільно знижується. Агресія з боку Російської Федерації, накопичені зовнішні та внутрішні дисбаланси економічного розвитку тощо призвели до того, що Україна перебуває на 83-тій сходинці зі 140 країн — між Домініканською Республікою і Македонією [27].

За Індексом глобальної інноваційності (ІГІ), 2018 року Україна посіла 43-тє місце з-поміж 126 країн світу проти 50-го місця у 2017 р. За складовою «результативність знань і технологій», у 2018 р. Україні належало 27-ме місце [28].

За складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності (ІГК), в Україні порівняно діаметральні позиції. Зокрема, Україні належить 131-ше місце у субіндексі «макроекономічна стабільність» та 110-те за «інституціями», позаяк 46-те місце у субіндексі «вміння», оскільки українці традиційно надають великого значення вищій освіті та розвитку інтелекту, 47-ме місце за «ємністю ринку», що вказує на відкритість і привабливість ринку України на міжнародній арені. За «інноваційною спроможністю» Україна посідає 58-ме, а за «застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій» — 77-ме місце в рейтингу [27]. Показники, які свідчать про інноваційний потенціал, вказують на перспективи у сфері науково-технічного та технологічного розвитку України та водночас залишаються неактивізованими.

Поширення технологій на основі мережі Інтернет є ознакою переходу суспільства від індустріальної стадії розвитку до інформаційної. До всесвітньої мережі підключено понад 40% населення світу. Першість у світі за чисельністю інтернет-аудиторії протягом останніх п'яти років належить Китаю. У континентальному аспекті поширення мережі сягає 75% в Європі, 66% — у Північній і Південній Америці, 45% — у країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону та близько 25% в Африці [32]. Інтернет використовують понад 15,3 млн. осіб України [32], що складає 49,8% дорослого населення країни. За цим показником Україна входить до десятки «інтернет-країн» Європи. Показник користування Інтернетом у європейському сегменті становить 3%, українці на 33-му місці у світі [10; 27].

Відповідно до Індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), у 2017 р. Україна посіла 79-ту позицію серед 176 країн світу,

у 2016 р. — 78-му [32]. Наведені показники вказують на недостатній рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні, порівняно із таким, що йому належало би бути, зважаючи на наявний знанневий та інноваційний потенціал країни у цій сфері.

В Україні спостерігається зменшення обсягів НДДКР: протягом 1996–2016 рр. від 1,38 до 1,0% ВВП. Загрозливою є товарна структура українського експорту: його обсяги формуються переважно за рахунок сировинних галузей, на відміну від розвинених країн, у яких 85–90% приросту ВВП забезпечує виробництво та експорт наукомісткої продукції.

Частка України на ринку високотехнологічної продукції, оцінена загальна ємність якого — 2,5–3 трлн. дол. США, становить близько 0,05–0,1%. Це свідчить про те, що Україна перебуває у технологічній залежності від розвинених країн світу. Зокрема, в 2015 р. імпорт високотехнологічних товарів в Україну становив 2341,4 млн. дол. США, (6,5% загального обсягу). В його структурі домінує електроніка (782,8 млн. дол. США), хімічні вироби (404 млн. дол. США) і неелектрична техніка (371,2 млн. дол. США). Протягом аналізованого періоду український експорт високотехнологічних товарів становив лише 2,35% сукупного обсягу [10] (тут і далі проведено аналіз на підставі даних статистичного спостереження Державної служби статистики України, періодичність якого становить щодвароки).

Особлива небезпека для економіки України спричинена насамперед наростанням технологічного старіння виробництв, необхідністю швидкого охоплення ринків і збереження науково-технічного потенціалу країни. Структура промислового виробництва України не створює стимулів для інноваційно-технологічного розвитку країни.

Упродовж 2017 р. наукові та науково-технічні роботи в Україні виконували 963 організацій (59392 науковці) 15,2% з яких належали до сектору вищої освіти, 45,8% — до державного сектору економіки, 39,0% — до підприємницького [5; 8]. У 2017–2018 рр. в Україні був 661 заклад вищої освіти (ЗВО) I–IV рівня акредитації [4], з яких понад половину мають право здійснювати НДДКР. Це свідчить про значний науково-технічний та науково-технологічний потенціали вітчизняного сектору вищої освіти і науки, а отже, про спроможність здійснювати НДДКР, продукувати технології та передавати їх в бізнес.

Протягом 2010–2017 рр. питома вага організацій, що виконували наукові та науково-технічні роботи у секторі вищої освіти, у загальній кількості організацій зростає: від 13,7% у 2010 р. до 15,2% у 2017

р. На противагу цьому, зменшується питома вага організацій, що виконували роботи у підприємницькому секторі: від 46,8% у 2010 до 39,0% у 2017 р. [7]. Зазначене відображає тенденцію зростання науково-технологічного потенціалу вітчизняних ЗВО та підвищення ролі їх інноваційної діяльності як повноцінних суб'єктів інноваційної інфраструктури.

Водночас, хоч Україну традиційно вважають державою з вагомим науковим потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвинутою системою підготовки кадрів [8, с. 17], у 2017 р. частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення становила 0,58%, серед них дослідників — 0,37% [8, с. 28], що є одним із найнижчих показників серед розвинених європейських країн. За даними Євростату, у 2017 р. найвищою частка була у Фінляндії (3,21% і 2,35%), Австрії (3,10% і 1,92%) та Швеції (2,97% і 2,33%); найнижчою — у Румунії (0,53% і 0,33%), Кіпрі (0,83% і 0,61%), Польщі (1,0% і 0,75%) та Болгарії (1,0% і 0,65%) [7, с. 33].

Останніми роками науково-технічний потенціал України перебуває у стані «виживання», замість оновлення та увідповіднення до запитів сучасного ринку. Нині менше від третини вітчизняних докторів і кандидатів наук України працюють безпосередньо в науковій сфері. Тому на створення нових видів виробів, технологій, сортів рослин, порід тварин, видів матеріалів у 2017 р. було спрямовано близько чверті усієї сукупності наукових та науково-технічних робіт. Залишається потреба у збільшенні цієї частки та стимулюванні участі вчених з наукових установ та університетів у інноваційних процесах усіх галузей. Угруповані показники забезпечення наукової та науково-технічної діяльності в Україні наведено у табл. 1.

Оцінювання масиву статистичних даних вказує на те, що здійсненню суб'єктами господарювання наукової та науково-технічної діяльності притаманна спадна тенденція. Динаміка кількості і складу виконавців НДДКР в Україні характеризуються негативним трендом: на підприємствах та в організаціях, які здійснювали НДДКР, кількість виконавців таких робіт на початок 2018 р. становила 94,3 тис. осіб (з урахуванням сумісників та осіб, котрі працюють за договорами цивільно-правового характеру), з яких 63,0% — дослідники, 9,7% — техніки, 27,3% — допоміжний персонал [5].

Відносно 2017 р. загальна чисельність виконавців скоротилася на 3,638 тис. осіб, у тому числі кількість дослідників зменшилася на 4302, тоді як чисельність допоміжного персоналу зросла на 1520 осіб.

Таблиця 1

Показники забезпечення інноваційної діяльності в Україні (2010–2017 рр.)

Показники, од. вимірювання	Роки, зміна показника відносно попереднього звітного періоду*										
	2010	2013	%	2014	%	2015	%	2016	%	2017	%
Здійснення суб'єктами господарювання наукової і науково-технічної діяльності, за секторами											
Разом, од., у т.ч.:	1303	1143	-12,27	999	-12,59	978	-2,1	897	-8,28	821	-8,47
Державний сектор, од.	514	456	-11,28	419	-8,11	433	3,34	410	-5,31	403	-1,7
Підприємницький сектор, од.	610	507	-16,88	422	-16,76	394	-6,63	357	-9,39	321	-10,08
Сектор вищої освіти, од.	178	180	1,12	158	-12,22	151	-4,43	168	11,25	157	-6,54
Приватний неприбутковий сектор, од.	1	0	-100	0	0	0	0	0	0	0	0
Кількість промислових підприємств, що провадили інноваційну діяльність, за напрямками											
Разом підприємств, од., у т.ч. витрачали кошти на:	1462	1356	-7,25	927	-31,63	824	-11,11	X	X	759	-7,88
Внутрішні НДР, од.	224	240	7,14	178	-25,83	151	-15,16	X	X	130	-13,9
Зовнішні НДР, од.	124	132	6,45	64	-51,51	70	-9,37	X	X	62	-11,42
Придбання машин, обладнання, ПЗ тощо, од.	840	911	8,45	672	-26,23	467	-30,5	X	X	500	-7,06
Придбання інших зовнішніх знань, од.	100	112	12	56	-5,0	32	-42,85	X	X	43	34,37
Інші види, од.	518	672	29,72	89	-86,75	210	135,9	X	X	173	-17,61
Показники впровадження та трансферу інновацій											
Кількість впроваджених нових технологічних процесів, од.	2043	1790	-12,38	1580	-11,73	1217	-22,97	X	X	1831	50,45
Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, од.	1217	1129	-7,23	781	-30,82	723	-3,58	X	X	672	-7,05
Кількість підприємств, що придбали нові технології в Україні, од.	423	348	-17,73	455	30,74	181	-60,21	X	X	170	-6,07
Кількість підприємств, що придбали нові технології поза межами України, од.	231	195	-15,58	104	-46,46	32	-69,23	X	X	50	56,25
Кількість підприємств, що передали нові технології в Україні, од.	23	27	17,39	5	-81,48	9	80,0	X	X	8	-11,11
Кількість підприємств, що передали нові технології за межі України, од.	12	9	-25,0	1	-88,88	2	100	X	X	2	-

Джерело: сформулювали автори на підставі даних [5–10]. *періодичність окремих спостережень становить щодвароки

Упродовж 2014–2016 рр. частка підприємств в Україні, які займалися інноваційною діяльністю, становила 18,4%, у тому числі здійснювали технологічні інновації — 11,8% (5,7% — продуктові та 10,3% — процесові), нетехнологічні — 13,4% (8,7% — організаційні та 10,2% — маркетингові) [6, с. 1]. Протягом 2014–2016 рр. найбільшою була частка інноваційних підприємств у галузі інформації та телекомунікації (22,1%), переробної промисловості (21,9%), фінансової та страхової діяльності (21,7%), у сфері архітектури та інжинірингу (20,1%) [6, с. 2].

Слід зазначити, що більшою за середній рівень часткою підприємств із технологічними інноваціями була їхня частка у переробній промисловості (15,6%), постачанні електроенергії, газу (12,6%), підприємств, які займалися діяльністю у сферах архітектури та інжинірингу, науковими дослідженнями та розробками, рекламною діяльністю — 13,2%; з нетехнологічними інноваціями — серед підприємств фінансової та страхової діяльності (18,0%), інформації та телекомунікації (17,3%), переробної промисловості (15,3%) [6, с. 2].

Позитивним є переважання темпів зростання кількості впроваджених інноваційних технологічних процесів та зростання кількості промислових підприємств, які реалізують інноваційну продукцію, над темпами зростання загальної кількості промислових підприємств, що впроваджують інновації. Однак, незважаючи на позитивні фактори щодо активізації інноваційної діяльності промислових підприємств України, частка реалізованої інноваційної продукції в сукупному обсязі продукції промисловості є низькою. Це є свідченням того, що продукція, яку виготовляють вітчизняні промислові підприємства, здебільшого не є інноваційною. Результати аналізування інноваційної діяльності промислових підприємств свідчать про те, що понад половину тих підприємств, які задекларували розробку технологічних інновацій, придбали машини, обладнання та програмне забезпечення для виробництва нових або значно поліпшених продуктів та послуг. Близько третини підприємств здійснювали діяльність для запровадження нових або суттєво вдосконалених продуктів або процесів (зокрема: техніко-економічне обґрунтування, тестування, розробка програмного забезпечення для поточних потреб, технічне оснащення, організація виробництва тощо).

Як загальна кількість промислових підприємств, так і кількість підприємств, які впроваджують в Україні інновації, зменшується з кожним роком. Проте, спостерігається і позитивна тенденція — зростання питомої ваги інноваційно активних підприємств. Так, питома вага підприємств, що

провадять інноваційну діяльність в Україні, зростає від 13,8% у 2010 р. до 16,2% у 2017 р. У тому числі, питома вага підприємств, які здійснювали внутрішні НДР зростає від 2,1% у 2010 р. до 2,8% у 2017 р. [7, с. 85].

Аналізування наведених даних свідчить про те, що провадження інноваційної діяльності у підприємницькому секторі характеризується певною стабільністю. Це зумовлює звернути увагу на нарощування кількості ефективних НДДКР у цьому секторі.

У 2017 році 88,5% інноваційно активних промислових підприємств упроваджували інновації (або 14,3% обстежених промислових), котрими зокрема було впроваджено 2387 інноваційних видів продукції, (у тому числі технологічних процесів), з-поміж яких 477 — нових виключно для ринку, 1910 — нових лише для підприємства. Із загальної кількості впровадженої продукції 751 — нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів тощо, з яких 30,5% є новими для ринку [7, с. 85].

Протягом 2014–2016 рр. найвищий рівень інноваційної активності спостерігався на підприємствах Рівненської, Харківської областей та м. Києва. Зокрема, за даними [7, с. 83], найвища частка технологічно інноваційних підприємств — у Харківській, Тернопільській, Миколаївській, Черкаській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Сумській, Запорізькій областях та у м. Києві; у розрізі видів економічної діяльності — на підприємствах з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів, інших транспортних засобів, комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, напоїв, електричного устаткування, хімічних речовин і хімічної продукції.

На підставі даних [6; 10] та за допомогою методу радарів сформовано діаграму кількості впроваджених інноваційних продуктів промисловими підприємствами України, за регіонами (2015–2016 рр.) — рис. 2.

Істотною перешкодою для інноваційного розвитку України є незначний попит на науково-технічні розробки як з боку держави, так і з боку приватного бізнесу. Розмір бюджетних видатків на науку в Україні у 2017 р. становив 0,45% від ВВП [10], тоді як у країнах ЄС цей показник перевищує 3% ВВП.

За практичної відсутності венчурного капіталу вітчизняного походження зарубіжні венчурні фонди здебільшого не зацікавлені у розвитку конкурентоспроможних новітніх технологій в Україні. Кошти спрямовують переважно до підприємств традиційних галузей, зокрема енергетичної, машинобудівної, будівельної та переробної промисловості. Нині фінансування НДДКР з бюджету не перевищує 0,4% ВВП,

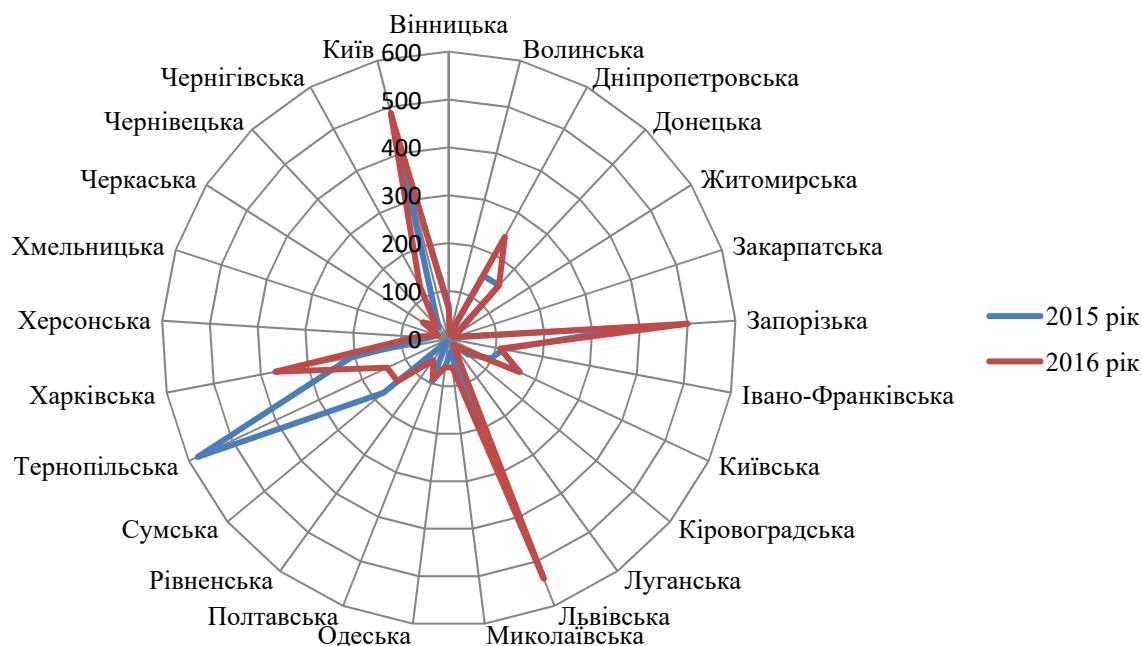

Рис. 2. Показники впровадження інноваційних продуктів промисловими підприємствами України, за регіонами (2015–2016 рр.), од.

Джерело: сформували автори на підставі даних [6; 10]

проте на законодавчому рівні задекларовано показник — 1,7%. Частка програмно-цільового фінансування НДДКР не перевищує 10% витрат на науку за нормою 30% [9]. Існує понад сорок розпорядників державних коштів у науковій сфері, що призводить до розпорошення фінансування та неефективного використання коштів. Окрім того, незадовільний стан НДДКР негативно позначається на зовнішній торгівлі України наукоємною продукцією.

Недостатній рівень фінансування залишається одним із головних факторів, що заважають повноцінному розвитку суб'єктів інноваційної інфраструктури України. Це пояснюється низкою причин: загальною економічною кризою, відсутністю достатньої кількості конкурентоспроможних освітніх продуктів, недосконалістю механізмів взаємодії ЗВО і наукових установ із бізнес-середовищем та іноземними партнерами тощо. Разом ці та інші фактори спричиняють девальвацію інноваційного потенціалу більшості вітчизняних інноваційно активних суб'єктів господарювання та гальмують їхню взаємодію у межах інноваційної інфраструктури.

З метою стимулювання інноваційної активності у країнах ЄС одним із п'яти цільових завдань стратегії «Європа 2020» (*Europe 2020*) є збільшення питомої ваги витрат на НДДКР у складі ВВП до 3% до 2020 р. Попередній аналіз показав, що у 2015 р. держави-члени ЄС витратили на НДДКР близько 283 млрд. євро, частка яких у ВВП становила 2,03%,

що відповідає рівню 2014 р. і значно перевищує показник, досягнутий п'ятнадцять років тому — в 2004 р. (1,76%). Для України цей показник у 2017 р. становив 0,45%, проти 2015 р., коли він сягав 0,62% [26].

Найістотнішим джерелом коштів, спрямованих на виконання НДДКР у країнах ЄС, є підприємницький сектор — 55% від загального обсягу фінансування, що свідчить про зацікавленість бізнесу в комерціалізації інновацій. У країнах ЄС велику увагу звертають на розвиток науково-технічної діяльності державні органи (фінансування із державних джерел становить 32,7%), залучають також кошти іноземних учасників (8,9%).

Аналіз показників структури фінансування НДДКР в Україні засвідчив, що за рахунок коштів підприємницьких структур на цей час фінансується близько 40,3% НДДКР, що на 15 відсоткових пунктів менше ніж у країнах ЄС. Відповідно, це вказує на істотно менші можливості вітчизняних суб'єктів господарювання щодо провадження ефективної інноваційної діяльності і трансферу технологій, порівняно із країнами ЄС.

Частка державного фінансування НДДКР в Україні сягає близько 40%, однак в абсолютних одиницях це значно менше аніж у США або країнах ЄС. Питомою вагою коштів з іноземних джерел, спрямованих в Україні на виконання НДДКР, становить 18,2%,

що вказує на зацікавленість іноземних інвесторів у вітчизняних НДДКР.

Кількість підприємств, що витрачають кошти на НДДКР, в Україні у 2,5 раза менша, ніж у середньому в країнах ЄС. Так, у країнах Європи переважно кожне друге підприємство з технологічними інноваціями витрачає кошти на внутрішні НДР та кожне четверте користується послугами державних або приватних науково-дослідних інститутів у частині досліджень і розробок [35].

Проте, значної ваги набуває ще один аспект: інноваційні продукти генеруються, якщо підприємства, як суб'єкти інноваційної діяльності, отримують можливість цим займатися. Це складний, затратний і ризиковий процес, кожний з етапів якого вимагає особливого підходу. Так, близько третини коштів, що витрачаються підприємствами на інноваційну діяльність, припадає на закупівлю обладнання, тоді як на придбання прав на нові об'єкти права інтелектуальної власності або на проведення НДДКР витрати майже удесятеро менші.

Потреба удосконалення чинної політики фінансування й кредитування інноваційних процесів вітчизняних суб'єктів господарювання, зумовлена тим, що майже половина з інноваційних підприємств практично не фінансує проведення НДДКР для свого виробництва.

Зазначені тенденції можна пояснити прагненнями підприємств до практичної реалізації інноваційних заходів шляхом придбання нових машин, обладнання, програмного забезпечення, що, своєю чергою, призведе до швидшого отримання прибутку. Водночас НДДКР, через їх довгостроковий та ризиковий характер, а також відсутність прагнення й бажання у дослідницького персоналу ефективно працювати внаслідок невисокого рівня заробітної плати, приносять відчутні економічні результати істотно повільніше.

За даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), Україна демонструє порівняно високу активність у сфері патентування, хоч рівні патентування в окремих секторах істотно відрізняються. Примітно, що ЗВО подають найбільшу в Україні частину заявок на отримання охоронних документів від їх загального числа. Кількість заявок, поданих до патентних відомств іноземних держав, незначна, щороку складає один-два десятка, що вказує, зокрема, на нерозвинену міжнародну співпрацю України із іншими країнами у сфері інноваційної діяльності та трансферу технологій.

Надалі зберігається тенденція до зменшення кількості поданих заявок на винаходи до Департаменту інтелектуальної власності Зареєстрованих

ліцензійних договорів лише 2,21–2,61% від кількості патентів, що є менше у декілька разів, порівняно із аналогічними показниками провідних країн світу. Найвні недоліки у правозастосуванні нормативно-законодавчої бази в частині захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності призвели до часткових втрат науково-технічного потенціалу держави.

Узагальнюючи проведений аналіз, слід відзначити поступове підвищення рівня показників інноваційної активності України. Попри означені вище складнощі, нині можна цілком обґрунтовано говорити про можливість входження України до переліку високотехнологічних країн світу. Перехід до стійкого зростання залежить від ефективності зусиль держави в контексті розгортання процесів диверсифікації економіки, підвищення рівня її інноваційності та створення умов для реалізації креативних здібностей населення.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Зважаючи на сучасний стан інноваційної діяльності в Україні, зумовлений довгостроковим негативним впливом загальноекономічних проблем, пов'язаних зі структурною деформованістю економіки та домінуванням у ній низькотехнологічних галузей, швидкість виходу держави на сучасну траєкторію інноваційного поступу залежить, насамперед, від збереження науково-технологічного потенціалу її установ та розвитку інноваційної інфраструктури. Для підвищення ефективності суб'єктів господарювання у межах сучасної інноваційної інфраструктури та розвитку рівня їх знаннєвого капіталу в Україні необхідно забезпечити умови для створення та активної діяльності університетів нового типу, технопарків, бізнес-акселераторів тощо, результативність роботи яких вимірюватиметься упровадженням у практичну діяльність підприємств різних галузей інноваційних розробок і проектів.

В умовах економіки знань та світової глобалізації рівень економічного розвитку країни визначає НТП та спроможність комерціалізації інтелектуалізованих продуктів. Важливим і перспективним механізмом економічної стабілізації держави є трансфер технологій, сутність якого полягає в передачі ноу-хау, нових технологій, технологічного обладнання та науково-технічних знань від власника до замовника. Трансфер технологій забезпечує розвиток галузей промисловості, є основою якісних змін в економіці загалом.

В Україні через слабку взаємодію науки і бізнесу трансфер технологій не набув достатнього розвитку. Через недостатнє розповсюдження прогресивних технологій країна втрачає можливості використання стратегії нарощування інноваційного потенціалу на

пріоритетних напрямках НТП, що загрожує закріпленням екстенсивної моделі економічного розвитку.

Подоланню негативних тенденцій в розвитку інноваційної інфраструктури України сприятиме передусім опрацювання інституційних факторів, на підставі чого її слід удосконалити та увідповіднювати сучасним викликам часу, що передбачатиме цілеспрямований перехід на європейський шлях розвитку. Серед основних напрямків підвищення ефективності інноваційної діяльності суб'єктів господарювання у контексті сучасного етапу розвитку інноваційної інфраструктури України виділено такі:

- ідентифікація державних пріоритетів у сфері інноваційної діяльності і трансферу технологій, розроблення стратегії інноваційного розвитку України;
- стимулювання інноваційно активних суб'єктів господарювання на засадах удосконалення систем надання податкових пільг та кредитування;
- різні види підтримки технопарків, бізнес-інкубаторів, бізнес-акселераторів та інших об'єктів інноваційної інфраструктури;
- стимулювання створення спільних форм комерційної діяльності між ЗВО та бізнес-структурами з метою розроблення і трансферу технологій, пошук можливостей імплементації одержаних фундаментальних знань у практичні ідеї;
- удосконалення системи фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності суб'єктів господарювання в Україні;

- створення національних дослідницьких програм та інших форм участі об'єктів інноваційної інфраструктури в науково-інноваційних процесах держави, активізація розвитку малого і середнього інноваційного бізнесу тощо;
- обґрунтування і застосування новітніх інструментів прогнозування інноваційного розвитку як на макро-, так і на макрорівні;
- організування венчурних підприємств для впровадження інноваційних технологій, підтримка винахідників — початківців та заохочення щодо створення стартапів.

Обґрунтування означених напрямків є предметом нашої подальшої роботи.

В Україні є істотний потенціал для провадження ефективної інноваційної діяльності, проте навіть окремі технологічні прориви не можуть забезпечити головного результату — нової конкурентної економіки, що ґрунтується на знаннях та інноваціях. Інноваційна діяльність промислових підприємств України спрямована переважно на ресурсозбереження, а не на створення нового конкурентоспроможного продукту. Зазначене вимагає змін у підходах до стимулювання інноваційного розвитку країни та, зокрема до ліквідації розривів між суб'єктами інноваційної інфраструктури. Для цього необхідний комплекс заходів, в основі чого є успішна взаємодія науки, бізнесу, влади та суспільства.

Література

1. Антохов А. А. Інноваційний розвиток економіки України через призму зарубіжного досвіду // Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. — 2015. — № 2 (5). — С. 7.
2. Ватченко О. Б., Ватченко Б. С., Лежньова А. В. Проблеми інноваційного розвитку України // Економічний простір. — 2015. — № 95. — С. 71–81.
3. Гуменюк О. О. Розвиток інфраструктури ринку України // Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал. — 2013. — № 7. — С. 201–206.
4. Державна служба статистики України. Вищі навчальні заклади [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html
5. Державна служба статистики України. Здійснення наукових досліджень і розробок в Україні (доповідь) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm
6. Державна служба статистики України. Наука, технології та інновації. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України (за міжнародною методологією) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm
7. Державна служба статистики України. Наукова та інноваційна діяльність України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf
8. Державна служба статистики України. Наукові кадри та кількість організацій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html
9. Державна служба статистики України. Створення та використання передових технологій та об'єктів права інтелектуальної власності на підприємствах України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/metaopus/2014/0115003_2014.htm

10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Ілляшенко С. М., Ілляшенко Н. С. Перспективи і загрози четвертої промислової революції та їх урахування при виборі стратегій інноваційного зростання // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. — 2016. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2016_1_11_21.pdf
12. Кірсанова В. В., Волощук Л. О., Філіппова С. В. Обліково-аналітичні інструменти управління реальними інвестиціями підприємства у процесі інноваційного розвитку: монографія. — Одеса. — 2015. — 198 с.
13. Куценко Т. М. Теоретичні основи формування стратегії інноваційного розвитку в контексті інтенсифікації інноваційних процесів // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. — 2012. — № 4. — С. 308–317.
14. Майстро Р. Г., Мірошник М. В., Майстро Д. С. Інноваційний розвиток малих підприємств України // *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка*. — 2017. — Вип. 1(49), Том 1. — С. 177–182.
15. Мокій А. І., Мокій О. А., Бачурін Д. А. Шляхи вдосконалення інституціональної інфраструктури інноваційного розвитку на регіональному рівні // *Вісник Дніпровського університету. Серія «Менеджмент інновацій»*. — 2012. — Вип. 1. — С. 48–58.
16. Мрихіна О. Б. Трансфер технологій з університетів у бізнес-середовище: парадигма, концепція та інструментарій оцінювання: монографія. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. — 440 с.
17. Мрихіна О. Б. Сутність та значення трансферу технологій в умовах стратегічного розвитку університетів // *Бізнес-Інформ*. — 2018. — № 1. — С. 128–139.
18. Поплавський М. В. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної активності підприємств України на сучасному етапі // *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Економіка»*. — 2017. — № 17. — С. 83–90.
19. Пуцентейло П. Р., Гуменюк О. О. Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки // *Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал*. — 2018. — 5–6. — С. 131–143.
20. Рилач Н. М. Інтернаціоналізація інноваційної діяльності як передумова формування парадигми «відкритих інновацій» // *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. — 2017. — № 10 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3403
21. Рилач Н. М. Трансформація національної інноваційної системи України як передмова залучення до глобальних інноваційних мереж // *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. — 2018. — № 14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3427
22. Соловійов В. П. Національна стратегія інноваційного розвитку в глобалізованому світі: елементи концепції // *Наука та інновації*. — 2009. — № 3. — С. 16–22.
23. Уханова І. О. Розвиток технопаркових структур в системі забезпечення державної інноваційної політики в Україні: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 — економіка та управління національним господарством; Одес. нац. політехн. ун-т. — Одеса, 2014. — 211 с.
24. Федулова Л. Концептуальні модель інноваційної стратегії України // *Економіка і прогнозування*. — 2012. — № 1. — С. 87–100.
25. Швиданенко Г. О., Теплюк М. А. Сучасні тренди розвитку інноваційного підприємництва // *Економіка та держава*. — 2018. — № 5. — С. 89–92.
26. Europe 2020. Available at: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester_en
27. Global Competitiveness Report 2018: report / [Ed. By Schwab K.]. — Geneva: World Economic Forum. — 2018. — 671 p.
28. Global Innovation Index (2018). Available at: <https://www.globalinnovationindex.org>
29. H. Van De Ven. The development of an infrastructure for entrepreneurship // *Journal of Business Venturing*. — 1993. — Volume 8 (3). — P. 211–230. Available at: [https://doi.org/10.1016/0883-9026\(93\)90028-4](https://doi.org/10.1016/0883-9026(93)90028-4)
30. Human Development Report 2013 (Published for the United Nations Development Programme (UNDP)). Canada: Gilmore Printing Services Inc. — 2013. — 216 p. Available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf
31. Kozyk V., Mrykhina O., Mirkunova T., 2017. Conceptual model for economic evaluation of innovative technologies // *Economics, Entrepreneurship, Management*. — 2017. — 4(2). — P. 45–58.
32. ICT Development Index 2017. Available at: <http://www.itu.int/net4/itu-d/idi/2017/index.html#idi2017economy-card-tab&UKR>
33. Shkvorets Yu., Institutional Conditions of Development of an Innovative Infrastructure in Ukraine // *Economics & Sociology*. — 2009. — Vol. 2, No 1. — P. 27–36.

34. Suarez-Villa L. Innovative Capacity, Infrastructure and Regional Inversion: Is there a Long-term Dynamic? In: Bertuglia C. S., Lombardo S., Nijkamp P. (eds) Innovative Behaviour in Space and Time. Advances in Spatial Science. — 1997. — Springer, Berlin, Heidelberg.

35. Zadura-Lichota P. Innowacyjna przedsiębiorczość w Polsce. Odkryty i ukryty potencjał polskiej innowacyjności // Innovative entrepreneurship in Poland. Outdoor and hidden potential of Polish innovation. — 2015.

References

1. Antokhov A. A. Innovatsiyni rozvytok ekonomiky Ukrainy cherez pryizmu zarubizhnogo dosvidu // Naukovyi visnyk MNU im. V. O. Sukhomlyns'koho: zb. nauk. prats. — 2015. — № 2 (5). — S. 7.
2. Vatchenko O. B., Vatchenko B. S., Lezhnova A. V. Problemy innovatsiynoho rozvytku Ukrainy // Ekonomichnyi prostir. — 2015. — № 95. — S. 71–81.
3. Humeniuk O. O. Rozvytok infrastruktury rynku Ukrainy // Innovatsiina ekonomika. Naukovo-vyrobnychi zhurnal. — 2013. — № 7. — S. 201–206.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Vyshchi navchalni zaklady [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Zdiisnennia naukovykh doslidzhen i rozrobok v Ukraini (dopovid) [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Nauka, tekhnolohii ta innovatsii. Obstezhennia innovatsiynoi diialnosti v ekonomitsi Ukrainy (za mizhnarodnoi metodolohiiei) [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Naukovi kadry ta kilnist orhanizatsii [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Stvorennia ta vykorystannia peredovykh tekhnolohii ta obektiv prava intelektualnoi vlasnosti na pidpriemstvakh Ukrainy [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: https://ukrstat.org/uk/metaopus/2014/0115003_2014.htm
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Illiashenko S. M., Illiashenko N. S. Perspektyvy i zahrozy chetvertoi promyslovoi revoliutsii ta yikh urakhuvannia pry vybori stratehii innovatsiynoho zrostannia // Marketynh i menedzhment innovatsii. — 2016. — № 1 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2016_1_11_21.pdf
12. Kirsanova V. V., Voloshchuk L. O., Filyppova S. V. Oblikovo-analitychni instrumenty upravlinnia realnymi investytsiiami pidpriemstva u protsesi innovatsiynoho rozvytku: monohrafiia. — Odesa. — 2015. — 198 s.
13. Kutsenko T. M. Teoretychni osnovy formuvannia stratehii innovatsiynoho rozvytku v konteksti intensyfikatsii innovatsiynykh protsesiv // Marketynh i menedzhment innovatsii. — 2012. — № 4. — S. 308–317.
14. Maistro R. H., Miroshnyk M. V., Maistro D. S. Innovatsiyni rozvytok malykh pidpriemstv Ukrainy // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Serii: Ekonomika. — 2017. — Vyp. 1(49), Tom 1. — S. 177–182.
15. Mokii A. I., Mokii O. A., Bachurin D. A. Shliakhy vdoskonalennia instytutsionalnoi infrastruktury innovatsiynoho rozvytku na rehionalnomu rivni // Visnyk Dniprovskoho universytetu. Serii «Menedzhment innovatsii». — 2012. — Vyp. 1. — S. 48–58.
16. Mrykhina O. B. Transfer tekhnolohii z universytetiv u biznes-seredovyshe: paradyhma, kontseptsii ta instrumentarii otsiniuvannia: monohrafiia. — Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2018. — 440 s.
17. Mrykhina O. B. Sutnist ta znachennia transferu tekhnolohii v umovakh stratehichnogo rozvytku universytetiv // Biznes-Inform. — 2018. — № 1. — S. 128–139.
18. Poplavskiy M. V. Problemy ta perspektyvy rozvytku innovatsiynoi aktyvnosti pidpriemstv Ukrainy na suchasnomu etapi // Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody «Ekonomika». — 2017. — № 17. — S. 83–90.
19. Putsenteilo P. R., Humeniuk O. O. Tsyfrova ekonomika yak novitnii vektor rekonstruktsii tradytsiynoi ekonomiky // Innovatsiina ekonomika. Naukovo-vyrobnychi zhurnal. — 2018. — 5–6. — S. 131–143.
20. Rylach N. M. Internatsionalizatsiia innovatsiynoi diialnosti yak peredumova formuvannia paradyhmy «vidkrytykh innovatsii» // Mizhnarodni vidnosyny. Serii «Ekonomichni nauky». — 2017. — № 10 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3403
21. Rylach N. M. Transformatsiia natsionalnoi natsionalnoi innovatsiynoi systemy Ukrainy yak peredumova zaluchennia do hlobalnykh innovatsiynykh merezh // Mizhnarodni vidnosyny. Serii «Ekonomichni nauky». — 2018. — № 14 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3427

22. Soloviov V. P. Natsionalna stratehiia innovatsiinoho rozvytku v hlobalizovanomu sviti: elementy kontseptsii // Nauka ta innovatsii. — 2009. — № 3. — S. 16–22.
23. Ukhanova I. O. Rozvytok tekhnoparkovykh struktur v systemi zabezpechennia derzhavnoi innovatsiinoi polityky v Ukraini: dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.03 — ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom; Odes. nats. politekhn. un-t. — Odesa, 2014. — 211 s.
24. Fedulova L. Kontseptualni model innovatsiinoi stratehii Ukrainy // Ekonomika i prohozuvannia. — 2012. — № 1. — S. 87–100.
25. Shvydanenko H. O., Tepliuk M. A. Suchasni trendy rozvytku innovatsiinoho pidpriemnytstva // Ekonomika ta derzhava. — 2018. — № 5. — S. 89–92.
26. Europe 2020. Available at: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester_en
27. Global Competitiveness Report 2018: report / [Ed. By Schwab K.]. — Geneva: World Economic Forum. — 2018. — 671 p.
28. Global Innovation Index (2018). Available at: <https://www.globalinnovationindex.org>
29. H. Van De Ven. The development of an infrastructure for entrepreneurship // Journal of Business Venturing. — 1993. — Volume 8 (3). — P. 211–230. Available at: [https://doi.org/10.1016/0883-9026\(93\)90028-4](https://doi.org/10.1016/0883-9026(93)90028-4)
30. Human Development Report 2013 (Published for the United Nations Development Programme (UNDP)). Canada: Gilmore Printing Services Inc. — 2013. — 216 p. Available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf
31. Kozyk V., Mrykhina O., Mirkunova T., 2017. Conceptual model for economic evaluation of innovative technologies // Economics, Entrepreneurship, Management. — 2017. — 4(2). — P. 45–58.
32. ICT Development Index 2017. Available at: <http://www.itu.int/net4/itu-d/idi/2017/index.html#idi2017economy-card-tab&UKR>
33. Shkvorets Yu., Institutional Conditions of Development of an Innovative Infrastructure in Ukraine // Economics & Sociology. — 2009. — Vol. 2, No 1. — P. 27–36.
34. Suarez-Villa L. Innovative Capacity, Infrastructure and Regional Inversion: Is there a Long-term Dynamic? In: Bertuglia C. S., Lombardo S., Nijkamp P. (eds) Innovative Behaviour in Space and Time. Advances in Spatial Science. — 1997. — Springer, Berlin, Heidelberg.
35. Zadura-Lichota P. Innowacyjna przedsiebiorczosc w Polsce. Odkryty i ukryty potencjal polskiej innowacyjnosci // Innovative entrepreneurship in Poland. Outdoor and hidden potential of Polish innovation. — 2015.

Варналій Захарій Степанович

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Варналій Захарій Степанович

*доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры финансов*

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Varnalii Zakharii

Doctor of Economics, Professor,

Professor of the Department of Finance

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Мехед Андрій Миколайович

магістр

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мехед Андрей Николаевич

магистр

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Mekhed Andrey

Masters' Student of the

Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-4681

ВИКОРИСТАННЯ ТЕОРІЇ НЕЧІТКИХ МНОЖИН ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕОРИИ НЕЧЕТКИХ МНОЖЕСТВ ДЛЯ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

USE OF THEORY OF FUZZY SETS OF THE FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE

Анотація. У статті систематизовано основи теорії нечітких множин та алгоритм відбору індикаторів фінансової безпеки, що включаються до розрахунку комплексного агрегованого показника. Серед важливих проблем сучасного розвитку вітчизняних підприємств є проблема підвищення ефективності менеджменту, що потребує розроблення та удосконалення його системи обліково-аналітичного забезпечення. Зниження передбачуваності результатів, збільшення ваги економічних наслідків, викликаних управлінськими помилками – все це проблеми низького рівня забезпечення фінансової безпеки підприємства. Сутність фінансової безпеки підприємства полягає в здатності підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову стратегію, відповідно до цілей підприємства, в умовах невизначеності, і жорстокого конкурентного середовища. Відповідно, функції по оцінці та підтримці необхідного рівня фінансової безпеки лежать на керівнику фінансової служби. Досить часто оцінка фінансової безпеки підміняється оцінкою фінансової стійкості, що в принципі не вірно, оскільки дані поняття, на нашу думку, не тотожні. Існуючі загальноприйняті підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства не завжди можуть бути ефективними, оскільки велика кількість показників, створюють певні складнощі у формулюванні висновків про рівень фінансової безпеки. Якісною альтернативою можуть бути методи теорії нечітких множин та когнітивного моделювання. Дані методи дозволяють прогнозувати рівень фінансової безпеки

при введенні прогнозних значень окремих фінансових показників, прогнозувати рівень фінансової безпеки з обраним вектором управлінських рішень, визначати комплекс заходів для досягнення змін фінансової безпеки підприємства, забезпечувати адаптивність до різних можливих ситуацій на ринку, прискорювати імплементацію заходів по забезпеченню фінансової безпеки підприємства тощо.

Ключові слова: фінансова безпека підприємства, теорія нечітких множин, лінгвістична змінна, агрегований показник фінансової безпеки, когнітивне моделювання рівня фінансової безпеки.

Аннотация. В статье систематизированы основы теории нечетких множеств и алгоритм отбора индикаторов финансовой безопасности, включаемые в расчет комплексного агрегированного показателя. Среди важных проблем современного развития отечественных предприятий является проблема повышения эффективности менеджмента, которая требует разработки и совершенствования его системы учетно-аналитического обеспечения. Снижение предсказуемости результатов, увеличение веса экономических последствий, вызванных управленческими ошибками – все это проблемы низкого уровня обеспечения финансовой безопасности предприятия. Сущность финансовой безопасности предприятия заключается в способности предприятия самостоятельно разрабатывать и проводить финансовую стратегию, в соответствии с целями предприятия в условиях неопределенности и жестокой конкурентной среды. Соответственно, функции по оценке и поддержке необходимого уровня финансовой безопасности лежат на руководителе финансовой службы. Достаточно часто оценка финансовой безопасности подменяется оценкой финансовой устойчивости, что в принципе неверно, поскольку данные понятия, по нашему мнению, не тождественны. Существующие общепринятые подходы к оценке уровня финансовой безопасности предприятия не всегда могут быть эффективными, поскольку большое количество показателей, создают определенные трудности в формулировке выводов об уровне финансовой безопасности. Качественной альтернативой могут быть методы теории нечетких множеств и когнитивного моделирования. Данные методы позволяют прогнозировать уровень финансовой безопасности при введении прогнозных значений отдельных финансовых показателей, прогнозировать уровень финансовой безопасности с выбранным вектором управленческих решений, определять комплекс мер для достижения изменений финансовой безопасности предприятия, обеспечивать адаптивность к различным возможным ситуациям на рынке, ускорять имплементацию мер по обеспечению финансовой безопасности предприятия и тому подобное.

Ключевые слова: финансовая безопасность предприятия, теория нечетких множеств, лингвистическая переменная, агрегированный показатель финансовой безопасности, когнитивное моделирование уровня финансовой безопасности.

Summary. The article systematizes the foundations of the theory of fuzzy sets and the algorithm for selecting indicators of financial security, which are included in the calculation of the complex aggregate indicator. Among the important problems of modern development of enterprises is the problem of improving the efficiency of management, which requires the development and improvement of its accounting and analytical support system. Reducing the predictability of results, increasing the weight of the economic consequences caused by managerial mistakes – all these are problems of a low level of ensuring the financial security of an enterprise. The essence of the financial security of an enterprise lies in the ability of an enterprise to independently develop and conduct a financial strategy, in accordance with the objectives of the enterprise in the face of uncertainty and a tough competitive environment. Accordingly, the responsibility for assessing and maintaining the necessary level of financial security lies with the chief financial officer. Quite often, the assessment of financial security is replaced by an assessment of financial sustainability, which in principle is incorrect, since these concepts, in our opinion, are not identical. Existing generally accepted approaches to assessing the level of financial security of an enterprise may not always be effective, since a large number of indicators create certain difficulties in formulating conclusions about the level of financial security. The qualitative alternative can be the methods of the theory of fuzzy sets and cognitive modeling. These methods make it possible to predict the level of financial security when introducing forecast values of individual financial indicators, predict the level of financial security with a selected vector of management decisions, determine the range of measures to achieve changes in the financial security of an enterprise, ensure adaptability to various possible market situations, and accelerate the implementation of measures to ensure financial enterprise security and the like.

Key words: financial security of an enterprise, theory of fuzzy sets, linguistic variable, aggregate measure of financial security, cognitive modeling of the level of financial security.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, структурні зміни в економіці, посилення конкуренції, високий рівень невизначеності макросередовища обумовлюють зростаючу актуальність забезпечення економічної безпеки як держави в цілому, так

і окремих підприємств. Однією з ключових функціональних складових економічної безпеки є фінансова безпека. Фінансова безпека підприємства — складне та багатомірне поняття, яке в сучасних умовах глобалізації відображає складні процеси економічного

розвитку і трансформації підприємства, що вимагає відповідних наукових досліджень та адекватних заходів її забезпечення. Проблема її забезпечення на сьогоднішній день актуальна в теорії і практиці сучасного фінансового менеджменту [1]. Для ефективного управління рівнем фінансової безпеки, як в короткостроковому періоді, так і в довгостроковій перспективі необхідно формування системи його адекватної оцінки. Для цієї системи слід використовувати не один, а комбінацію з декількох методів. На нашу думку, доцільним є використання теорії нечітких множин та когнітивного моделювання як доповнення до індикаторного методу оцінки фінансової безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансової безпеки підприємства, оцінки рівня і механізми її забезпечення розглянуті у наукових дослідженнях таких українських науковців, як: О. І. Барановський [1], Р. Р. Білик [2], Т. Г. Васильців [3], В. В. Вітлінський [4], З. Б. Живко [2], М. М. Єрмошенко [6], Н. А. Карпова [7], А. О. Недосекин [8], Онищенко С. В. [2] та багато інших. Серед зарубіжних дослідників даної тематики слід відзначити: Л. Грінера [9], Х. Гуена [10], Л. Заде [5], Р. Муді [11], М. Сугено [10], Р. Тонга [10], П. Ягера [10] та інших.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення теорії нечітких множин та методу когнітивного моделювання, як комплексних інструментів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія нечітких множин є математичний апарат роботи з об'єктами, які не мають жорстких, однозначно визначених кордонів. Вона дозволяє формально описувати несуворі, нечіткі, розпливчасті поняття і виробляти з ними різні операції. Термін «нечітка множина» був запропонований професором університету Берклі, Каліфорнія, США Лотфі Заде в 1965 році [5]. Таким чином, їм було замінено поняття характеристичної функції на поняття функції приналежності:

$$\mu_A : U \rightarrow [0,1]. \quad (1)$$

Ця ідея дала поштовх розвитку великої кількості досліджень як по вивченню інших можливих способів застосуванню нечітких моделей в управлінні, системах прийняття рішень, розпізнавання образів і т. п. В даний час цей напрям є інтенсивно розвинутою науково-інженерної дисципліною, по якій захищені сотні дисертацій, опубліковані тисячі книг і статей, реалізовані на її основі апаратні засоби використовуються в широкому спектрі обладнання від побутової техніки до космічних систем. Наступним кроком Лотфі Заде стало введення поняття нечіткої

змінної як трійки $\mu_A, U, A(u)$, де A — найменування (ім'я) нечіткої змінної; U — універсальна безліч (область визначення); $\mu_A(u)$ — обмеження на можливі значення (сенси) змінної, A . таким чином, нечітка змінна — це нечітка множина. Лінгвістична змінна представляє собою п'ятірку:

- μ_A — найменування (ім'я) лінгвістичної змінної;
- $T(A)$ — терм-множина лінгвістичної змінної A , тобто це є безліч її лінгвістичних значень;
- U — універсальна множина, в якій визначається значення лінгвістичної змінної A ;
- G — синтаксичне правило, породжує значення лінгвістичної змінної A ;
- M — семантичне правило, яке ставить у відповідність кожному елементу $T(A)$ його «сенси» як нечітку підмножину U .

Для задання правила G зазвичай призначаються базові значення (наприклад, маленьке, середнє, велике), модифікатори (не-, дуже-, трохи- і т. п.) і правила освіти елементів терм-множини (не великий, дуже маленький, трохи великий, не надто маленький т. д.). При завданні правила M передбачається, що функції приналежності базових термінів задані, а також відомо, яким чином модифікатори впливають на функції приналежності базових значень. Зокрема, якщо відома функція приналежності $A(u)$ деякого базового значення A , то функції приналежності лінгвістичних значень «не A », «дуже A » можуть обчислюватися так:

$$\mu_{\text{не } A}(u) = 1 - \mu_A(u), \quad \mu_{\text{дуже } A}(u) = \mu^2(u) \quad (2)$$

При аналізі діяльності підприємства на предмет виявлення загроз фінансовій безпеці впливають джерела невизначеності, пов'язані з факторами як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Ряд параметрів виявляється недоступним для точного вимірювання, і тоді в його оцінці неминуче з'являється суб'єктивний компонент, який виражається нечіткими оцінками «високий» — «низький», «швидше за все» — «малоймовірно» — «не дуже» і т. д.

З'являється те, що в теорії нечітких множин описується як лінгвістична змінна зі своєю терм-множиною значень, а зв'язок кількісного значення деякого фактору з його якісним лінгвістичним описом задається як функція приналежності фактору нечіткій множині. Згаданий підхід спирається на ідею можливості встановлення взаємодії між компонентами системи, що існує в певній ієрархії цілей та їхній внутрішній узгодженості. Стосовно концепції фінансового управління, це дає нам змогу представити фінансову систему підприємства у вигляді моделі, що імітує поведінку підприємства в різних умовах прийняття одного з варіантів управлінської рішення [4]. При цьому функція приналежності

будується на підставі: даних об'єктивних тестів для працівників, діагностичних карт; інтуїтивних уявлень експертів.

Пропонується використання методу теорії нечітких множин для агрегування сукупності індикаторів в єдиний комплексний показник фінансової безпеки. Даний підхід передбачає кілька етапів:

1. Визначення нечітких множин. Нехай S — повна безліч станів фінансової безпеки підприємства. У тому числі:

S_1 — нечітка підмножина станів «повної відсутності фінансової безпеки».

S_2 — нечітка підмножина станів «низький рівень фінансової безпеки».

S_3 — нечітка підмножина станів «нормального рівня фінансової безпеки».

S_4 — нечітка підмножина станів «високий рівень фінансової безпеки».

S_5 — нечітка підмножина станів «абсолютна фінансова безпека».

2. Відбір і ранжування показників. Для окремого показника X_i задаємо лінгвістичну змінну B_i рівень показника X_i на наступному терм-безлічі значень:

B_{i1} — підмножина дуже низького рівня показника X_i .

B_{i2} — підмножина «низький рівень показника X_i ».

B_{i3} — підмножина нормальний рівень показника X_i .

B_{i4} — підмножина «високий рівень показника», X_i .

B_{i5} — підмножина дуже високий рівень показника X_i .

Ранжування показників для підприємства має здійснюватися суворо індивідуально, з огляду на галузеву приналежність і модель побудови бізнесу. Вибудовуємо показники в порядку зменшення їх значимості. Вага i -ого показника r_i визначається за правилом Фішберна: якщо відомо, вага i -ого показника:

$$r_i = \frac{2(N-i+1)}{(N+1)N}. \quad (3)$$

3. Складається матриця фактичного розподілу значень індикаторів фінансової безпеки за нечіткими безлічами, в якій сукупності — якісні рівні, рядки — це індикатори фінансової безпеки, а їх перетин — рівні приналежності λ_{ij} кількісних показників якісним класам. На цьому етапі відбувається абстрагування від числових значень і перехід до нечітких множин лінгвістичних змінних.

4. Формування агрегованого показника фінансової безпеки здійснюється за формулою:

$$G = \sum_j^N =_1 g_j \sum_j^N =_1 r_i \lambda_{ij} \quad (4)$$

де $g_j = 0.9 - 0.2 * (j - 1)$; g — коефіцієнт ймовірності нечітких множин; j — номер стовпця; i — номер рядка; N — кількість факторів; r_i — вага i -ого фактора; λ_{ij} — рівень приналежності носія X_i нечітким підмножини B_j .

Чим вище показник G , тим вище рівень фінансової безпеки. Перевагою використання запропонованого методу є можливість формування агрегованого показника фінансової безпеки, що враховує не тільки кількісні, але і якісні характеристики індикаторів [7]. У разі використання методу теорії нечітких множин для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства пропонується використання алгоритму відбору індикаторів фінансової безпеки, що включаються до розрахунку комплексного показника, що складається з наступних етапів:

1. Аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища господарюючого суб'єкта на предмет виявлення загроз фінансовій безпеці;

2. Визначення найбільш значущих ризиків (комбінації найбільш істотних і найбільш ймовірних загроз з точки зору нанесення збитку) шляхом складання карти ризиків;

3. Визначення показників, що ілюструють вплив загрози, або характеризують потенційну можливість виникнення збитків. Оптимальна кількість індикаторів від 5 до 7.

4. Розподіл рангів значущості показників в залежності від їх потенційного впливу на фінансову безпеку господарюючого суб'єкта.

5. Апробація використання обраного переліку показників в ході розрахунку агрегованого показника рівня фінансової безпеки підприємства.

Даний алгоритм дозволяє обґрунтовано визначити перелік індикаторів, що включаються до розрахунку комплексного показника, і таким чином, підвищити його інформативність і змістовність. При цьому необхідно розуміти, що на етапі проектування системи фінансової безпеки, а також на стартовому етапі її функціонування необхідно проводити деяку кількість ітерацій запропонованого алгоритму для вдосконалення якості оцінки рівня фінансової безпеки. Проте чудовим доповненням до даного алгоритму є використання методу когнітивного моделювання, на жаль його використовувати можна не завжди. Ухвалення управлінських рішень направлено на підтримку або зміну існуючої ситуації, тому модель фінансової безпеки має бути динамічною, тобто націленою на зміни [4].

На нашу думку, для прогнозування рівня фінансової безпеки доцільне застосування когнітивного моделювання. Це пояснюється тим, що нечіткі когнітивні моделі допомагають зрозуміти логіку

розвитку складних систем під впливом безлічі взаємопов'язаних факторів, провести структурний і динамічний аналіз ситуації, дають можливість передбачити хід розвитку ситуації при зміні деяких факторів і виробляти стратегічні рішення. Основне завдання когнітивного моделювання — розробка стратегії для перекладу ситуації з поточного стану в цільове в умовах невизначеності. Когнітивна карта являє собою зважену функцію $G = (X, A)$, де:

X -безліч вершин, що відповідають безлічі базисних (цільових і керуючих) факторів;

A — безліч дуг, що відображають безпосередній вплив чинників один на одного. Побудова матриці суміжності є структуризацією системи інформації, тобто:

- формування безлічі базисних факторів $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$;
- визначення підмножин цільових $Y = \{y_1, y_2, \dots, y_n\}$ і керуючих $U = \{u_1, u_2, \dots, u_n\}$ факторів безлічі базисних;
- виявлення причинно-наслідкових відносин між базисними чинниками;

Керуючі — це фактори, які відносяться до об'єкта управління, і на які є можливість впливати. Цільові фактори характеризують об'єкт управління, в нашому випадку, фінансову безпеку підприємства, і мети управління — досягнення і підтримання нормального рівня фінансової безпеки. Управління фінансовою безпекою полягає в зміні керуючих факторів, що приводить до зміни цільових факторів [8].

Надалі, спираючись на розроблену динамічну модель, можливо визначення варіантів рівня фінансової безпеки за допомогою сценарного моделювання, що дозволить виробити найбільш вірні управлінські рішення. Моделювання фінансової безпеки компанії може здійснюватися за такими напрямками:

- Прогнозування рівня фінансової безпеки при відсутності впливу на неї;
- Прогнозування рівня фінансової безпеки з обраним вектором управлінських рішень;
- Визначення комплексу заходів для досягнення змін фінансової безпеки підприємства.

Побудуємо когнітивну карту рівня фінансової безпеки. На основі п'яти типових індикаторів (кількість

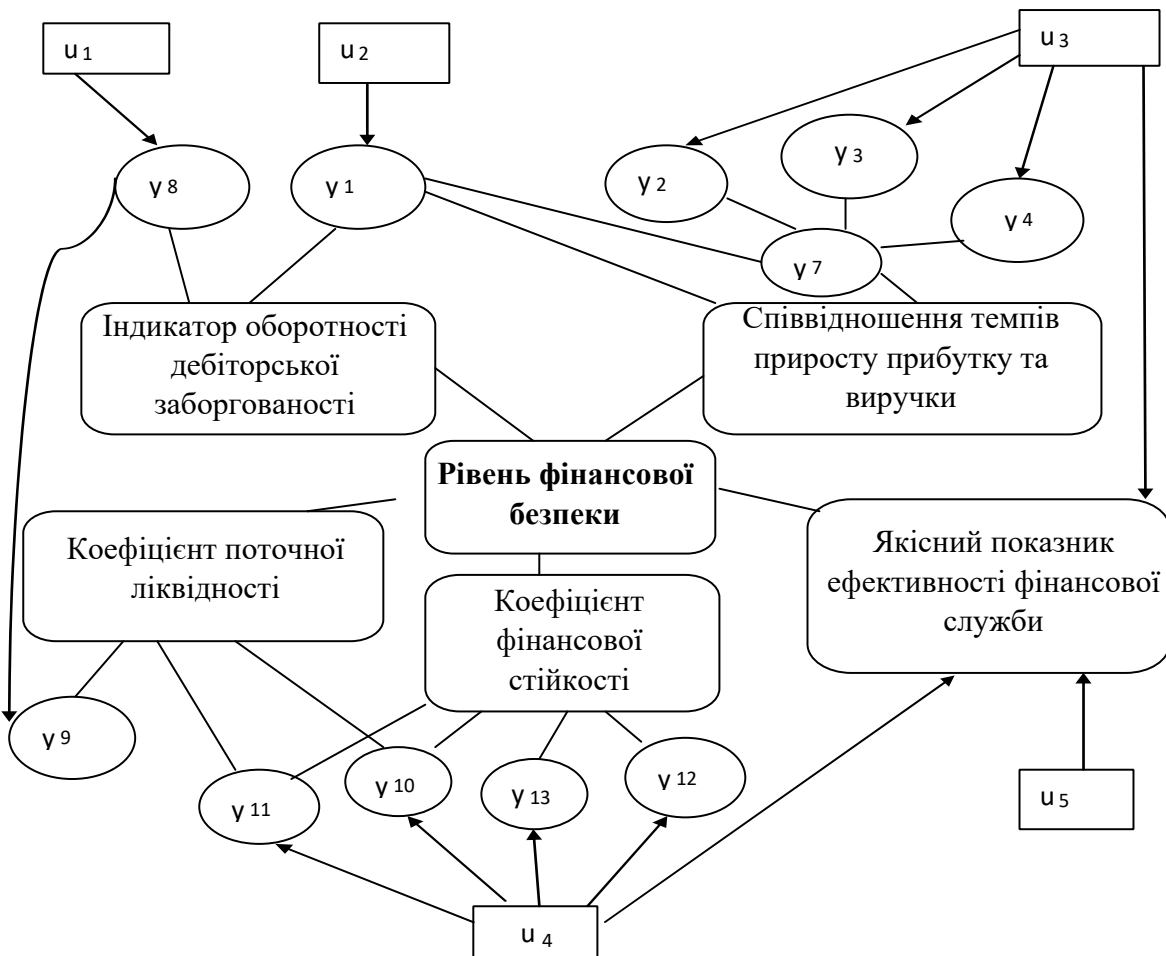

Рис. 1. Когнітивна карта рівня фінансової безпеки
 Джерело: авторська розробка на основі [5–7]

і самі індикатори визначаються в залежності від потреб та напряму розрахунків). Визначимо цільові фактори, які відносяться до об'єкта управління і на які є можливість впливати.

Виходячи з зазначеного набору індикаторів, наведемо перелік цільових факторів: y_1 — виручка; y_2 — собівартість продажів; y_3 — комерційні витрати; y_4 — відсотки до сплати; y_7 — чистий прибуток; y_8 — дебіторська заборгованість; y_9 — величина оборотних активів; y_{10} — короткострокові позикові кошти; y_{11} — кредиторська заборгованість; y_{12} — власний капітал; y_{13} — довгострокові позикові кошти.

Керуючі фактори представлені діями менеджменту компанії: u_1 — дії щодо своєчасної інкасації дебіторської заборгованості; u_2 — ефективна робота відділу продажів по виконанню плану продажів; u_3 — планування і контроль витрат; u_4 — планування і організація залучення коштів; u_5 — організація, планування, контроль і мотивація діяльності фінансової служби підприємства (Рис. 1).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, у поточних економічних умовах підприємства потребують системного управ-

лінні фінансовою безпекою, оскільки концентрують на собі підприємницькі ризики. На сьогоднішній день існує декілька методів оцінки фінансової безпеки підприємства. В статті було розглянуто методику розрахунку комплексного показника рівня фінансової безпеки з використанням методу теорії нечітких множин. При цьому був запропонований проект алгоритму відбору індикаторів фінансової безпеки, що включаються до розрахунку комплексного показника. Крім того була сформована теоретична модель когнітивної карти, що дозволяє прогнозувати рівень фінансової безпеки при введенні прогнозних значень окремих фінансових показників.

Продовжуючи вивчення теорії нечітких множин та методу когнітивного моделювання, як комплексних інструментів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства у подальших дослідженнях доцільно враховувати, що ефективність системи управління і політики безпеки тільки тоді буде на належному рівні, коли її реалізація буде являти собою результат спільної діяльності співробітників організації, здатних зрозуміти всі її аспекти, і керівників, здатних впливати на її втілення в життя.

Література

1. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. / О. І. Барановський. — К.: УБС НБУ, 2014. — Т. 1. — 831 с.; Т. 2. — 715 с.
2. Варналій З. С. Фінансова безпека підприємства: навч. посібник / З. С. Варналій, З. Б. Живко, Р. Р. Білик, С. В. Онищенко, М. О. Живко; за ред. З. С. Варналія. — Львів: Ліга-Прес, 2018. — 300 с.
3. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія / Т. Г. Васильців. — Львів: Арал, 2008. — 386 с.
4. Вітлінський В. В. Моделювання економіки: навч. посіб. / В. В. Вітлінський. — К.: КНЕУ, 2003. — 408 с.
5. Заде Л. М. Поняття лінгвістичної змінної і його застосування до прийняття наближених рішень. — М.: Світ, 1976. — 166 с.
6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. — К.: КНТЕУ, 2001. — 315 с.
7. Карпова Н. А. Застосування методів нечіткої логіки при оцінці і прогнозуванні фінансової стійкості консолідованих груп компаній // Науковедение. — 2015. — Том 5. — № 5.
8. Недосекин А. О. Применение теории нечетких множеств к задачам управления финансами // Аудит и финансовый анализ — 2000 — № 2.
9. Greener L. Evolution and Revolution as organization grow / L. Greener // Harvard Business Review — July — August — 1972. — P. 37–48.
10. Hguen H. T. Theoretical aspects of fuzzy control / H. T. Hguen, M. Sugeno, R. Tong, R. R. Yager. — New York, John Wiley & Sons, 1995. — 359 p.
11. Mudi R. K. A self-tuning fuzzy PI controller / R. K. Mudi, N. R. Pal // Int. Jo. Fuzzy sets and systems. — 2000. — № 115. — P. 327–378.

References

1. Baranovskyi O. I. Filosofiia bezpeky: monohrafiia: u 2 t. / O. I. Baranovskyi. — K.: UBS NBU, 2014. — T.1. — 831 s.; T.2. — 715 s.

2. Varnalii Z.S. Finansova bezpeka pidpriemstva: navch. posibnyk / Z.S. Varnalii, Z.B. Zhyvko, R.R. Bilyk, S.V. Onyshchenko, M.O. Zhyvko; za red. Z.S. Varnalii. — Lviv: Liha-Pres, 2018. — 300 s.
3. Vasylytsiv T.H. Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zmitsnennia: monohrafiia / T.H. Vasylytsiv. — Lviv: Aral, 2008. — 386 s.
4. Vitlinskyi V.V. Modeliuvannia ekonomiky: navch. posib. / V.V. Vitlinskyi. — K.: KNEU, 2003. — 408 s.
5. Zade L. M. Poniattia linhvistychnoi zminnoi i yoho zastosuvannia do pryiniattia nablyzhenykh rishen. — M.: Svit, 1976. — 166 s.
6. Yermoshenko M.M. Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia / M.M. Yermoshenko. — K.: KNTEU, 2001. — 315 s.
7. Karpova N.A. Zastosuvannia metodiv nechitkoi lohiky pry otsyntsi i prohnozuvanni finansovoi stiikosti konsolidovanykh hrup kompanii // Naukovedenye. — 2015. — Tom 5. — № 5.
8. Nedosekyn A.O. Prymenenye teoryy nechetkykh mnozhestv k zadacham upravleniia fynansamy// Audyt y fynansovyi analiz — 2000 — № 2.
9. Greener L. Evolution and Revolution as organization 6raw / L. Greener // Harward Bassiness Review — July — August — 1972. — R. 37–48.
10. Hguen H. T. Theoretical aspects of fuzzy control / H. T. Hguen, M. Sugeno, R. Tong, R. R. Yager. — New York, John Wiley & Sons, 1995. — 359 p.
11. Mudi R. K. A self-tuning fuzzy PI controller / R. K. Mudi, N. R. Pal // Int. Jo. Fuzzy sets and systems. — 2000. — № 115. — R. 327–378.

УДК 336.71.025.12:33.054.22-027.583/.584(091)

Миненко Сергій Володимирович
аспірант
Сумського державного університету

Миненко Сергей Владимирович
аспирант
Сумского государственного университета

Mynenko Serhii
PhD student of the
Sumy State University
ORCID: 0000-0003-3998-9031

Золковер Андрій Олександрович
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Київський національний університет технологій та дизайну

Золковер Андрей Александрович
кандидат экономических наук,
доцент кафедры финансов и финансово-экономической безопасности
Киевский национальный университет технологий и дизайна

Zolkover Andrii
Candidate of Economics,
Associate Professor of the Finance and Financial
and Economic Security Management Department
Kyiv National University of Technologies and Design
ORCID: 0000-0002-8176-1850

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-2-7005

ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ДОХОДІВ

ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ КРИМИНАЛЬНЫХ ДОХОДОВ

EVOLUTION OF THE ANTI-MONEY LAUNDERING SYSTEM

Анотація. У статті розглянуто основні етапи еволюції системи протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом.

Проаналізовано значення для системи протидії легалізації кримінальних доходів діяльність міжнародних загальноправових та профільних інституцій. Визначено сучасний вигляд системи на міжнародному та національному рівнях.

Розглянуто значення основних документів, прийнятих на міжнародному рівні, на розвиток системи протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом. Серед них визначено найважливіші: Європейська конвенція про видачу правопорушників, Принципи профілактики кримінального використання банківської системи з метою легалізації коштів, Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, звіти, типології та рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Директива Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму.

Визначено основні еволюційні етапи системи протидії легалізації кримінальних доходів: загальне усвідомлення важливості міжнародної взаємодії щодо протидії фінансовим злочинам та виділення значного деструктивного впливу легалізації кримінальних на фінансові системи країн, усвідомлення важливості протидії тероризму, а саме в частині перекриття каналів фінансування тероризму, яке здійснюється через канали легалізації кримінальних доходів, перехід до ризик-орієнтованого підходу до легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом та трансформування системи протидії легалізації на основі оцінки ризиків.

Проведено аналіз основних міжнародних нормативно-правових актів, що дозволило зробити висновки про вплив міжнародного регулювання на розвиток системи легалізації кримінальних доходів в Україні.

Ключові слова: система протидії легалізації кримінальних доходів, FATF, Україна, правопорушення, Конвенція ООН, Конвенція Ради Європи.

Аннотація. В статье рассмотрены основные этапы эволюции системы противодействия легализации средств, полученных незаконным путем.

Проанализировано значение для системы противодействия легализации криминальных доходов деятельности международных общеправовых и профильных институтов. Определен современный вид системы на международном и национальном уровнях.

Рассмотрены значения основных документов, принятых на международном уровне на развитие системы противодействия легализации средств, полученных незаконным путем. Среди них определены важнейшие: Европейская конвенция о выдате правонарушителей, Принципы профилактики криминального использования банковской системы с целью легализации средств, Конвенция ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ, Конвенция Совета Европы об отмывании, поиске, аресте и конфискации доходов, полученных преступным путем, отчеты, типологии и рекомендации Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (FATF), Директива Европейского парламента и Совета о предотвращении использования финансовой системы с целью отмывания средств и финансирования терроризма.

Определены основные эволюционные этапы системы противодействия легализации криминальных доходов: общее осознание важности международного взаимодействия по противодействию финансовым преступлениям и выделение значительного деструктивного влияния легализации криминальных на финансовые системы стран, осознание важности противодействия терроризму, а именно в части перекрытия каналов финансирования терроризма, которое осуществляется через каналы легализации криминальных доходов, переход на риск-ориентированный подход к легализации доходов, полученных незаконным путем и трансформации системы противодействия легализации на основе оценки рисков.

Проведен анализ основных международных нормативно-правовых актов, что позволило сделать выводы о влиянии международного регулирования на развитие системы легализации криминальных доходов в Украине.

Ключевые слова: система противодействия легализации криминальных доходов, FATF, Украина, правонарушения, Конвенция ООН, Конвенция Совета Европы.

Summary. The article considers the main stages of the evolution of the system of anti-money laundering of illegally obtained funds. The object of article analysis is activity of international general legal and profile institutions for the system of anti-money laundering. Based on object of the article it was determined modernized look of the system at the international and national levels.

During the research, it was considered the significance of the main documents adopted at the international level for the improvement of the system of anti-money laundering of illegally obtained funds. Among them it was determined the most important: the European Convention on Extradition, Principles for the Prevention of Criminal Use of the Banking System for Money Laundering, the UN Convention against Illicit Traffic in Drugs and Psychotropic Substances, the Council of Europe Convention on Laundering, reports, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime through the reports, typologies and recommendations of the Financial Action Task Force (FATF), the Directive of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing.

Based on research it was identified the main evolutionary stages of the system of anti-money laundering. These stages are: general awareness of the importance of international cooperation in combating financial crimes and highlighting the significant destructive impact of criminal legalization on the financial systems of countries. Awareness of the importance of counter-terrorism, especially in terms of overlapping the channels of terrorist financing, which is carried out through the channels of money laundering and the transition to a risk-oriented approach to money laundering and transforming the counter-legalization system based on risk assessment we also considered as main stages of the system of anti-money laundering.

It was analyzed the main international normative legal acts which are taken place in government legislative base. Based on performed analysis, it was detected the influence of international regulation on the development of the system of legalization of criminal proceeds in Ukraine.

Key words: anti-money laundering system, FATF, Ukraine, misfeasance, UN Convention, Council of Europe Conventio.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси в світовій фінансовій системі, які з розвитком інформаційних технологій останніми роками набувають нових обертів розвитку, сприяють розвитку процесів легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом. Засоби та інструменти, які направлені на спрощення руху капіталу між країнами, використовуються зловмисниками для приховання джерела походження коштів. Складно визначити чи угода була укладена реальна чи фіктивна, якщо об'єкт продажу розміщувався в одній країні, потім був перепроданий у другій, переміщений у третю і тільки у четвертій країні правоохоронці поцікавились його походженням.

Одночасно зі трансформацією методів легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом змінювались і заходи протидії їм. На різному етапі свого розвитку заходи протидії легалізації кримінальних доходів, починаючи від дій місцевих правоохоронців, поступово поширювались на національні рівні, після чого набули системного міжнародного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом в тій чи іншій мірі розглядали ряд вітчизняних та зарубіжних учених. Так, особливості функціонування, управління та удосконалення національної системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом розглядали Баштанник В. В., Терханов Ф. І. [1], Бойко А. О., Леонов С. В., Боженко В. В. та Кіріл'єва А. В. [2].

Зарубіжний досвід організації та розвитку системи протидії легалізації кримінальних доходів розглядав Москаленко Н. В. на прикладі Сполучених Штатів Америки [3]. І. М. Копиця та О. В. Смагло [4] провели порівняльний аналіз системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом у країнах: США, Великобританії, Франції, Німеччині, Італії, Іспанії, Канаді, Австрії, Росії та Польщі.

Баранов Р. О. розглядав світову інфраструктуру впровадження політики протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом [5].

Метою статті є комплексна характеристика етапів розвитку системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом.

Виклад основного матеріалу. Систему протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом формує взаємна діяльність національних та наднаціональних структур. До національних структур відносяться правоохоронні органи (Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Національне антикорупційне бюро, Державна податкова служба, Державна митна служба, Служба безпеки України,

Національне агентство з питань запобігання корупції, Державне бюро розслідувань тощо), суб'єкти державного фінансового моніторингу (Національний банк України, Державна служба фінансового моніторингу, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг) та суб'єкти первинного фінансового моніторингу — власне банки, страхові компанії та фінансові установи, професійні учасники фондового ринку, провайдери, які обмінюють криптовалюту та інші. До наднаціональних структур відносять міжнародні, континентальні та регіональні організації, які впливають на протидію легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. До міжнародних організацій належать — Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Егмонтська група, Управління ООН з питань наркотиків та злочинності (UNODC), Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) та інші. До континентальних організацій відносять: Комітет Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЕ), Європейський парламент. До регіональних організацій, що сприяють протидії легалізації кримінальних доходів можна включити Організацію за демократію та економічний розвиток (ГУАМ) та співпрацю підрозділів фінансових розвідок різних країн.

Безпосередня діяльність та ухвалення відповідних нормативних актів зазначених організацій у своїй сукупності формує систему протидії легалізації кримінальних доходів у сучасному її вигляді.

Розглядаючи еволюцію системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом у ретроспективі варто починати від перших наднаціональних документів, які були прийняті країнами і імплементовані у їх національні системи.

Ще у 1957 році Європейською конвенцією про видачу правопорушників було визначено процедуру, за якою країни-підписанти здійснювали видачу за правопорушення у фінансовій сфері: податкові, валютні, митні та інші махінації [6]. Прийняття даної конвенції заклало фундамент подальшій взаємодії світової спільноти у протидії фінансовим правопорушенням.

Одним із перших документів, який стосувався протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом був звіт Принципів профілактики кримінального використання банківської системи з метою легалізації коштів, прийнятий Базельським комітетом з банківського нагляду у 1988 році і мав

рекомедаційний характер. Даний документ описував основні принципи та процедури управління банківською установою, з метою уникнення використання її для відмивання коштів. Серед прийнятих рекомендацій були: принцип ідентифікації клієнта — банк повинен знати справжню особу клієнта, особливо якщо мова йдеться про значні розміри транзакцій; принцип законності, який означає що керівництво банків має забезпечити дотримання законів та нормативних актів, високих етичних стандартів під час здійснення операцій; принцип співпраці з правоохоронними органами — банки повинні співпрацювати з правоохоронними органами у визначеній у законодавстві мірі [7].

Наступним документом була Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, від 1988 року, яка набула чинності для України у 1991 р. У Конвенції визначається, що для боротьби із обігом наркотичних засобів і психотропних речовин важливо знати канали руху кримінальних коштів, які фінансують незаконну діяльність. Дані фінансові ресурси в тому числі легалізувались. Закладені у Конвенції принципи визначають фінансову відповідальність за вчинені злочини та можливість конфіскації доходів, отриманих саме в результаті скоєння правопорушення, пов'язані з обігом наркотичних засобів [8]. Важливість даної Конвенції для розвитку загальної системи протидії легалізації кримінальних доходів полягає у обов'язковості виконання її положень країнами-підписантами. Тобто, на основі Конвенції були розроблені відповідні норми національного законодавства.

У 1990 році Рада Європи прийняла Конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом [9]. В Україні зазначену конвенцію ратифіковано у 1997 році. Конвенція визначає необхідність розроблення нормативно-правових актів, які повинні забезпечувати можливість конфіскувати доходи, отримані незаконним шляхом або еквівалентну їм вартість [10]. Положення Конвенції зумовлюють формування спеціалізованих органів та нормативних інструментів для висліджування таких доходів. Формалізуються дії, які слід вважати злочинами у сфері легалізації кримінальних доходів: перетворення чи передача власності з метою приховування або маскування її злочинного походження, приховування або маскування прав стосовно власності, набуття, володіння чи використання власності, розуміючи що вона отримана незаконним шляхом тощо. Окрім конкретних настанов стосовно розуміння, визначення сутності, криміналізації дій, пов'язаних

з доходами отриманих незаконним шляхом у Конвенції визначаються правила співпраці між країнами у даній сфері. У 2000-х роках Конвенція була модифікована додаванням положень про протидію фінансування тероризму [11].

Розглянуті нормативні акти вважаються фундаментом системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. На їх основі країни почали вдосконалювати власне законодавство, розроблювати нові інститути для протидії легалізації та, що найголовніше, визнали ти розпочали співпрацю у протидії легалізації кримінальних доходів.

Наступним значним етапом розвитку системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом було створення профільної міжнародної організації — Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), яка розробляє рекомендації щодо запобігання та протидії легалізації кримінальних доходів [12].

На початку свого створення Група визначала незаконно отримані кошти лише отримані від обігу наркотиків. Але, незважаючи на це, у першому річному звіті були закріплені основні рекомендації щодо протидії легалізації кримінальних доходів [13]. У річному звіті за 1996–1997 роки експертами FATF було визначено тенденцію збільшення обсягів нелегальних доходів, отриманих з не пов'язаних із наркотиками та вперше фахівці звернули увагу на електронні гроші.

На сьогодні, до безпосередніх обов'язків Групи відносяться:

- аналіз сучасних трендів та методів відмивання грошей;
- аналіз впроваджених на національному чи міжнародному рівнях дій щодо протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом
- розробка стратегій та дій для боротьби з легалізацією кримінальних доходів.

Як результат, Група опублікувала Рекомендації FATF щодо протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом та фінансуванню тероризму. Найважливіші редакції Рекомендацій були:

- у 2002 році, які були спрямовані на протидію фінансування тероризму [14];
- у 2004–2005 роках, були описані типології відмивання коштів через альтернативні системи грошових переказів та через страховий сектор, та зазначено тенденцію до збільшення нелегальних коштів від торгівлі людьми та нелегальної міграції [15];
- у 2004 році сформовано 40 рекомендації щодо протидії легалізації кримінальних доходів;

- у 2006 році описано нові тренди у легалізації кримінальних доходів через новітні методи проведення платежів: передплачені картки, електронні гаманці, мобільні розрахунки (наприклад через смс), платіжні системи в інтернеті, цифрові дорогоцінні метали [16];
- у 2007 році описано ризик-орієнтований підхід до протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, який полягає у оцінці ризику суб'єкта чи об'єкта (особи, країни, операції) бути використаним для легалізації кримінальних доходів [17];
- у 2012 році оновлено Рекомендації. Закріплено посилення використання ризик-орієнтованого підходу та поширення прозорості контролю над власністю юридичних осіб та об'єднань, міжнародну кооперацію та визначено стандарти відповідальності правоохоронних органів, які відпо-

Таблиця 1

Основні етапи розвитку системи протидії легалізації кримінальних доходів та їх значення для України

Період	Основні документи та положення	Значення для України
до 1988 р.	Європейська конвенцією про видачу правопорушників – визначені процедури видачі правопорушників, що скоїли фінансові злочини	Ратифіковано у 1998 році із застереженнями. Значна затримка у прийнятті документу перешкоджала створенню системи протидії легалізації кримінальних доходів
1988–2001	Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин – визначається база легалізації кримінальних доходів — отримані кошти від обігу наркотичних речовин – визначається міра відповідальності за обіг наркотичних засобів — у вигляді конфіскації Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом – визначається необхідність створення нормативної бази протидії легалізації незаконних доходів – визначається необхідність створення спеціалізованих органів у сфері протидії легалізації	Підписана Україною у 1989 році. Повне прийняття документу відобразило спрямованість України на співробітництво у сфері протидії обігу психотропних речовин. Підписана Україною у 1997. В Україні розбудовуються нормативно-правові акти. У Кримінальному кодексі України відсутня стаття щодо легалізації. Значна затримка у впровадженні системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом негативно впливає на
	Створення профільних міжнародних організацій – розробка рекомендацій щодо протидії легалізації незаконних доходів – визначається тенденція до використання у легалізації електронних грошей	економічну безпеку країни та на можливості співпраці з іншими країнами у даній сфері
2001–2007	Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму – визнання важливості протидії фінансуванню тероризму Директива Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму – визначення принципів діяльності фінансової системи у контексті протидії легалізації кримінальних доходів Рекомендації, Типології та звіти FATF – формалізація конкретних принципів, рекомендацій з протидії легалізації кримінальних доходів – прослідковування тенденцій легалізації доходів та пошук методів протидії новим трендам	Ратифікація Конвенції у 2010 році (5 років після створення) Прийняття нового Кримінального кодексу, в якому визначено відповідальність за легалізацію кримінальних доходів та фінансування тероризму Створення Державного департаменту Фінансового моніторингу при Міністерстві фінансів України Повільне впровадження міжнародних норм та рекомендацій щодо протидії легалізації призводить до включення України до «чорного списку» FATF, вийти з якого змогла тільки у 2004 р.
2007 — сьогодні	Рекомендації FATF – закріплення ризик-орієнтованого підходу до протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом – орієнтація на інформаційні технології (характеристика віртуальних валют та активів)	Прийняття ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» — як основного документу який формалізує протидію легалізації кримінальних доходів

відальні за протидію легалізації кримінальних доходів, описано коло їх повноважень. Оновлення рекомендацій стосувалось також нових тенденцій у легалізації: поширення зброї масового знищення, корупції, особливо із залученням політичних та публічних осіб, податкові злочини [18].

- у 2015 році випущено рекомендації стосовно ризик-орієнтованого підходу відносно віртуальних валют. Визначено основні ризики, пов'язані з використанням віртуальних валют для оплати товарів та послуг в контексті легалізації кримінальних доходів та сформовано основні рекомендації для уникнення такого ризику.
- у 2018 році Рекомендації були доповнені поняттями віртуальних активів та методами усунення ризику легалізації за допомогою них [19].

Одним з результатів діяльності FATF є ведення «Чорного списку», до якого потрапляють країни, які не виконують рекомендації щодо протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. Країни із чорного списку втрачають відкриту підтримку міжнародної спільноти, до фізичних та юридичних осіб збільшується увага зі сторони банківських установ, регуляторів, що може стати причиною блокування операцій та відмови в обслуговуванні.

Важливим для системи протидії легалізації кримінальних доходів була Директива Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму, прийнята у 2005 році

[20]. Директива визначила для країн-членів основні принципи організації діяльності фінансової системи (деанонімізація рахунків, ідентифікацію клієнтів, звітування) в контексті протидії легалізації незаконних доходів.

Систематизація основних етапів розвитку системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом можна у вигляді таблиці 1.

Висновки. Система протидії легалізації кримінальних доходів активно розвивається останні 30 років. Русійною силою розвитку системи була глобалізація економічних відносин та збільшення розрахунків між країнами. В еволюції системи можна виділити три переломні точки, у яких відбулася значна її трансформація чи зміна напрямку розвитку. Це середина 90-х років, яка ознаменувалась усвідомленням важливості врахування і управління розрахунків з допомогою електронних грошей, які в наш час набули вигляду віртуальних активів та криптовалют. Друга точка — початок 2000-х років, яка відповідає включенню у систему протидії легалізації кримінальних доходів фінансування тероризму. Третя точка — 2007 рік, в якому був прийнятий ризик-орієнтований підхід до протидії легалізації незаконних доходів. Даний підхід відкрив нові можливості у виявленні слабких місць різних складових системи та зумовив переосмислення нормативних актів та рекомендаційних приписів у сфері протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом.

Література

1. Баштанник В.В., Терханов Ф.І. Удосконалення державного управління у сфері протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом [Електронний ресурс] / В.В. Баштанник, Ф.І. Терханов // Публічне адміністрування: теорія та практика. — 2011. — № 2(6). — Режим доступу: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11bvvozs.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11bvvozs.pdf)
2. Бойко А.О., Леонов С.В., Боженко В.В., Кіріл'єва А.В. Основні вимоги ФАТФ, міжнародних конвенцій та організацій до національної оцінки ризиків відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом або фінансування тероризму / А.О. Бойко, С.В. Леонов, В.В. Боженко, А.В. Кіріл'єва // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». — 2018. — № 4 (75). — С. 84–91.
3. Москаленко Н.В. Досвід США щодо побудови системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [Електронний ресурс] / Н.В. Москаленко // Фінанси, облік, банки. — 2014. — № 1(20). — С. 209–214. — Режим доступу: <https://jfub.donnu.edu.ua/article/view/1022/1039>
4. Копиця І.М., Смагло О.В. Зарубіжний досвід організації системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] / І.М. Копиця, О.В. Смагло // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. — 2013. — № 2. — С. 240–246. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2013_2_31
5. Баранов Р.О. Світова емпірика впровадження політики протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [Електронний ресурс] / Р.О. Баранов // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2015. — № 3. — С. 33–40. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_7

6. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text
7. Prevention of Criminal Use of the Banking System for the Purpose of Money-Laundering [Electronic source] // Bank for International Settlements. — Mode of access: <https://www.bis.org/publ/bcbcs137.pdf>
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text
9. Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime [Electronic source] // Council of Europe. — Mode of access: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007bd23>
10. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text
11. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 2005 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text
12. History of the FATF [Electronic source] // Financial Action Task Force. — Mode of access: <https://www.fatf-gafi.org/about/historyofthefatf/#d.en.3157>
13. On money laundering report [Electronic source] // Financial Action Task Force. — Mode of access: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/1990%20ENG.pdf>
14. Guidance for Financial Institutions in Detecting Terrorist Financing [Electronic source] // Financial Action Task Force. — Mode of access: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/Guidance%20for%20financial%20institutions%20in%20detecting%20terrorist%20financing.pdf>
15. Money Laundering & Terrorist Financing Typologies 2004–2005 [Electronic source] // Financial Action Task Force. — Mode of access: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/2004_2005_ML_Typologies_ENG.pdf
16. Report on New Payment Methods [Electronic source] // Financial Action Task Force. — Mode of access: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Report%20on%20New%20Payment%20Methods.pdf>
17. Guidance on the Risk-Based Approach to Combating Money Laundering and Terrorist Financing: High Level Principles and Procedures [Electronic source] // Financial Action Task Force. — Mode of access: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/High%20Level%20Principles%20and%20Procedures.pdf>
18. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation — the FATF Recommendations [Electronic source] // Financial Action Task Force. — Mode of access: <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/internationalstandardsoncombatingmoneylaunderingandthefinancingofterrorismproliferation-thefatfrecommendations.html>
19. Outcomes FATF Plenary, 17–19 October 2018 [Electronic source] // Financial Action Task Force. — Mode of access: <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfgeneral/documents/outcomes-plenary-october-2018.html>
20. Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_774#Text

References

1. Bashtannyk V. V., Terkhanov F. I. Udoskonalennja derzhavnogho upravlinnja u sferi protydiji leghalizaciji dokhodiv, otrymanykh nezakonnym shljakhom // Publichne administruvannja: teorija ta praktyka. 2011. № 2(6). URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11bvvozs.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11bvvozs.pdf)
2. Bojko A. O., Ljeonov S. V., Bozhenko V. V., Kiril'jeva A. V. Osnovni vymoghy FATF, mizhnarodnykh konvencij ta orghanizacij do nacionaljnoji ocinky ryzykiv vidmyvannja koshtiv, otrymanykh zlochynnym shljakhom abo finansuvannja teroryzmu // Visnyk Sumsjkogho nacionalnogho aghrarnogho universytetu. Serija «Ekonomika ta menedzhment». 2018. № 4 (75). P. 84–91.
3. Moskalenko N. V. Dosvid USA shhodo pobudovy systemy zapobighannja ta protydiji leghalizaciji dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shljakhom // Finansy, oblik, banky. 2014. № 1(20). P. 209–214. URL: <https://jpub.donnu.edu.ua/article/view/1022/1039>
4. Копеця І. М., Смашло О. В. Зарубизхній досвід організації системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом // Вісник Зhytomырськoгo дерzhavnogho tekh-

nologhichnogho universytetu. Serija: Ekonomichni nauky. 2013. № 2. P. 240–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2013_2_31

5. Baranov R.O. Svitova empiryka vprovadzhenja polityky protydiji leghalizaciji dokhodiv, otrymanykh zlochynnym shljakhom // Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrainy. 2015. № 3. P. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_7

6. Jevropejsjka konvencija pro vydachu pravoporusnykh vid 13 ghrudnja 1957 r. // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text

7. Prevention of Criminal Use of the Banking System for the Purpose of Money-Laundering // Bank for International Settlements. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbasc137.pdf>

8. Konvencija Orghanizaciji Ob'jednanykh Nacij pro borotjbu proty nezakonnogho obighu narkotychnykh zasobiv i psyhotropykh rehovyn // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text

9. Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime // Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007bd23>

10. Konvencija pro vidmyvannja, poshuk, aresht ta konfiskaciju dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shljakhom // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text

11. Konvencija Rady Jevropy pro vidmyvannja, poshuk, aresht ta konfiskaciju dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shljakhom, ta pro finansuvannja teroryzmu vid 2005 r. // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text

12. History of the FATF // Financial Action Task Force. URL: <https://www.fatf-gafi.org/about/historyofthefatf/#d.en.3157>

13. On money laundering report // Financial Action Task Force. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/1990%20ENG.pdf>

14. Guidance for Financial Institutions in Detecting Terrorist Financing // Financial Action Task Force. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/Guidance%20for%20financial%20institutions%20in%20detecting%20terrorist%20financing.pdf>

15. Money Laundering & Terrorist Financing Typologies 2004–2005 // Financial Action Task Force. URL: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/2004_2005_ML_Typologies_ENG.pdf

16. Report on New Payment Methods // Financial Action Task Force. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Report%20on%20New%20Payment%20Methods.pdf>

17. Guidance on the Risk-Based Approach to Combating Money Laundering and Terrorist Financing: High Level Principles and Procedures // Financial Action Task Force. URL: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/High%20Level%20Principles%20and%20Procedures.pdf>

18. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation — the FATF Recommendations // Financial Action Task Force. URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/internationalstandardsoncombatingmoneylaunderingandthefinancingofterrorismproliferation-thefatfrecommendations.html>

19. Outcomes FATF Plenary, 17–19 October 2018 // Financial Action Task Force. URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfgeneral/documents/outcomes-plenary-october-2018.html>

20. Dyrektyva 2005/60/JeS Jevropejskogho Parlamentu ta Rady pro zapobighannja vykorystannju finansovoji systemy z metoju vidmyvannja koshtiv ta finansuvannja teroryzmu // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_774#Text

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Экономические науки»

№ 2 (22)

Головний редактор — *Камінська Т. Г.*

Київ 2019

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38(044) 222 58 89
Контактний телефон: +38(067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 11.03.2019. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 10,23. Тираж 100. Заказ № 217.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.